

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ARŞİVCİLİK BİLİM DALI

61924

OSMANLI BÜROKRASİNDE İRADELER VE
İRADERİN FORM ÖZELLİKLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

61924

T.C. YÜKSEK ÖĞRETİM KURULU
MÜHÜR VE MÜHÜR KURULU

Hazırlayan

RIFAT GÜNALAN

Danışman

Yard.Doç.Dr. OĞUZ İCİMSOY

İSTANBUL - 1997

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖNSÖZ	1
KISALTMALAR	3
GİRİŞ	4
BÖLÜM I	
İRADENİN TARİHİ GELİŞİMİ VE DİPLOMATİK AÇIDAN İNCELENMESİ	
1. İradenin Tarihçesi ve Hatt-ı Hümayunlar	20
2. Arz Tezkeresi	24
3. İrade Çeşitleri	27
3. 1- Arz Tezkiresi Hamişine İrade	27
3. 2- Re'sen İradeler ve İrade Katalogları	29
3. 3- İrade-i Hususiyeler	32
3. 4- Padişah İmzalı İradeler	32
4. İradelerin Form Özellikleri	33
BÖLÜM II	
İRADEYE MENŞE OLAN BELGELER	
1. Hususi Konularda Şahısların Verdiği Arzuhaller	37
2. Nezaret Tezkireleri	40
3. Meclis Mazbataları	43
4. Vilayet Tahriratları	50

BÖLÜM III

İRRADE FONLARI

1. İrade Kayıt Defterleri	57
2. Mesail-i Mühimme İradeleri	57
3. 1255-1309 Yılı İradeleri	60
3. 1. Dahiliye	61
3. 2. Hariciye	64
3. 3. Meclis-i Vala	65
3. 4. Meclis-i Mahsus	67
3. 5. İrade-i Şura-yı Devlet	69
3. 6. Divan-ı Ahkam-ı Adliye	72
4. 1310-1334 Yılı İradeleri	75
5. Dosya Usulü İradeleri	79
6. Eyalat-ı Mümtaze İradeleri	85
6. 1. Bulgaristan	85
6. 2. Cebel-i Lübnan	85
6. 3. Girid	85
6. 4. Mısır	85
6. 5. Sisam	86
6. 6. Yunanistan	86
7. B.O.A İrade Kataloglarının İncelenmesi	92
SONUÇ	96
BİBLİYOGRAFYA	98
EKLER	
I Belgelerin listesi	100
II Ekler	101

ÖNSÖZ

Arşiv belgeleri bir milletin tarih kaynakları ve kültür varlıklarıdır. Bu kaynakların en güzel şekilde düzenlenmesi ve değerlendirilmesi, ülkenin; kültürel, tarihsel, ekonomik, askeri ve idari yapısının öğrenilmesi ve gelecek nesillere öğretilmesi bakımından önemlidir. Bu sebeble Osmanlı arşiv belgeleri ile ilgili ilk araştırma ve tedkikler II. Meşrutiyet döneminde kurulan Tarih-i Osmani Encümeni'nin çıkarmış olduğu *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*'nda yayınlanmıştır. Bu arşive, hem disiplin hem araştırmacıların kullandığı bir kaynak olmuş ve ilgi her geçen gün artmaktadır.

Osmanlı arşiv malzemesini oluşturan belge ve defterler kendi başlarına bir bilgi niteliği taşımaz ancak belge ve defterler arasında bir ilgi-alaka kurulduğunda bir değer kazanır. Bürokrasi bir arz veya arzuhalle başlar, gerekli daire ve bürolardan geçerek bir muamele meydana gelir. Bu muamelelerin tümü ise evrak akışını yani bürokrasiyi bizlerle tanıştırır.

Tanzimat Dönemi, belgelerin yazılışı ve bu belgelerin muameleleri açısından kayda değer bir dönemdir. Bu dönem yeni nezaretlerin kuruluş dönemidir. Divan toplantıları nezaretlere, sadrazamların görevleri ise nazırlara devredilmiştir. Tanzimatla birlikte yeni bir yazı stili de ortaya çıkmıştır. Bu yazı, yazılması ve okunması kolay olan rikadır. Bu dönemde ortaya çıkan yeni bir belge türü ise iradedir. Bununla birlikte tek bir evrakla muamele görülmeyip yeni evrak türleri de ortaya çıkmıştır. Artık nezaretler kendi başlıklı kağıtlarına kendileriyle ilgili cevabı yazmaya başlamıştır. Bu ise evrakların çoğalmasına zemin hazırlamıştır. Biriken evrakların belirli mahallerde saklanması ve ihtiyaç halinde kullanılması için yeni arşiv binaları yapılmaya başlanmış ve "Hazine-i Evrak" adıyla yeni bir kurum ortaya çıkmıştır. Evrakların düzenleniş ve tasnifi yeni kaide ve kurallara bağlanmıştır.

Bu çalışmamın Giriş bölümünde diplomatik bilimi ile Osmanlı arşivleri, Tanzimat öncesi ve sonrası olarak ele alınıp hazine-i evrakın kurulması, hazine-i evrakın arşivcilik faaliyetleri ve hazine-i evrakta yapılan ilk tasnifler hakkında bir çalışma yapılmıştır. Tezin I. Bölümünde iradelerin tarihi gelişimini göstermesi açısından hatt-ı hümayunlar, arz tezkeresi ve iradelerin form özellikleri incelenmiştir. II. Bölümde, İradeye menşe olan arzuhaller, nezaret tezkireleri, meclis mazbataları ve vilayet tahriratları hakkında bilgiler verilmiştir. III. Bölümde ise irade serileri hakkında bilgi verilip bu serilerle ilgili her bir seriye ait bir iradenin leffleriyle birlikte transkribi ve serilerle ilgili yapılan muameleler incelenmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmayı hazırlarken iradeler hakkında yazılmış oldukça fazla kaynak bulmayı umuyordum. Çalışmamın sonunda iradeler üzerinde fazla bir çalışma yapılmadığı yapılan çalışmaların ise iradeleri açıklamaya yeterli olmadığını

gördüm. Bu çalışmamda kaynak eser olarak Sayın Prof. Dr. Mübahat Küçükdoğan'ın *Belgelerin Dili* adlı eseri ve Sayın Doç.Dr. Ali Akyıldız'ın *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, adlı eserlerinden yararlandım. Başbakanlık Osmanlı Arşiv'inde bulunan irade kataloglarından ve belgelerinden faydalandım. Kullandığım belgelerin bir kısmı kaynaklarda yer alsa da bu belgeler asıllarından incelenerek bir sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır. Bürokratik yapının incelenmesinde değişik kaynaklardan faydalandım, ayrıca bazı terimlerin açıklaması için *Kamus-ı Türkî, Osmanlı Tarih Lûgatı, Osmanlı Tarih Deyimleri Sözlüğü* vs. değişik sözlüklerden ve münşaat mecmualarından istifade ettim.

Bu çalışmamda iradelerin tarihçesi, bürokratik yapıdaki önemi ve iradenin form özelliklerini daha önce yapılmış olan çalışmalardan biraz daha farklı bir şekilde ortaya koymaya çalıştım. Bu tezimden faydalanacak araştırmacılara bu konularda gerekli olan dipnotların ve belgelerin, yapacakları çalışmalara ışık tutacağı kanaatindeyim. Tezin konusunun oldukça geniş olmasından dolayı eksik kalan kısımlar ve hatalı değerlendirmeler olabilir. Bundan sonraki çalışmaların eksik kısımları tamamlaması ve hatalı kısımların düzeltilmesi ile daha doğru sonuçlara varılabileceği inancındayım.

Bu çalışmamın şekillenmesindeki katkılarından ve yakın ilgisinden dolayı sayın danışmanım Sayın Yard. Doç. Dr. Oğuz İcimsoy'a, tezimle ilgili uyarılarından dolayı Sayın Prof. Dr. İsmail Erünsal'a, tezin bilgisayar ortamına geçirilmesinde ve arşiv teknikleri konusunda yardımlarını esirgemeyen Sayın Yard. Doç. Dr. Hamza Kandur'a, okunamayan kelimelerin okunmasında yardımcı olan Sayın Mustafa Oğuz'a, bazı bilgi ve belgeleri bulmamda ve kullanmamda yardımlarını esirgemeyen asistan arkadaşım Bilgin Aydın'a teşekkürü bir borç bilirim.

KISALTMALAR

a. g. b	Adı geçen belge
a. g. e	Adı geçen eser
a. g. m	Adı geçen madde
a. g. ma	Adı geçen makale
A. MTZ. SM,	Eyaleti Mümtaze Kalemi, Sisam
A. MKT	Mektubi Kalemi
A. MKT. MVL	Mektubi Kalemi Meclis-i Vâlâ
BA	Bâb-ı Âlî
bkz.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BEO	Bâbiâli Evrak Odası
C.	Cilt
DUİT	Dosya Usûlü İrâdeler
DVİA	Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
h.	Hicri
İA	İslam Ansiklopedisi
İ-MV	İrâde-i Meclis-i Vâlâ
İ-D	İrâde-i Dâhiliye
İ-H	İrâde-i Hâriciye
İ-MM	İrâde-i Mesâil-i Mühimme
İ-M.M	İrâde-i Meclis-i Mahsus
İ-ŞD	İrâde-i Şurâ-yı Devlet
Mad	Maliyeden Müdevver Defterler
m.	Miladi
nr.	Numara
OTDTS	Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü
s.	Sayfa
TCTA	Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tarih Ansiklopedisi
TOEM	Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası
TSMA	Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi
UKR	Mehmed Fuad, Usûl-i Kitâbeti Resmîyye

Hicri Aylar

M	Muharrem
S	Safer
Ra	Rebîu'l-evvel
R	Rebîu'l-âhir
Ca	Cemâziye'l-evvel
C	Cemâziye'l-âhir
B	Recep
Ş	Şaban
N	Ramazan
L	Şevval
Za	Zilkade
Z	Zilhicce

GİRİŞ

Tarih araştırmaları orjinal belgelere dayandıkları takdirde ilmi bir çalışma hıviyetine sahip olur. Bu çalışmaların kaynağını ise belgeler oluşturur. Bu münasebetle ilk önce belgelerin kısa bir tarifini açıklamakta fayda mülahaza etmekteyim. Belgenin, Osmanlıca kelime karşılığı "vusuk" yani "sağlam surette inanma, güvenme, itimad" ve bu kkden gelen "sağlam delil, sened" manalarını ihtiva eden "vesika"dır. Osmanlılar bununla birlikte "varak"ın oğulu evrak kelimesini de kullanmışlar, hatta Osmanlı arşivi "Hazine-i Evrak" şeklinde adlandırılmışdır.

Bu belgelerden faydalanmak için belgelerin tanımlanmasını bilmek gerekir. Bu ise başlı başına bir ilmi sahadır. Bu ilme ise "diplomatik" yani "belge ilmi" denir. Diplomatik, Grekçe asıllı "diploma" kelimesinden gelmektedir. Grekçe'de "ikiye katlanmış şey, katlanmış kağıt" demek olan "diploma" Eski Yunan'da "iki levha arasına yazılmış bir hukuk akdi" için kullanılmıştır.¹

Osmanlılarda ilmi olarak ilk diplomatik alışmalar, II. Meşrutiyet'ten bir yıl kadar sonra 1909'da Tarih-i Osmani Encümeni'nin kurulması ve 1914'de *Trih-i Osmni Encümeni Mecmuası*'nın yayınlanmasıyla başladı. Fakat, eski yıllarda tesbit edilen Osmanlı diplomatik kuralları yüzyıllardır derlenen Mnşeat mecmualarında yer almaktaydı. Bu mecmualardan bir bölümünde belge örnekleri bulunurken, bir bölümünde ise bununla yetinilmeyerek diplomatik kurallara da yer ayrılmıştır.²

Belgelerden faydalanılması için bunların belli kurallara göre tasnif edilmiş olması gerekmektedir. Öncelikle bu belgelerin depolanması, bu depolarda ayıklanması, yine belli kurallara göre tasnif edilmesi ve araştırıcının bu belgelerden azami ölçülerde faydalanabilmesi için araştırma araçlarının düzenlenmesi gerekir.

Osmanlı Diplomatığı Hakkında Genel Bilgiler

Osmanlı belgeleri muhteva olarak bir kaç şekilde gelişmiştir. Bu belgeler; name, biti, tevk denilen sultanların genel fermanları, hükümleri ve emirlerdir. Her belge gurubunun farklı isimleri vardır. Belgelerin üstlendikleri fonksiyonlar farklı olduğundan taşıdıkları değer ve buna paralel olarak taşıdıkları isimler de farklıdır.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde arşiv belgeleri belli bir düzen içerisinde tasnif edilmiştir. Tasnif yapan şahışlar belirli kurallara göre Osmanlı belgelerini farklı şekillerde ele alarak tasnif etmişlerdir. Bunun müessir sebepleri zamanın şartları, tasnif yapanların şahsi görüşleri ve bu belgelerin tasnifindeki amacın önceliğidir.

¹ Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, İstanbul 1994, s.3.

² İsmet Binark, *Osmanlı-Türk Diplomatıkası El Kitabı*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmalı Arşivi Daire Başkanlığı. Yayın Nu10, İst 1993. s.3

Osmanlı diplomatîği üzerinde çalışan Avrupalı ilim adamlarından biri de Macar Prof. Lajos Fekete'dir. "*Einführung in die Osmanish-Türkische Diplomatie der Türkischen Botmassigkeit in Ungarn (Budapest 1926)*" adlı eserinde Osmanlı belgelerini, belgelerin isdâr olunmalarına göre iki bölüme ayırmış ve tasnif etmiştir. Bu belgeleri "Dünyevi" ve "Rûhânî" karaktere sahip belgeler kapsamında mütâlaa etmiştir. Dünyevi olanları ise şu şekilde tasnif etmiştir:³

1. Padişah tarafından sadır olan belgeler;

Ferman, Berat, Ahidname, Sulhname, Name-i Hümayun, Emir ve Hükümler

2.Devlet ileri gelenleri ve Divan-ı Hümayun üyeleri tarafından sadır olan belgeler;

Padişah'a takdim edilen takrirler, sadrazam ve diğer yüksek rütbelilerin mektupları, serdar gibi olağanüstü vazifelilerin mektupları, beylerbeyilerin mektupları, beylerbeyilerin emirleri, küçük dereceli vazifelilere ait belgeler; yol ve idam hükümleri, senetler, alelaide mektuplar.

3. Resmi dairelerde kullanılan defter ve siciller.

4. Arz-ı haller, rapor ve ihbar mektupları.

5. Mektuplar.

6. Kırım hanlarının emir, mektub ve diğer yazıları.

Osmanlılara ait ikinci grup belgeler ise ruhani olarak isimlendirdiği belgelerdir;

1. Şer'iyeye sicilleri.

2. Kadıların verdikleri hüküm ve ilamlar.

3. Vakfiyeler.

4. Fetvalar.

Osmanlı Belgelerinin Yapısal Özellikleri

Osmanlı Belgeleri yapıları itibarı ile birçok kısma ayrılabilirler. Belgelerdeki bu kısımlar, bir belgenin neyi ifade ettiğini, belgeler arasındaki ilişkiyi veya farklılığı ve belge türlerini ayırmamızda diplomatik açıdan bize yardımcı olur. Bir belgede bulunan belli başlı hükümler şunlardır:⁴

1. Davet -hitap kısmı: Bir vesika padişah tarafından isdar olunmuşsa bir tuğrayı ihtiva eder. Buna "alâmet-i şerîfe" veya "nişânı hümâyûn" denir. Bu işaret bir nevi padişahın imzası ve mührüdür. Her padişahın kendine ait bir tuğrası vardır. Tuğrayı belgenin üstüne çeken görevliye "Tuğrakeş" denir. Tuğrada padişahın ve babasının ismi olup II. Murad'tan itibaren de "el-muzaffer dâima" ibaresi yer almıştır. Eyaletlerdeki vezir, beylerbeyi, sancakbeyleri imza yerine kaime denilen ve pençe olarak da adlandırılan tuğraya benzer işaretler kullanmışlardır.

2. Ünvan: Belge kimin adına yazılmışsa, o şahsın isminin yer aldığı kısımdır. Padişah adına yazılmışsa "ben ki" hitabıyla başlar. Gönderenin ve gönderilenin ismi

³ M. Kütükoğlu, a.g.e, s.8.

⁴ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı Belgelerine Aid Belgeler; Telhisler (1597-1607)*, İstanbul 1970, s .XI-XVI.

ve ünvanı uzun bir şekilde tertiplenir ve "siz ki" veya "senki" veya "hâlâ" kelimeleriyle başlar, "siz ki bostancıbaşı mûmâ ileyhimsiz" şeklinde bir cümleyle devam eder. Burada hitap kime ise ona hitaben onun ismi zikredilir, "Avcıbaşı", "naib", "kadı", "yeniçeri serdarı" v.s. Bu kısımdan sonra gönderilen kişiye "zîde ilmuhû", "zîde mecduhû", "zîde kadruhû" vs. şeklinde kelimelerle dua edilir. Bu dua kelimeleri, kişilerin mevki ve vazîfelerine göre değişir. Mesela; bostancıbaşıya "zîde kadruhû", kadıya "zîde ilmuhû", naibe "zide ilmuhû" veya "zide mecduhû", bir vakıf mütevellisine eğer bu müteveli hanım ise "zidet ismetuhâ" veya "zidet iffetuhâ" bir elçiye gönderiliyor ise "avâkıbe bi'l-hayr" v.s şeklinde olmaktadır.

3. Nakil -İbلاغ ve Tasrih: Bu kısımda belgenin yazılış sebebi belirtilir ve bunun sonunda ise hüküm yer alır. "şöyle bilesiz alâmet-i şerîfe i'timâd kılasız" veya "hakkından gelesiz", "diyû buyuruldu" şeklinde bir cümleyle hüküm bitirilir. Bundan sonraki safha tarih kısmıdır. Bu kısımda belge cins ve guruplarına göre farklılık göstermektedir. Özellikle ferman ve beratlarında "tahrîren fi" şeklinde ve arapça olarak uzun bir şekilde yazılır. İrade, atik şikayet, ahkam defterlerindeki hükümlerde ise kısa ve rakamlı olarak "fî evâsıt-ı R sene 1176" şeklinde yazıldığını görmekteyiz. Burada kullanılan tarihlerde ayların sıfatları da karşımıza çıkmaktadır; "Muharremu'l-haram", "Zi'l-ka'deti's-şerîfe" veya "Recebü'l-ferd" şeklinde. Tarihlerde evail, ayın ilk on gününü yani biri ile onu arasını ifade eder, evasıt ay'ın on biri ile yirmisini, evahir ise yirmi biri ile ay'ın en son gününü ifade etmektedir. Bu kısmın son bölümünde ise belgenin ilanı ve verildiği yer gelmektedir; "be-makâm-ı Edirne" veya "be-makâm-ı mahrûsa-i İstanbul" şeklinde adı geçen şehrin vasıfları ile birlikte kullanıldığı da olur. Yolculuk veya sefere çıkıldığı esnada yazılan belge ve yazışmalarda da "be-yurt-ı sahrâ-yı Edirne" şeklinde kullanılmıştır.

4. Mühür; Diğer bir adıyla hatem belgenin tasdik edildiğini gösterir. Mühür ıslatılmış kağıda çini mürekkebi ile basılır. Buraya kadar bahsedilen Osmanlı bürokrasisinde kullanılan evraklardan Ferman, Berat, Hatt-ı Hümayun türündeki belgeler için kullanılmıştır. İradelerin Diplomatik özellikleri hakkında yeri geldikçe daha teferruatlı bilgiler verilecektir.

Osmanlı Teşkilatında Hükümün Çıkış Büroksasisi

Osmanlı Bürokrasisinde bir hükümün veya bir emrin ortaya çıkması için bir muamelenin çeşitli kalemlerden ve bürolardan geçmesi gerekmektedir. Bir muamelenin tamamlanması için şöyle bir sıra takip edilirdi;⁵

1. Her hangi bir konuda arzuhalin gelmesi.
2. Kalemde derkenar olur ve serhalife sah eder.
3. Defterdar şartlarını açıklar.
4. Kalem yazılır ve serhalife sah eder.
5. Tekrar defterdara gelir ve bu hükümün hilâfına emir verilmişmi diye sorar.

⁵ Cengiz Orhonlu, a.g.e, s. XIII

6. Tekrar ait olduğu kaleminden yazılır.
7. Suret diye buyurulur.
8. Defterdar mektubcusu konuyu özetleyip olur ve olmaz yönlerini defterdara bildirir ve defterdar da telhis edilmesini ister.
9. Defterdar mektupçusu bulunduğu kalemin başhalifesine müsevvedde ettirir ve onun yazdığını okuttuktan sonra telhisini yazar.
10. Yazılmış telhisi defterdar onaylar ve sah işaretini koyar.
11. Hükmün üstüne "mucebince kalemine kayd ve tezkiresi verile" diye buyuruldu yazar.
12. Bu buyurulduya defterdar "küçük sah" yapar.
13. Derkenar hangi kalemden verilmiş ise buyurulduğuna göre kalemine kayd olunur, buyuruldu alınarak yerine başka bir tezkere verilir.
14. Tezkereyi kalem hocası mühürler.
15. Tekrar bu tezkere emrin yazılması için maliye kalemine gönderilir.
16. Kanuncu ve mümeyyizci bir kez daha okuyup onaylar ve sah işâreti koyarlar.
17. Buradan maliye kesedarına verilir ve bir kez daha okunur.
19. Maliye kalemi tezkirecisine verilir ve oda sah ider.
20. Defterdara verilip imza ettirilir.
21. Nişancı hükmün üstüne zamanın hükümdârının tuğrâsını çeker ve böylece hüküm meydana çıkar.

Bir hükmün çıkması için yirmi bir işlemi gerekmektedir. Fakat, her yapılan işlem sadece bir evrak üzerine kayd olunmaktaydı. Bu usûl irade türü belgelerin kullanılmasına kadar bu şekilde devam etmiştir. Tanzimatla birlikte iradelere geçilmiş ve birden fazla kağıt kullanılmıştır. Her daire veya kalem kendi görüşlerini o daire veya kaleme ait klişeli bir kağıtla belirtmiştir. Buna "leff" yani "ek" denilmektedir ki yine yeri geldikçe bu konu hakkında da teferruatlı bilgi verilecektir.

Osmanlı belgelerinde kullanılan tastik şekillerinden en iyi bilineni ve en çok kullanılanı sahtir. Bunun dışında sık sık kullanılan tasdik şekilleri ise, bazı harflerin kısaltılmış bir şekilde yazılmasında görmekteyiz; "Te" teharri, "He" havale, "Be" battala, "Cim" çift, Zel", zirâ, "Tı" mahlut, "Mim" mûcebince, mezkûr, mezbûr, mücerred, "Ye" yevmi v.s bu harfler en belli başlı tastik şekilleri ve rumuzlardır.⁶

Osmanlı Belgelerinde Kullanılan Dil

Osmanlıca belgelerin en önemli özelliği arap alfabesiyle türkçe metinler halinde yazılmış olmasıdır. Başka dillerde yazılmış olan belgeler mevcuttur.

⁶ Ali Akyıldız, Osmanlı Türk Diplomatîği Semineri, İradelerin Üzerinde Bulunan Bazı Rumuzlar ve Diplomatik Hususiyetleri (1840-1856), İstanbul 1995, s.44 - 66.

6. Tekrar ait olduğu kaleminden yazılır.
7. Suret diye buyurulur.
8. Defterdar mektubcusu konuyu özetleyip olur ve olmaz yönlerini defterdara bildirir ve defterdar da telhis edilmesini ister.
9. Defterdar mektupçusu bulunduğu kalemin başhalifesine müsevvedde ettirir ve onun yazdığını okuttuktan sonra telhisini yazar.
10. Yazılmış telhisi defterdar onaylar ve sah işaretini koyar.
11. Hükmün üstüne "mucebince kalemine kayd ve tezkiresi verile" diye buyuruldu yazar.
12. Bu buyurulduya defterdar "küçük sah" yapar.
13. Derkenar hangi kalemden verilmiş ise buyurulduğuna göre kalemine kayd olunur, buyuruldu alınarak yerine başka bir tezkere verilir.
14. Tezkereyi kalem hocası mühürler.
15. Tekrar bu tezkere emrin yazılması için maliye kalemine gönderilir.
16. Kanuncu ve mümeyyizci bir kez daha okuyup onaylar ve sah işareti koyarlar.
17. Buradan maliye kesedarına verilir ve bir kez daha okunur.
19. Maliye kalemi tezkirecisine verilir ve oda sah ider.
20. Defterdara verilip imza ettirilir.
21. Nişancı hükmün üstüne zamanın hükümdârının tuğrâsını çeker ve böylece hüküm meydana çıkar.

Bir hükmün çıkması için yirmi bir işlemi gerekmektedir. Fakat, her yapılan işlem sadece bir evrak üzerine kayd olunmaktaydı. Bu usül irade türü belgelerin kullanılmasına kadar bu şekilde devam etmiştir. Tanzimatla birlikte iradelere geçilmiş ve birden fazla kağıt kullanılmıştır. Her daire veya kalem kendi görüşlerini o daire veya kaleme ait klişeli bir kağıtla belirtmiştir. Buna "leff" yani "ek" denilmektedir ki yine yeri geldikçe bu konu hakkında da teferruatlı bilgi verilecektir.

Osmanlı belgelerinde kullanılan tastik şekillerinden en iyi bilineni ve en çok kullanılanı sahtir. Bunun dışında sık sık kullanılan tasdik şekilleri ise, bazı harflerin kısaltılmış bir şekilde yazılmasında görmekteyiz; "Te" teharri, "He" havale, "Be" battala, "Cim" çift, Zel", zirâ, "Tı" mahlut, "Mim" mücebince, mezkûr, mezbûr, mücerred, "Ye" yevmi v.s bu harfler en belli başlı tastik şekilleri ve rumuzlardır.⁶

Osmanlı Belgelerinde Kullanılan Dil

Osmanlıca belgelerin en önemli özelliği arap alfabesiyle türkçe metinler halinde yazılmış olmasıdır. Başka dillerde yazılmış olan belgeler mevcuttur.

⁶ Ali Akyıldız, Osmanlı Türk Diplomatîği Semineri, İradelerin Üzerinde Bulunan Bazı Rumuzlar ve Diplomatik Hususiyetleri (1840-1856), İstanbul 1995, s.44 - 66.

Bunlar arasında Arapça, Farsça, Slav, Macar, Leh v.s dillerde yazılan belgeler de tuğra ve pençe ile tastik edilirdi. Türk hanlıkları tarafından XV. yüzyılda gönderilen mektubların Uygur dili ve Orta Asya diplomatik kurallarını içerdiği görülmektedir.

Osmanlı Belgelerinin Yazıldığı Kağıt Cinsleri

Osmanlı belgeleri genellikle İtalya'dan getirilmiş ithal kağıtların üzerine yazılırdı. Berat, ferman, ahidnâme, sulhnâme, mülknâme vs. belgeler, aharlanmış kağıtlara yazılırdı. Günlük yazışmaların kullanıldığı kağıtlar ise yerli idi.

Bunun sebebi ise aharlı kağıt hem pahalı hemde hazırlanması çok zaman ve meşakkat isteyen bir kağıt cinsidir.

Tanzimattan Önce Osmanlı Arşivleri

Osmanlı Devletinde İlk Arşivler

Osmanlı Devleti, Selçuklular ve diğer Müslüman-Türk devletlerinde olduğu gibi eski bir devlet ve bürokrasi geleneği olarak kağıdın saklanmasına önem vermiştir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren bürokrasinin işlemesi ve devletin yükümlülüklerini yerine getirmesi için devletin bütün muameleleri ile ilgili yazışmaları, antlaşmaları, tapu kayıtlarını, vergi evraklarını vs. devletin işlemesini gerektiren bütün evrakları korumaya alması ve zamanı geldikçe yeniden kullanması gerekmektedir. Bu sebeple modern manada olmasa da evrakların saklanması için evrak depoları yaptıkları ve bu depoları "Arşiv Mahzeni" olarak isimlendirdikleri günümüze ulaşan belgelerden anlaşılmaktadır. Selçuklularda ve diğer Anadolu Beyliklerinde olduğu gibi hükümdarın "Divan" teşkilatında, her türlü yazışmaların yapıldığı bürolar veya kalemlerin bulunduğu bir devlet yapısında, elbette ki bu yazışmaların, kanunların, devletler arasındaki antlaşmaların, mahkeme kayıtlarının vesair devlet hayatı ile ilgili evrakların ihtiyaç halinde kullanılması için saklanması gerekmektedir. Osmanlı Devleti bu bilinç içinde düzenli bir bürokrasiye sahipti.

Divan'da tutulan defterlerin ve arşiv kayıtlarının varlığı, tapu sicil kayıtlarının tutulduğu defterler, fermanlar, tevcih beratları ve vakıflarla ilgili evrakların tutulması ve der-kenarlarla eski evraklara atıflarda bulunulması, günümüze ulaşan evrakların tanzim ve tasnif şekilleri, muamelatta geçmiş işlemlere yapılan atıflar ve kıymet derecelerine bakılmaksızın bütün evrakların saklanması ve arşiv mahzenlerinde korunması, arşivlere ve arşivlik malzemeye verilen önemi göstermektedir.

İstanbul'un fethine kadar, Bursa ve Edirne'de arşiv binaları kurulmuştur. Timur'un istilasında Bursa'daki arşivin tahrib edilmesi muhtemeldir. Osmanlı arşivlerinin gelişmesi ve zenginleşmesi, İstanbul'un fethinden sonra meydana gelmiştir. İlk arşiv mahzeni Yedikule'de teşekkül ettirildi. Sultan III. Ahmed zamanında Edirne'deki divan ve ordu divan defterleri daha sonra At Meydanı'na

nakledildi. Topkapı Sarayı'nın inşasından sonra, arşiv malzemeleri Divan-ı Hümayunun yanında yer aldı⁷. Divan-ı Hümayun toplantılarının yapıldığı Kubbealtı'nın hemen yanındaki odada divan için gerekli defterler sandıklar içinde bulunurdu. Bu kısmın kapısı her divan günü sadrazamdaki mühür-ü hümayunla mühürlenir ve açılırdı.⁸ Vesikalar düzenli bir şekilde tarih sıralarına göre evrak mahzeninde saklanırdı. Evraklar önem sıralarına göre kese denilen atlas ve âdi kumaştan yapılan mahfaza ve torbalara konulurdu⁹. Gerekli defterler savaş zamanında ordu ile beraber götürülür, muameleleri biten evrak ise hazine-i amirede saklanırdı.¹⁰

İmparatorluk başkentinde, kuvvetli ve süratli işleyen bir bürokrasi sistemi bulunmaktaydı. Bunun sebebi ise düzenli bir arşivin bulunması ve muamelelerin hızlı bir şekilde yerine getirilmesidir.

Osmanlı Devleti'nde arşivlerin, XVI. yüzyılda geliştiğini ve evrak yoğunluğunun arttığını görüyoruz. Osmanlı Devleti ve halkının kağıta bakış açıları günümüzden farklı idi. Kağıt saygı duyulan bir materyal olduğundan daima saklanılmış, yerde dahi görüldüğünde kaldırılıp yüksek bir yere konulmuştur. Bu, kağıdın üstünde taşıdığı yazıya olan bir saygıyı ifade eder ve bir gelenek olarak günümüze kadar gelmiştir. Bu saygının bir tezahürü olarak arşiv belgeleri günümüze kadar sağlam bir şekilde kalmıştır.

Osmanlılarda arşivlik malzemenin konulduğu mekanlar ise şunlardır; Divan-ı Hümayun, Defterhane, Bab-ı Defteri gibi merkezi devlet kuruluşlarının arşiv mahzenleri, ayrıca Topkapı Sarayı ve At Meydanı'ndaki bazı mahzenler. Önceleri Defterhane Hazinesi, Bab-ı Hümayun'un üst kat odaları, Tomruk dairesi, Çadır Mehterleri kışlası gibi yerler arşiv depoları olarak kullanılmıştır. XVIII. yüzyıl ortalarından itibaren Bab-ı Asafi ve Bab-ı Ali önem kazanmaya başlayınca, arşivler buraya taşınmıştır. Bunlarla beraber XIX. yüzyılda düzenli arşivler oluşmuştur.

Taşra teşkilatında, İstanbul'daki modele uygun, daha küçük çapta arşivler oluşturulmuştur. Eyalet ve sancaklarda "Paşa divanında" icra edilen resmi muamele ve tevcihlerle ilgili arşiv malzemeleri taşra idaresi için önemli idi. Vilayet ve kazalarda kadıların kazai ve idari işlerle ilgili hükümleri kaydettikleri şer'î mahkeme sicilleri, bölgesel arşivler olarak önümüze çıkmaktadır.¹¹ Şer'î mahkeme kayıtları dava nerede görülüyor ise orada bulunan kadının defterine kayd ediliyordu, şayet dava temyize gider ise dava ile ilgili evraklar da İstanbul'da Divan-ı Hümayun kalemine kaydedilmekteydi. Taşra'da ve İstanbul'da bulunan şer'îye arşivlerinin zayi olanlarından günümüzde sadece temyize giden davaların evraklarını Divan-ı Hümayun kaleminde bulmak mümkündür.

Osmanlı merkez teşkilatında, arşiv malzemesinin korunması, devlet sırlarının saklanması, çalınmaması kayıtların tahrir edilmemesi, bürokratik teamüllerin takibi, kaide-i kadime üzere hareket edilmesi gibi hususlarda ciddi önlemler mevcuttu. Bu

⁷ Atilla Çetin, *Osmanlı Arşiv Tarihiçesi*, Osmanlı Arşiv Bülteni, İstanbul 1990, s.1-10.

⁸ İsmail H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Ankara 1984, s.19

⁹ Uzunçarşılı, a.g.e, s. 76

¹⁰ Mad. nr. 9873 hüküm no.3

¹¹ Atilla Çetin a.g.m, s.64

evrakların çalınması veya sahtelerinin yapılarak su-i isti'male sebebiyet verilmesi karşılığında ağır suçlar verilmiş idi.

Osmanlı Arşivlerinde Düzenin Bozulması

XVIII. yüzyıl ortalarına kadar iyi bir şekilde muhafaza edilen arşiv malzemeleri umursamazlık ve devletin çöküşe doğru gitmesiyle birlikte bozulmaya başladı. Yine bu yüzyılda artan yangınlar, su baskınları, isyanlar, savaşlar, depo ve mahzenlerin yetersizliği, arşivlerin bilgisiz insanların elinde kalması, ihmalkarlık v.s sebeplerle arşivlerde bir bozulmanın meydana geldiğini görüyoruz.

Bu durumlara rağmen, zaman zaman devlet evrak ve kayıtlarının düzenli bir şekilde tutulduğu da gözden kaçmamalı. Özellikle tayin, terfi, tevcih kayıtlarının ve defterlerinin düzenli tutulduğu ve bu evrakların korunduğu mahzenlerin tanzimi konusunda taşra yöneticilerine emirler verildiğine dair bir çok emir ve hüküm bu gün elimizde mevcuttur.

Bu konuda Sultan I.Abdülhamid zamanında başlayan ıslahat ve nizam hareketleri arşivcilik konusunda da kendini göstermektedir. Bu devirde çıkarılan nizamnameler, devlet kayıtlarının muhafazası ve önemi hususunda alınan kararlar arşivcilik prensiblerini de ortaya koymaktadır. Divan-ı hümayun mühimme defterlerinin 183.'de 1200(1785) tarihinde reîsü'l- küttaba yazılan bir emir de bu hususu kanıtlar mahiyettedir. Bu emirde, devlete ait belgeler, antlaşma ve namelerin devamlı olarak saklanması, bu belgelerin saray bahçesinde tamir edilen kargir odaya konması, Divan-ı hümayun kaleminde bulunan eski name-i hümayun cüzleriyle, eski defterlerin gerektiğinde incelenmesi için sandıklara konulması ve mehterbaşı marifetiyle kargir depoda saklanması, günlük olarak kullanılan defter ve kayıtların her akşam mehterbaşı marifetiyle depoya konulması ve yine sabahleyin onun marifetiyle alınarak Divan-ı hümayun kalemi memurlarına teslim edilmesi, belgelerin bulunduğu depoya ilgili memurların dışında kimsenin sokulmaması istenmiştir. Bu düzenleme devletin en üst kademesinde bulunan padişah için bile geçerliydi. Her hangi bir konuda padişah'a bir evrak verildiğinde senetle verilmiş ve o belge üzerindeki işi bittiğinde alınıp eski yerine konulmuştur.¹²

Belge ve kayıtlar her ne kadar korunmaya çalışılmışsa da mali yetersizlik, yangınlar ve doğal afetler sonucu bir çok evrak bilerek veya bilmeyerek tahrip olmuştur.

2.Tanzimat Dönemi ve Osmanlı Arşivciliği Üzerindeki Etkileri

Tanzimatla birlikte nezaretlerin kurulması ve evrak bürokrasisindeki artış, bu evraklar için yeni arşiv binalarının inşa edilmesini, yeni tasnif şekillerinin geliştirilmesini ve modern manada arşiv komplekslerinin oluşturulmasını zorunlu kılmıştır.

¹² BOA, Mühimme Defteri, nr. 183, s.4 h.11

II. Mahmud devrinden itibaren, devlet teşkilatında ve kurumlarında yapılan reformlar ve yeni oluşumlar neticesinde nezaretlere ait arşiv malzemelerinin düzenlenmesi ve korunması hususunda da yeni yöntemlerin geliştirilmesi uygun görülmüştür. 1261(1845) tarihinde Maliye Nazırı Safveti Paşa'nın, Topkapı Sarayı'nda ve Enderun-ı Hümayun'da bulunan bir kısım tarihi belgelerin ve defterlerin tek tek ayıklanması, belgelerin kalemlerine göre sınıflandırılması, mahzenlerin yenilenmesi, ayıklanan ve tasnif edilen bu evrakların bu mahzenlere yerleştirilmesi, işe yaramayanların veya yarı aktif belgelerin aktif belgelerden ayrılması işlemlerini gerçekleştirdiği bilinmektedir.

XVIII. yüzyıl sonralarına doğru Bâb-ı âlî'nin teşekkülünden sonra Osmanlı idaresinde fevkalade öneme sahip ve bünyesinde yönetimle ilgili evrakları biriktiren dört temel daire ortaya çıkmış ve bunların bünyesinde arşiv malzemesi oluşmuştur. Bunlar; Bâb-ı Âlî, Bâb-ı Defterî, Bâb-ı Seraskerî ve Bâb-ı Defterîdir.

2. 1. Bâb-ı Âlî

On sekizinci asrın sonlarına kadar Paşa Sarayı, Bâb-ı âsafî, Sadr-ı âzam kapısı diye anılan Bâb-ı Âlî'ye I.Abdülhamid zamanından itibaren vakanüvis tarihlerinde diğer isimleri de söylenmek suretiyle Bâb-ı Âlî denilmeye başlanmış, sonra sefirler ve ecnebilerin kullandığı "Sublime Porte" yani "Bâb-ı âlî" tabiri hepsini geride bırakarak imparatorluğun sonuna kadar bu adla anılmıştır.¹³Daha önceleri, sadrazamların devlet işlerini görecekleri kendilerine mahsus binaları yoktu. Genellikle saraya yakın bir konağa yerleşerek, devlet işlerini burada görürlerdi.¹⁴

Divan-ı hümayun toplantılarının Paşa Kapı'sında icra edilmeye başlanması ile divan kalemleri, Reisülküttap, Teşrifatçı ve diğer devlet erkânı buraya taşınmıştır. Böylece Paşa Kapı'sında sadaret'e ait dahiliye, hariciye odaları, meclis-i vâlâ, divan-ı deavi gibi dairelerden oluşan Bâb-ı âlî kompleksi meydana gelmiştir.

Zamanla Topkapı Sarayı ile Bâb-ı âlî arasındaki mesafe dolayısıyla ve devamlı arşive memur gönderilmesi sebebiyle bir çok güçlükler ortaya çıkmış bunu gidermek için sadrazam sarayı bahçesinde bir arşiv binası inşa ettirilerek, bazı defterlerin buraya nakli sağlanmıştır. Zamanın Reisül-küttabına hitaben yazılan 1200 (1785) tarihli bir buyurulduda arşive duyulan ihtiyaç şu şekilde belirtilmiştir.¹⁵

"izzetlü reisü'l-küttâb efendi Divân-ı hümayûn kalemi'nde mevcûd olan nâme ve ahidnâme-i hümayûn ve mehâsin-i devlet-i aliyye-i ebed makrûna dâir kuyûdât-ı mazbût olan cüz'ler ve defâtirin ale'd-devâm muhâfazaları akdem-i umûrdan olduğı derkâr ve muhâfaza husûsu kargir bir mahalle muhtaç idüğü bedîdâr olduğundan sarây-ı sadr-ı a'zamîye mahsûs fevkânî bağçe zîrinde....."

Bu emir ile Divan-ı Hümayun'a ait defterlerin Topkapı Sarayı'ndan getirilerek Sadrazam bahçesine nakledilmesi uygun görülmüştür. Ayrıca buradan defterlerin

¹³ Uzunçarşılı, a.g.e , s.249

¹⁴ Mehmet İpşirli, *Bâb-ı Âlî, DİA* c.IV, s.362-363

¹⁵ BOA, Mühimme Defteri, nr.183, s.4, h.11

mehterbaşı marifetiyle sabah alınıp akşam tekrar yerine konulması ve mahzene katipler dışında kimsenin girmemesi istenmektedir.

2. 2. Bâb-1 Defterî

Defterdarlık kapısı, merkez ve taşradaki kalemlerin devlet gelir ve giderlerinin işlemlerini yerine getiren daireye verilen addır. Bâb-1 Defterî'nin başında defterdar bulunmaktaydı ve defterdar divan toplantılarında Divân-ı Hümayun'un bir üyesi olarak cizye, avarız ve mukataa gibi mali konularda fikir beyan ederdi.¹⁶ Divan-ı Hümayun önemini yitirip divan toplantıları yapılamaz olunca, Maliye hazinesi, 1866 yılında bir yangın sonucu yok olan ve yeri boş kalan "Eski Maliye Hazinesi" denilen yere taşınmıştır.

Bâb-1 Defterî 1876 yılında Maliye Nezareti'ne dönüştürülmüş ve bu daire için Sultanahmet'te bir arşiv mahzeni yaptırılmıştır. 1284 tarihinde Beyazıt'taki Fuat Paşa Konağı Maliye Nezareti'ne verildikten sonra, 16 Muharrem sene 317 tarihli İrade-i Maliye'ye ait 17 numaralı belgeye göre, 1899 tarihinde hazine dairesinin dükkanları tahliye edilerek, Maliye Nezareti'nin evrak ve defterleri için büyük bir evrak mahzeni inşa edilmiştir.¹⁷

2. 3. Bâb-1 Seraskerî

Bozulan yeniçeri ocağı kaldırıldıktan sonra devrin seraskeri olan Hüseyin Paşa, kendine ait kalemleriyle ikamet etmek üzere Saray-ı Atik'e taşınmıştır. Lağvedilen ocağın maaş ve künye defterleri, bu dairenin başlıca arşiv malzemesini oluşturmaktaydı. Bâb-1 Seraskerî'de bir arşiv mahzeni kurulduğu ve buraya bir memur tayin edildiği 1848 tarihli sadaret tezkiresinden anlaşılmaktadır.¹⁸ Daha sonra ise buranın ismi Harbiye nezareti olarak değiştirilmiştir. Bu nezarete ait olarak günümüze az miktarda evrak ulaşmıştır.

2. 4. Bâb-1 Meşihat

Yeniçeriliğin kaldırılmasıyla birlikte, Ağa kapısı adı verilen bina bütün daire ve kalemleriyle birlikte şeyhülislamlara tahsis edilmiştir. İstanbul'daki şer'î mahkemelerin eski sicilleri de burada toplanmış ve muhafaza edilmiştir. Buradaki arşiv dolaplarının yapımında bizzat Sultan II. Abdülhamid'in görüşlerinden faydalandığı bilinmektedir. Meşihat dairesinde, İstanbul dahilinde bulunan mahkemelerin hem mahkeme kayıtları hem de kadı, naib ve müderrislerin sicil defterleri bulunmaktadır. Bu dairenin yeri ise Süleymaniye'de İstanbul Müftülüğü binasının bulunduğu yerdedir.

¹⁶ Uzunçarşılı, a.g.e, s.95

¹⁷ BOA, İ-M, nr.17

¹⁸ A. MKT, nr. 156/94

Defterlerin tasnif şekli tarih sırasına göre olup ilgili mahkemenin sicilleri mahkeme adı ve numarası altında düzenlenmiştir. Bu evrak ve defterler özel olarak yapılmış dolaplara konulmuştur.

Hazîne-i Evrâkın Kuruluşu

Osmanlı Devleti'nde yazılı evraka gösterilen saygı ve hürmet neticesinde oldukça külliyatlı arşiv malzemesi günümüze intikal etmesine rağmen, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Kanuni dönemine kadar fazla bir evrak intikal etmemiştir. Bunun ise birçok sebebi vardır. Bu sebeplerden bazıları, devlet bürokrasisinin tam oturmaması, savaşlar, yangınlar, saltanat kavgaları vs. şeklinde hülasa edilebilir. Kanuni'den sonra ise devlet doğal sınırlarına erişmiş ve köklü bir devlet olmanın verdiği bir olgunluk neticesinde devletin kendi haklarını korumak için arşiv malzemesinin korunmasına büyük önem verilmiştir. Yine bu dönemde saltanat kavgaları sona ermiş ve devlet müesseseleri gelişimini tamamlamıştır.

Tanzimat'la birlikte devlet bürokrasisinde önemli değişimler yaşanmış Divan-ı Hümayun'un yerini nezaretler ve divan üyelerinin yerlerini ise nazırlar almıştır. Bu dönemde dairelerin artması, bürokrasinin gelişmesi ve daha ayrıntılı bir hal alması üzerine, daireler arasında ilişkiyi sağlayan evrakında arttığını görmekteyiz. Yapılan muameleler neticesinde ortaya çıkan belgelerin tasnifinde, korunmasında ve depolanmasında bir takım sorunlar ortaya çıkmıştır. Özellikle evrakların dağınık bir şekilde depolanması hususunda mesela; bir kısım evrakların Tomruk Dâiresinde, bir kısmının At Meydanı'ndaki Mahzeni Atik'de, bir kısmının ise Topkapı Sarayı'nda bulunması bazı sorunlara sebep olmaktadır. Maliye evrakı ise Sultanahmet'te bulunan Çadır Mehterleri Kışlasında muhafaza edilmekteydi.¹⁹ Bu dağınık yapı her hangi bir konudaki evrakın bulunması hususunda zaman kaybına sebep olmaktadır. Bunun neticesinde daireler evraklarını arşive devretmiyor ve kendi arşiv malzemelerini kendi dairelerinde muhafaza ediyorlardı. Ayrıca mahzenlerde bulunan evrakların kendi haline bırakılması, evrakların zamanla çürümesine ve hatta yok olmasına zemin hazırlıyordu. Bütün bu olumsuzlukların üstesinden gelebilmek için modern anlamda bir arşiv mahzenine ihtiyaç vardı.1785 Tarihinde Saray bahçesinde yaptırılan mahzen yetersiz kalmıştı. Bundan yarım asır sonra merkezi bir arşiv binası yani bütün bu dağınık arşiv yapısını bünyesinde toplayacak bir arşiv binası inşa edilmesi gündeme gelmiştir.

Modern manada bir arşiv binasının yapılma teşebbüsü Sultan Abdülmecid'in Maliye nazırı Safveti Paşa zamanında olmuştur. Safveti Paşa'nın Sadrazam Mehmed Emin Rauf Paşa'ya arz ettiği tezkirede, "*Enderûn-ı Hümâyûnda bulunan evraklar telef olduğundan bu evrakların düzeltilmesi ve korunması konusunda maliye'den bir memur tayin edilmesine ve lüzumsuz evrakların ayıklanarak lüzumlularının her bir kaleme göre ayrılması ve yeni torbalara konulması, mülga ocaklara ait gereksiz evrakın yakılarak imhası*"²⁰ hususlarına yer verilmişti. Lüzumlu bir evrakın diğer

¹⁹ Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, İstanbul 1993, s.48

²⁰ BOA, İ-D, nr.5152, bkz ek 1.

lüzumsuz evraklar arasında bulunamaması böyle bir mahzenin ve yeni bir tasnif şeklinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur .

Mustafa Reşid Paşa'nın sadrazamlığı döneminde 1846 yılında, sadaret evrakı için, arşiv malzemesini içine alabilecek bir arşiv binası yani Hazine-i Evrak'ın kurulması için çalışmalar başlatılmıştır²¹. Hatta bu konuda padişaha bir de takrir sunulmuştur. Bu takrire göre Hazîne-i Evrâk'ın başına Muhsin Efendi müdür olarak tayin edilmiştir. Fakat müdürlüğün kalem ve maiyyet memurluğu şeklinde anlaşılacağından müdürlüğün nazırlığa tebdili istenmiştir. Ayrıca Hazîne-i evrak için Meclis-i Vâlâ'dan çıkacak kararların görüşülmesi konusunda Muhsin Efendi'nin bu konularda bilgili bir şahıs olmasından dolayı fikirlerinden faydalanması için kendisinin Meclis-i Vâlâ'nın bir üyesi yapılması istenmiştir.²² Bu da bize evrakların tasnif edilmesi ve korunmasıyla ilgili çıkacak kanun ve nizamların evrakları iyi tanıyan şahıslarla görüşüldükten sonra çıkarılmasının uygun olacağı konusunda bir fikir vermektedir.

Hazine-i Evrak Binasının İnşâsı

Hazîne-i Evrak binası için yer olarak Bâb-ı Âlî bahçesi uygun görülmüştür. Binanın inşasına İtalyan Mimar Fosatti tarafından 1847 yılında başlanıp ve 1848 yılının başında bitirilmiştir. Bu gün bu bina 1 nolu arşiv deposu olarak kullanılmaktadır.²³

Hazîne-i Evrâk'ın inşası hakkında daha önceden batı standartlarında bir arşiv binası yapılması için gerekli planlar yapılmıştır. Zamanın şartlarına uygun bir yapı olmasına dikkat edilmiştir. İstanbul birçok yangınların odak merkezidir. Birçok evrak genellikle yangınlar neticesinde yok olmaktadır. Bunu göz önünde bulundurarak binanın kargir ve nev' icâd tuğladan yani yangına dayanıklı bir tuğladan yapılması kararlaştırılmıştır. Ayrıca binanın yangına karşı korunması için gerekli tedbirler alınmıştır. Bu tedbirlerden bazıları ise; arşiv binasının yanındaki arsaların istimlak edilmesi ve binanın kapısının demirden pencerelerinin ise sacdan yapılması²⁴ şeklinde olmuştur. Hazîne-i Evrak binası yeni tarzda inşa edilmiş ve bina çeşitli odalara bölünmüştür. Bunun sebebi ise her odada değişik dairelerin evraklarını bulundurma gayesi ve yangına karşı bir önlem alma isteğidir. Binanın inşasında kullanılacak malzemeden tasnif şekillerine kadar bir çok plan yapılmıştır. Bu planlara göre; bina odalara ayrılacak, her odanın içine muntazam dolaplar konulacak, önemli evraklar bu dolaplara takım takım konulacak ve gerektiğinde çabucak bulunması için dolapların üzerlerine pusula ve numaralar konulacaktı. Tayin edilecek mustahfiz-ı evrak tarafından arşiv odaları mevsim şartlarına göre havalandıracaktı. Bu binanın yanına bir adet de kütüphaneye benzer bir bina inşa edilip buraya ise devletler arası antlaşmalar, bazı tarih ve coğrafya kitapları ile haritalar konulacaktı. Bütün bunların

²¹ Atilla Çetin, Başbakanlık Arşiv Klavuzu, Enderun Kitabevi, İstanbul 1979, s.2

²² BOA, İ-D, nr.7066, bkz ek 6.

²³ Osmanlı Arşiv Bülteni I, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Dâire Başkanlığı, İstanbul 1990, s.13

²⁴ BOA, A.MKT. MVL.1266.9.9

maliyeti ise 300-400 altın olacaktı. Bu para ise devlet binalarının yapımı için ayrılan Maliye hazinesi'nden alınacaktı.²⁵

Hazîne-i Evrakın Yönetimi ve Çalışması

Bina yapım çalışmaları devam ederken, Hazine-i Evrak'ın yöneticiliğine "Hazine-i Evrak Müdürü" ünvanıyla sadaret mektupçusu Muhsin Efendi getirilmişti. Müdürlüğün maiyyet memurluğu şeklinde anlaşılması için ve bu kurumun ehemmiyetine binaen müdürlük, "Hazine-i Evrak Nazırlığı'na" ve müdürün sıfatı da "Hazîne-i Evrak Nazırı'na" çevrilmiştir.²⁶ Mektûbî kaleminden evrakların ayıklama ve tasnif işlerinde çalışması için geçici olarak vazifelendirilen memurların daimi bir şekilde Hazine-i Evrak'da çalışması sağlanmış, ayrıca bu memurlara maaş bağlanıp Bâb-ı âlî'de de bir oda tahsis olunmuştur. Memurların seçimi hususunda oldukça dikkatli davranılmıştır. Memurlar dirayetli, çalışkan ve evrak konusunda deneyimli şahıslardan seçilmiştir. Muhsin Efendi ilk iş olarak Hazine-i Evrak'a konulacak evrakın tefriki için geçici bir talimatname hazırlamak olmuştur.²⁷ Bu nizamnameye göre evraklar üç kısım olarak ayrılmaktadır.

Buna göre; birinci kısım,1786 tarihinden Abdülmecid'in tahta çıkış tarihine kadar olan belgeler, ikinci kısım1848 tarihine kadar olan belgeler ve üçüncü kısım ise bundan sonra çıkacak olan belgeler olarak ayrılmıştır. Belgelerin ayıklanması, tasnif edilmesi ve daha sonra Hazine-i Evrak'a konulması hususuna dair ise şu kararlar alınmıştır;

1. Devletin kuruluşundan itibaren, biriken evraklar tesbit olunacak ve Hazine-i Evrak'a konulması uygun görülenler ayrılacak,
2. Gerekli bir şekilde ayrımı ve tasnifi yapılan evrak, Hazine-i Evrak'a konulana kadar sandıklarda muhafaza edilecek,
3. Hazine-i Evrak'a konulacak evraklar yeni binanın inşası tamamlanana kadar uygun mahzenlerde muhafaza edilecekti.

Bu talimatnamenin hazırlanmasıyla birlikte Hazine-i Evrak'a konulacak evrakın niteliğini belirtir ikinci bir nizamname hazırlanmıştır.²⁸ Bu nizamnameye göre ise;

1. Osmanlı Devletiyle antlaşma yapmış olan devletlerin Antlaşma metinleri
2. Padişahların kendi kalemlerinden çıkmış hatt-ı hümayûnlar
3. Mer'î kanunlara ait defterler
4. Her konuda verilmiş padişah irade-i seniyyeleri
5. Meclis müzâkere tutanakları
6. Teşrifata ait defterler

²⁵ BOA, İ-MM, nr.658, bkz ek 3

²⁶ BOA, İ-D, nr.7066, bkz ek 5.

²⁷ İsmet Binark, Arşivcilik Bibliyografyası (Türkçe ve Yabancı Dillerde Yayınlanmış Kaynaklar) 1979-1994, c.I, s.XX, Ankara 1995.

²⁸ BOA, İ-MV, nr.4093.

7. Nizamnameler

Bütün bu evrak grupları öncelik ve tarih sırasına göre yeni yapılan tasnif neticesinde Hazine-i Evrak binasına yerleştirilmiş olup bu gün "Hazîne-i Evrak" adı verilen 1 Nolu depoda öncelik sırasına göre bu evraklar araştırmacıların hizmetine sunulmaktadır.

Hazine-i Evrak'ın Arşivcilik Faaliyetleri

Hazine-i Evrak'ın kurulması ile birlikte arşiv hizmetlerine başlandı. İlk önce Hatt-ı hümayunların ve iradelerin ilgili oldukları konulara göre ayrılması işlemine geçildi. Bu esnada birçok konuda sorunlar çıkmaya başladı. Bu sorunların başında ilk çıkan irade evraklarının tarihsiz oluşu ve bu tür belgelerin belirli bir sıraya göre yerleştirilmesi hususu gelmekteydi. Bu tür evraklarla ilgili sorunlar ileride ele alınmak üzere geçici şekilde yerleştirildiler. Hazîne-i Evrak'a yerleştirmede evrakların önem sırası ve güncelliği önemliydi ve ayıklama da buna göre yapıldı. Aksi halde konulacak her evrak buraya sığmayacağından evrakın bir bölümü başka mahzenlere yerleştirilebilirdi. Bu nedenle sıklıkla başvurulacak evrakla, devletler arası antlaşmalara ait evraklar, sınır muameleleri ve dahili işlere ait evraklara bu ayırımda öncelik verildi. Bunların dışındaki evraklar yani ikinci derecede öneme sahip iradeli evraklar ise düzenli bir şekilde sandıklara konularak, tamir edilecek mahzenlere yerleştirilecekti.

Hazine-i Evrak'ta evrakları ayırmakla görevli memurlar yaptıkları evrak hülasalarını günlük olarak Hazine-i evrak nazırına vereceklerdi. Bu hülasalar nazırın kontrolünden geçtikten sonra meclis-i muvakkate sunulacak²⁹, burada hazineye konulmaya layık olanları tesbit edilip işaretlenecek ve Hazine-i Evrak'a teslim edilecekti. Hazine-i Evrak nazırın kalemlerdeki evrakı ayıklamak ve tasnif ettirmek için ilgili memura evrakları sayarak verecekti.

Taşradan ve çeşitli kalemlerden Bâb-ı âlf'ye gelen evrakın önemlileri padişaha arz edildikten ve iradeleri çıktıktan sonra amedi odasında korunmaktaydı. Ayrıca İstanbul'daki sefirlerle ilgili olan ve hariciye'ye ait yazışmaların önemlileri aynı odada saklanmaktaydı. Bu evraklar 1848 tarihinden yani üçüncü kısım evrakı olarak biriken evrak, her ay makbuz karşılığı Hazine-i Evrak'a verilecekti. Ayrıca Divan-ı Hümayun kaleminde saklanmakta olan diğer devletlerle yapılan muahede ve mukavelelerin birer suretleri buradaki defterlere kaydedildikten sonra asılları Hazine-i Evrak'ta saklanacaktı.³⁰

²⁹ Atilla Çetin, a.g.e, s.2

³⁰ BOA, İ-MV, nr.4093

Hazîne-i Evrak'ta İlk Tasnifler

Sultan II. Mahmud devrine ait Defterhane-i Amire civarındaki mahzenlerde mevcut ve mahfuz evraklar Hatt-ı hümayun ve irade-i seniyyelerle ilgili evraklar, torbalara konulup madde madde ve konu konu ayrılacaktı. Bu tür evraklar bittikten sonra ise diğer evraklarda bu usule göre ayrılacaklardı. Bu ilk yapılan tasniflerde konular şu şekilde sıralanmıştır.

Muâhedâta dâir bilcümle tasdiknâmeler, bazı hıfza şâyan nâmeler, bazı beyaz ve takârîr üzerine keşide buyurulmuş hıfza şayan hutût-ı hümayûn, kavânîn ve mer'iyeye dâir defâtir, bidâyet-i tanzîmât-ı hayriyyeden berû mürâcaata şayân irâde-i seniyyeler, bazı ahkâm-ı takrîr-i âlîler, bazı şayân-ı nazar u dikkat olan mukâlemât mazbataları, bazı teşrifât ve devlet-i aliyye'ye dâir defâtir, bilcümle muâhedât temessükâtı, bazı umûr-ı cesîme ve nizâmiyyeyi mutazammın olup şayân-ı dikkat görünen meclis takrirleri, bazı mülkiye ve mâliye nizâmât-ı dâimesini şâmil hıfz ve mürâcaata şâyan evrâk-ı müşâbih, şâyet zuhûr iderse bazı tevarihe dâir şeyler.

Bu evraklar her ne kadar bu şekilde ayrılmış ise de daha sonradan yani geniş bir zamanda tekrar bunlar tek tek muayene edildikten sonra tasnif edilecekti. Yapılan diğer tasnifler ise şöyledir:

Vaka'-i Hayriyye'ye dâir ma'rûzât, Nizâmât-ı askeriyye'ye dâir ma'rûzât, Tevcîhât ve mevâdd-ı askeriyye'ye dâir ma'rûzât, Asâkir-i nizâmât ve mesâlihine dâir ma'rûzât, Tahrîr-i nüfûs-ı memâlik-i devlet-i aliyye'ye dâir ma'rûzât, Melfûfların bazı vukûât-ı sâbikasına dâir ma'rûzât, Vehhâbî vakasına dâir ma'rûzât, Mısır'ın evvelki vak'asına dâir ma'rûzât, Mısır'ın vak'a-i hayriyyesine dâir ma'rûzât, Akka'nun vukû'ât-ı sâbika ve lâhikasına dâir ma'rûzât, Bağdâd'un vukû'ât-ı sâbikasına dâir ma'rûzât, Bağdâd'un Davud Paşa vak'asına dâir ma'rûzât, Şâm-ı şerîfde Selim Paşa vak'asına dâir ma'rûzât, Tepedelenli Ali Paşa vak'asına dâir ma'rûzât, İşkodralı Mustafa Paşa ve Arnavudluk vukû'âtına dâir ma'rûzât, Bosna ihtilâli maddesine dâir ma'rûzât, Kürdistan havâlisi vukû'âtına dâir ma'rûzât, Kâffe-i aşâyir ve ekrâd keyfiyyetine dâir ma'rûzât, Cezâyir ve Tunus vukûâtına ve mesâlihine dâir ma'rûzât, Kadıkıran ve Aydın'da keloğlan vukû'âtına dâir ma'rûzât, Tarîk-i ilmiyye tevcîhâtı vesâir memûrîn tevcîhâtına dâir ma'rûzât, Eyyâm-ı resmîyye ve meserretlerde rikkâb-ı hümayûn icrâsı istîzânına dâir ma'rûzât, Nişân-ı zîşân i'tâsı ve rütbe-i mu'tebere tevcîhine dâir ma'rûzât, İcrâ buyurulan sur-ı hümayûnlara dâir ma'rûzât, Bazı nizâmât-ı mütenevvi'aya dâir ma'rûzât, Takvîm-i vakâyi' nüshaları takdîmine dâir ma'rûzât, Melfûfât zabt ve akdine dâir ma'rûzât, Bazı meşâhir vesâirenün iclâ ve ifnâ ve itlaklarına dâir ma'rûzât, Bazı mevâdd-ı mütenevviaya dâir beyaz üzerine sadır olan hutût-ı hümayûn, takrîr vesâir bâlâlarına maktû' hutût-ı hümayûn, Hazîne-i celîle-i mâliye mesâlihine dâir ma'rûzât, Haremeyn-i muhteremeyn ve evkâf-ı hümayûn mesâlihine dâir ma'rûzât, Darbhâne-i âmire mesâlihine dâir ma'rûzât, Tophâne-i âmire mesâlihine dâir ma'rûzât, Baruthâne-i âmire mesâlihine dâir ma'rûzât, Bazı kıl'a-ı hâkânîye ve kışla vesâir ebniyye-i mîriyye inşâ ve ta'mîrine dâir ma'rûzât, Bazı tumar ve zeâmet tevcîhâtına dâir ma'rûzât, Ağnâm ondallığı ihlâli vesâir müteferri'âtına dâir

ma'rûzât, Zehâyir muhâsebesi ve mûbâyaasına dâir ma'rûzât, Bazı mesâlih-i mütenevvi'a-i âdiyyeye dâir ma'rûzât, Kumâme ve beytü'l-lahm maddelerine dâir ma'rûzât, Bazı kinise ta'mîri vesâir mesâlih-i mütenevvi'a-i reâyâyâ dâir ma'rûzât, Buhârâ ve Afgan taraflarına dâir ma'rûzât, Cezâyir ve Mısır maddelerinden dolayı suferâ-yı devlet-i aliyyenün iş'ârâtına dâir ma'rûzât, Rum fetreti ve Mora vukûâtına dâir ma'rûzât, Mesâlih-i mütenevvi'âdan dolayı suferâ-yı devlet-i aliyyenün iş'ârına dâir ma'rûzât, Düvel-i mütehâbbeden birkaçının mesâlihiyle muhtelit ma'rûzât, Avrupa havâdisâtına dâir gazete tercümelerinin vesâirenün takdîmine dâir ma'rûzât, Rusya'lunun evvelki vak'asına dâir ma'rûzât, Rusya'lunun vak'a-i hayriyyesine dâiri ma'rûzât, Akkerman muâhedesine dâir ma'rûzât Bükreş mesâlihine dâir ma'rûzât, Rusya'lu ile münâzaa'î fih olan üserâ-yı Cerâkise'ye dâir ma'rûzât, Cerakise ve olhavâlî mesâlihine dâir ma'rûzât, Dağıstan ve Gürcistan'a dâir ma'rûzât, Sırbistan maddelerine dâir ma'rûzât, Eflak ve Boğdan mesâlihine dâir ma'rûzât, Karadağ'lu mesâlihine dâir ma'rûzât, Korfa ve Barga maddelerine dâir ma'rûzât, Düvel-i mütehâbbe ile tahdîd-i ta'rifeye dâir ma'rûzât, Rusya'lunun mesâlih-i mütenevvi'âsına dâir ma'rûzât, İngiltere'lünün mesâlih-i mütenevvi'âsına dâir ma'rûzât, Nemçe'lünün mesâlih-i mütenevvi'âsına dâir ma'rûzât, Prusya'lunun mesâlih-i mütenevvi'âsına dâir ma'rûzât, Sardunya'lunun mesâlih-i mütenevvi'âsına dâir ma'rûzât, İspanya'lunun mesâlih-i mütenevvi'âsına dâir ma'rûzât, Danimarka'lunun mesâlih-i mütenevvi'âsına dâir ma'rûzât, Amerika'lunun mesâlih-i mütenevvi'âsına dâir ma'rûzât, Flemenklü'nün mesâlih-i mütenevvi'âsına dâir ma'rûzât, Belçika'lunun mesâlih-i mütenevvi'âsına dâir ma'rûzât, Sicilya'nun mesâlihine dâir ma'rûzât, Toskana mesâlihine dâir ma'rûzât, Yunan'lu mesâlihine dâir ma'rûzât.³¹

Sonuç olarak Hazine-i Evrak'ın kuruluşuyla Avrupa standartlarında bir arşiv binasına sahip olunmuştu. Bununla birlikte uygulanan tasnif şekilleri de bu günkü provenans sisteminin temelini oluşturmaktadır. Arşivler bir bütün olarak ele alınıp, binanın yapımından, uygulanacak tasnif şekillerine ve arşivde görev yapacak memurların seçimi ve belirlenmesi hususuna kadar pek çok konu zamanın padişahının arşiv politikasını da belirlemektedir. Hazine-i Evrak'ın devlet idaresi ve bürokrasideki yeri inkar edilemez. Arşiv malzemesinin tasnif edilmiş şekilde belli bir yerde bulunması aranan bir belgeye kolayca ulaşılmasına ve bürokrasinin hızlı bir şekilde yürümesine zemin hazırlamaktadır. Hazine-i Evrak'ın kurulmasında bina, personel ve mevzuat üçü bir arada ele alınmıştır. Böylece hem vakit kaybı önlenmiş, hem de başarının sağlanması için gerekli unsurlardan birisinin eksikliğinin meydana getireceği sorunlar ortadan kaldırılmıştır. Belgelerin ve defterlerin ayıklanması ve tasnif işlerinde Bab-ı ali kalemlerinin deneyimli şeflerinden bir kurul oluşturulması, tasnifi emin eller altında güvenilir kılmıştır. Bu şekilde belgeler günümüze kadar sağlam bir şekilde gelmiştir.

Tanzimat döneminde yapılan bu güzel çalışmalar, fazla uzun sürmemiş ve Hazine-i Evrak'taki belgeler yeniden ilgisizliğe uğramış, belgeler gelişi güzel torbalara konularak arşive atılmışlardır. Bu sebepten dolayı Hazine-i Evrak'ın kurulmasına sebep olan evrakın bulunması problemi yeniden baş göstermiştir. Fakat

³¹ BOA, İ-MV, nr.4093, Ali Akyıldız, Hazine-i Evrakın Kurulması ve İlk Tasnif Usulleri, *Türklük Araştırmaları*, sayı 7, Hakkı Dursun Yıldız Armağanı, Ankara 1995, s. 78-79.

gerekli uyarılardan sonra Hazine-i Evrak'ı sadrazam Said Paşa tekrar düzene koymuştur.

Arşivimizlerimizde diplomatik ve paleografik bakımdan en zengin dönem h.1255/1310 tarihleri arasında iradeler tasnifidir. İrade tasnifine giren belgeler, muamelenin gereği olarak, en alt birimden yazılan arzdan veya halktan kimselerin yazdığı arzuhalden başlayarak, merkez veya taşra teşkilatından yazılan bir belgenin nezaretde veya Meclis-i Vâlâ'da nasıl müzakere edilip nasıl karar verildiğini bildiren mazbata ve sadaretin arz tezkiresiyle meselenin mabeyn-i hümayuna arz edilmesiyle iradenin şerhini de ihtiva eder.³² İradeler çıkış süreçlerinde lefleriyle birlikte bürokratik durumu ortaya koyması açısından, zamanın kitabet ve literatürü açısından oldukça zengin bilgiler vermektedir. Kısacası irade tasnifleri, Osmanlı Bürokrasi hakkında oldukça açık bilgiler sunmaktadır. Bütün bu sebepler göz önüne alınarak irade tasnifleri hakkında bir çalışma yapılmıştır.

³² İlber Ortaylı, Osmanlı Kançılıyasında Reform:Tanzimat Devri Osmanlı Diplomatasının Bazı Yönleri,Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri-Bildiriler, İstanbul 1988, s.153-168.

BÖLÜM I

İRADENİN TARİHİ GELİŞİMİ VE DİPLOMATİK AÇIDAN İNCELENMESİ

1. İradenin Tarihçesi ve Hatt-ı Hümayunlar

Osmanlı Devlet bürokrasisindeki gelişmeler belgeler üzerinde de bir değişikliğe gidilmesini zorunlu kılmıştır. Tanzimat'a kadar belli bir düzen ve tek düzelikte giden Osmanlı bürokrasisi'nde, Tanzimat'tan sonra yeni nezaretlerin kurulması ve Divan-ı hümayun'daki işlerin nezaretlere kayması ve her nezaretin farklı işlev ve fonksiyonlarının olması, yeni daire ve büroların kurulmasına zemin hazırlamıştı. Bu bürolardaki memurların çalışma şartları, belge ve bilgi üretmeleri, nezaretler arasındaki yazışmalar, nezaretle sadaret arasındaki yazışmaların yürütülmesi, sadaretle padişah arasındaki yazışmalar, devletin iç meseleleri ile yapılan müzakerelerin neticesinde her türlü çalışmaların kaydedilmesi ayrıca devletin yabancı devletlerle ilişkiler neticesi müzakere, antlaşma ve yazışma yapması, bazı usul ve kaidelere bağlanmıştır.

Tanzimat'tan önce yapılan her türlü işlem neticesinde farklı belge grupları ve fonlar oluşmaktaydı. İradeler de bir çok işlevin yerine getirilmesi için, Tanzimat sonrası ortaya çıkmış, Osmanlı döneminde arşive intikal eden belgeler içerisinde bir fon oluşturmuştur. İradelerden önce kullanılan ve iradelerin fonksiyonlarını yerine getiren Hatt-ı Hümayunlar iradeye geçişi anlatmak açısından ana hatlarıyla incelenmeye çalışılmıştır..

Genellikle, padişahların her hangi bir konu veya mesele hakkında kendi el yazısıyla yazdığı yazılara "Hatt-ı Hümayun" denir. Padişahın emir ve buyrukları olan hatt-ı hümayunları üç kısma ayırmak mümkündür. Bunlar; Ünvanına Hatt-ı Hümayun, Telhis ve Takrir Üzerine Hatt-ı Hümayun ve Beyaz Üzerine Yazılmış Hatt-ı Hümayunlardır.³³

Ferman ve beratların üstünde bulunan, ferman veya beratlarda yazılan meselenin eksiksiz yapılmasını emr veya nehy eden, belgenin üstündeki tuğranın üst, sağ veya sol köşesinde, padişahın kendi el yazısıyla yazdığı emir yazısına, Osmanlı diplomatikinde "Ünvanına Hatt-ı Hümayun" adı verilmiştir. Bu şekildeki hatt-ı hümayunlardan en çok görülenler "*Mucebince amel oluna*" ve "*Mucebince amel ve hareket olunup hilâfından hazer ve mücanebet oluna*" veya "*Emrim mucébince amel oluna, kimesne müdahale etmeyeler*" şeklinde emir cümleleri ile kısa yazılabildiği gibi çok uzun ve içinde âyet, hadis veya dua cümleleri bulunan hatt-ı hümayunlar da bulunmaktadır.

Hatt-ı hümayunlarda, emrin yerine getirilmesi kısmına geçmeden önce gönderilen şahıs hakkında o şahsı öven, onu yücelten dua cümlesi bulunmaktadır.

Hatt-ı Hümayun, tuğranın değişik yerlerine yazılıp bunların etrafı süslenildiği gibi sade bir şekilde de yazıldığı görülmektedir.

³³ Mübahat Kütükoğlu, a.g.e, 1194, s.172

Bir ferman veya berat, unvanına hatt-ı hümayun keşide olunmak için sadrazamın bir telhisi ile padişaha gönderilir ve ne sebepten hatt-ı hümayun yazıldığı anlatılır.

"..... asıllarının bâlâsı hatt-ı hümayûn ile müveşşah olduğuna binâen tecdîden verilen iki kıt'a fermân-ı âlînin ... hatt-ı hümayûn-ı mehâbet makrûn-ı mülûkâneleriyle tevşîhi muvâfık-ı irâde-i şâhâneleri buyurulur ise ..." ³⁴ şeklinde ifade edilir.

Sadrazamların, katiplere nasıl bir hatt-ı hümayun yazılacağını ifade etmek ve öğretmek için ;

".... hatt-ı hümayûnlarıyla tevşîhiyçün atikiyle berâber ma'rûz-ı huzûr-ı tâcdarîleri kılınmağın atiki misillü mücebince amel oluna diyü hatt-ı şerîf-i şevket redîf-i mülûkâneleriyle tevşîh ü tezyîn buyurulur ise" ³⁵ şeklinde bir ifade kullandıkları görülmektedir.

Hatt-ı hümayunların ikincisi "Beyaz Üzerine Hatt-ı Hümayun"dur. Bir arz ve telhis olmaksızın her hangi bir konuda veya mesele hakkında, padişahın re'sen verdiği emir ve buyruklara beyaz üzerine "Hatt-ı Hümayun" denir. Hatt-ı hümayunlar hemen her konuda yazılabilir. Bunlardan bazıları şunlardır; Devletin dahili meseleleri, yabancı bir devlet mensubuna yazılacak bir name,³⁶ Dârüssaâde ağasına veya haremde kahya kadına direktif vermek³⁷ vs.

Beyaz üzerine hatt-ı hümayunlar genelde elkab ile başlamaktadır. Bu elkablar makama ve şahsa göre değişiklik arz etmektedir. Elkab kısmı hattın verilmiş gayesine ve verildiği kişiye has bir üslubla başlamaktadır. Mesela; II. Mahmud'un kapıkulu'nun ulufelerinin zamanında ödenmesinden dolayı sadrazama kürk ve hançer gönderdiğini bildiren hatt-ı hümayunda elkab kısmı "*sen ki vezîr-i a'zâm-ı sûtûde şiyem ve vekîl-i mutlak-ı sadâkat âlemimsin*"³⁸ şeklinde yazılmıştır.

Sadaret tevcihini bildiren beyaz üzerine yazılmış hatt-ı hümayundaki elkab diğerlerinden farklı bir özellik arz etmektedir. Mesela; II. Mahmud'un el-Hacc Salih Paşa'ya sadaret tevcihini bildiren hatt-ı hümayunda;

"*Sen ki vezîr-i â'zam ve vekîl-i mutlak-ı hamîyyet âlemim*paşa"³⁹ şeklinde bir elkab bulunmaktadır.

Padişahın, sadrazamdan başka, çeşitli konular ve meseleler hakkında yazdığı beyaz üzerine hatt-ı hümayunlarda, hitap ve elkab kısmı gönderilen makama veya bu makamda bulunan şahısların vazifelerine ve derecelerine göre veya konuya göre değişiklik arz etmektedir.

Beyaz üzerine hatt-ı hümayunlarda elkab kısmından hemen konuya geçilirdi. Ancak bazı durumlarda hemen konuya geçilmezdi. Hatt-ı hümayunla birlikte kılıç ve kaftan gönderilenlere dua da edilir ve hatta selama da yer verilirdi.

³⁴ BOA, HH, nr. 16287

³⁵ BOA, HH, nr. 53187

³⁶ BOA, HH, nr. 51113

³⁷ BOA, HH, nr. TSMA, nr. E. 704/1

³⁸ BOA, HH, nr. 51099

³⁹ BOA, HH, nr. 51177

Tanzimat dönemine gelinip sistemin değişmesiyle birlikte resmi devlet işlerinde mabeyn başkatibi aracı olmuşsa da, padişahlar tayin, tevcih vs. bunun gibi önemli meseleler hakkında beyaz üzerine hatt-ı hümayun yazmaya ve hatta hatt-ı hümayunları elkablı olarak yazmaya devam etmişlerdir.⁴⁰

Hatt-ı hümayunların üçüncüsü Telhis, Takrir ve Arz üzerine Hatt-ı hümayunlar olarak sınıflandırılmıştır. Telhis arapça "lahhasa" kökünden gelmekte olup manası "hülasa edilmiş, kısaltılmış" yazı demektir. Telhis sadrazamın önemli konularda meseleleri kısa ve öz bir şekilde anlatarak padişaha arzettiği belgeye de denir.⁴¹ Telhis'in tarihçesine bakacak olursak, Fatih Sultan Mehmed'ten itibaren padişahlar haftanın muayyen günleri divan toplantılarına katılıp ve başkanlık etmekten ilgi ve alakalarını kestikten sonra divan toplantılarına veziriazam başkanlık etmeye başladı. Divan toplantıları önceleri haftada dört güne ve sonrada iki güne inmiştir. Padişah genellikle vezir-i âzâmın divan toplantısı hakkındaki müzakeresini dinler ve memleket meseleleri hakkında bilgi sahibi olurdu. Devlet işleri daha sonra paşa kapısında görülmeye başlanmış ve Divân-ı hümayûn, XVIII. yüzyıldan sonra elçi kabulü ve ulufe tevzine tahsis edilmiştir. XVIII. yüzyıldan itibaren veziri azamların padişahla görüşmeleri gittikçe azalmıştır. Veziri azamlarda devlet işlerini telhis ve takrir adlı belgelerle ve icab iden ekleri ile birlikte hükümdara arzederlerdi. Telhis'in konuları ise; Kanun, nizam, tevcih, usul ve âdet gibi konulardır. Sadrazam, telhis ile herhangi bir konu hakkında padişaha kendi fikrini beyan edip, o konu hakkında padişahın fikrini sormaktadır. Padişah ise bazı meseleler hariç kısa bir şekilde; "ma'lûm oldu", "ma'lûm oldu şöyle edesün", "mukayyed olasın", "verilsün", "manzûrum olmuştur"⁴² vs. o konu hakkında olumlu veya olumsuz fikrini beyan ederdi.⁴³

Paşa Kapısı'nda bizzat reisülküttab tarafından hazırlanan telhisler telhis kesesi denilen bir keseye konularak mühürlenip telhisçi adıyla anılan bir vazifeli ile saraya gönderilirdi.⁴⁴

Sadrazamın seferde bulunduğu sırada sunduğu telhisler ise doğrudan padişaha değil, sadaret kaymakamına gönderilir ve onun tarafından padişaha sunulur, cevabı da aynı yolla bildirilirdi.⁴⁵

Çeşitli konular hakkında sadrazam tarafından özetlenerek padişaha yazı ile bildirilip kararın istendiği yazıya telhis denildiğini üst kısımda belirtmiştik. Padişah'ın, telhisin üst kısmına yazdığı emir veya kararına "telhis üzerine hatt-ı hümayun" denir. Telhis'in elkabı, telhis kime veya hangi makama yazılmış ise ona göre olurdu; "Benim vezirim" veya "Kaimmakam Paşa" gibi kısa bir elkab kullanılırdı. Telhis üzerindeki hatt-ı hümayunların da muhtevası kısa bir şekilde "verdim", "verilsün", "yazılsun" şeklinde tek kelimelik olacağı gibi iki üç kelimelik

⁴⁰ M.Kütükoğlu, a.g.e s.177

⁴¹ Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügati*, İstanbul 1986 s.332

⁴² BOA, HH. nr. 24383

⁴³ Cengiz Orhonlu, a.g.e, İstanbul 1970, s.XXIII-XXIV.

⁴⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, c.1, s.71'den naklen Uzunçarşılı, *Merkez*, s.13-35

⁴⁵ Uzunçarşılı, a.g.e, s.245

veya bir iki satırlıkta yazıldığıda olurdu.⁴⁶ Padişah'ın arzusuna bağlı olarak çok daha tafsilatlı bir şekilde de yazılırdı.

Sadrazamın telhisi üzerine hatt-ı humayunı, II. Mahmud'un saltanatı zamanında h.(1248-1250) / m.(1832-1834) tarihleri arasında yerini, mabeyn başkatibinin, padişahın iradesini bildirmesine bırakmıştır.

Telhis; kısaltılmış, hülasa edilmiş yazı demektir. Önceleri sadrazam veya vezirler tarafından bir mesele hakkında padişahın iznini veya görüşünü almak için güzel yazı ile yazılmış belgelerdir ki bunun adına telhis denirdi. Telhislerin baş kısmında padişaha ait elkab gayet kısa bir şekilde yazılır ve genellikle "şevketlü, kerâmetlü, sa'âdetlü, merhametlü, padişahum efendim" demekle yetinilirdi.⁴⁷ Padişah sadrazamın görüşünü okuduktan sonra telhisin üst tarafına kendi görüşünü kısaca yazardı buna ise "hatt-ı hümayun" denirdi. Bu usül 1832 yılında terk edilmiş ve yerine irade tarzı kabul edilmiştir.⁴⁸ Tanzimatla birlikte muamelelerle ilgili her alana yayılmıştır.

Hatt-ı Hümayunların bir türü de Takrir üzerine Hatt-ı Hümayunlardır. Arapça "karar"dan tef'il vezninde bir kelime olan takrir; "yerleştirme, sağlamlaştırma, anlatma" manalarına gelir. Diplomatik olarak ise; "bir işi veya bir konuyu yazılı olarak ilgili merci'e bildiren bir tür belge" için kullanılmıştır. Bu merci, padişah veya sadrazam olabileceği gibi daha alt kademe de olabilir.⁴⁹

Takrir; Sadrazamlar tarafından her hangi bir konuda padişahlara meselenin geniş bir şekilde sunulmasına da denir.⁵⁰

Sadrazamın görüş bildiren ve takrir adı verilen yazılarında telhisleri gibidir. Alt kademe yetkililerinin takrir ve benzeri yazılarının padişaha bildirilmesi ise her zaman ayrı bir telhisle olmazdı. Sadrazam herhangi bir konu hakkında hangi mevki veya makama ait olursa olsun, takrir, şukka, kaime gönderildiyse onun üst kısmına nereden ve kimden geldiğini belirten kısa bir yazıyla da padişaha sunduğu olurdu. Mesela;

"İşbu takririn Defterdâr-ı evvel takrîri"⁵¹ veya

"Trabzon /Bosna Valisi kullarının kâimesidir"⁵² şeklinde olur ve padişahın bu gibi kaime, şukka veya takrir üzerine hatt-ı hümayun da bulunurdu.

Hatt-ı Hümayunların diğer bir çeşidi de arz üzerine Hatt-ı Hümayunlardır. Arz kelimesi sözlükte "Bir büyük zatın önüne koyma, takdim, ref, ibraz, sunma, ifade etme, anlatma" gibi manalara gelir.⁵³

Arz sözlü olarak da yapılabilmektedir.

⁴⁶ İA, Hatt-ı Hümayun Maddesi, c.5, s.373-375

⁴⁷ Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, c.III, s. 449, İstanbul 1993.

⁴⁸ Midhat Sertoğlu, a.g.e, s.332

⁴⁹ M. Kütükoğlu, a.g.e s. 214'den nakil, Mehmed Salâhi, *Kamus-ı Osmânî*, İstanbul 1329. Şemseddin Sâmî, *Kamus-ı Türkî*, İstanbul 1317, Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara 1962 Pakalın, *OTDTS*, c. III, İstanbul 1993.

⁵⁰ M. Sertoğlu, a.g.e s. 329.

⁵¹ BOA, HH, nr. 16481

⁵² BOA, HH, nr. 43089

⁵³ Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, İstanbul 1989 s.932

Zaman zaman arz veya arzuhal üzerindeki hatt-ı hümayunlarda benzer hatlar görülmektedir. Mesela; Vefat eden bir şahsın evinin kendisine ihsan edilmesini isteyen bir kişinin arzı üzerinde;

"Şer 'an lâzım gelen istifâsın kendüye vermek üzere ihsân olunmuşdur." diğer birinde ise;⁵⁴

"Manzûr-ı hümâyûnum olmuşdur, sebilleri tahliye olunsun"⁵⁵ şeklinde hatt-ı hümayun bulunmaktadır.⁵⁶

Hatt-ı Hümayunların başka bir çeşidi de Arzuhal hulasaları üzerine Hatt-ı Hümayunlardır. Arzuhal, bir dilek veya şikayet bildirmek üzere alttan üste yazılan ve bu günkü karşılığı "dilekçe" olarak bilinen bir belge türüdür. Arz ile arzuhal arasında şekil ve yaptığı görev açısından bir farklılık olmasa da gönderilen şahıslar ve belgelerin şekilleri arasında farklılıklar mevcuttur. Genellikle devlet memurlarının alttan üste yazdıkları dilekçelere arz, halk tabakasından şahısların yazdıkları dilekçelere ise arzuhal denilmektedir.

Padişahlar cuma selamlığı veya başka bir maksadla saray dışına çıktıklarında halk tarafından kendilerine arzuhal verilirdi. Bu arzuhaller genellikle çarşamba ve cuma divanında görüşülerek karara bağlanırdı. Alınan kararlar arzuhal özetleriyle birlikte, aynı kağıt üzerinde bend bend yazılarak, padişahın tasdikine sunulurdu. Padişah da her bend hakkındaki emir veya görüş bildiren hatt-ı hümayununu, telhis veya takirde olduğu gibi kağıdın üst tarafına "*Manzûrum olmuşdur*" ibaresinden sonra kaçıncı bende ait olduğunu belirtmek suretiyle yazardı.

"*Bend-i evvelin iktizâsını Tersâne Emîni i 'lâm eylemiş*" vs. şeklinde.

Hatt-ı hümayunun yerini mabeyn katibinin yazdığı iradelerin almasından sonra artık arzuhal özetleri üzerinden de padişahın hattı kalkmış ve karar, sadrazamın ayrıca yazdığı arz tezkiresi altına hepsi için birden bildirilir olmuştur.⁵⁷

Tanzimatın ilanına kadar, enderun tayinlerine ait hatt-ı hümayunlar hariç, diğer hatt-ı hümayunlar reisülkütuba teslim edilirdi. İşleri biten hatt-ı hümayunlar torbalara konulur müherlenir ve yine mühürlü sandıklarla mahzenlerde muhafaza edilirdi.⁵⁸

2. Arz Tezkeresi

Tezkire Arapça; zikr kelimesinin kökünden türetilmiş olup, kelime anlamı "Anlatılmaya vesile olan şey" manasına gelir.⁵⁹ Diplomatik anlamı ise; aynı şehirdeki veya beldedeki devlet dairelerinin veya şahısların arasındaki haberleşmeleri temin eden belgelere verilen isimdir. Tezkireler, bir amacı açık ve belîğ bir şekilde ifade edecek tarzda hazırlanır ve fazla ayrıntıya girmeden sade bir dille yazılırdı. Tezkireler

⁵⁴ M. Kütükoğlu, a.g.e, nakil, s.179, Sermimaran-ı hassa İbrahim imzalı arz: BOA, MF, nr.100

⁵⁵ BOA, HH, nr. 16481

⁵⁶ M. Kütükoğlu, a.g.e s.179.

⁵⁷ BOA, İ-D. nr, 22216, 22343, 22466.

⁵⁸ İA, a.g.ma, c.5, s.375

⁵⁹ Usûl-ı İnşâ ve Kitâbet, s. 426

yazılış ve veriliş gayelerine veya verilen makama dair 38 değişik mevcudu bulunmaktadır. Bunların içinden iradelere konu olması açısından "Arz Tezkireleri" bizi ilgilendirmektedir. Bu sebeple arz tezkireleri hakkında kısaca bilgi verilecektir.

1830'lu yıllara kadar sadrazam arzı gereken konular için doğrudan doğruya padişaha hitaben telhis yazarken, bu tarihten sonra telhisin yerini Mabeyn-i hümayun başkatiibine hitaben yazılan arz tezkiresi ve tezkire-i ma'rûza almıştır. İlk olarak Tahmiscioğlu isyanı sırasında sadrazamın telhisine mabeyn başkatiibi tarafından cevap verilmiştir. Fakat bu tarihten hemen sonra telhis terk olunup arz tezkiresine geçilmiştir. Kesin olarak 1834'den itibaren nadir haller dışında arz tezkiresi kullanılmıştır.⁶⁰

Arz tezkireleri "hüve" ibaresiyle başlar, daha sonraki bölüm ise tezkirenin yazıldığı şahsa hitaben yazılan elkab kısmıdır. Tezkireler gönderildikleri kişi veya kurumlara göre çeşitlilik arzettiği gibi elkablar da gönderildikleri şahıslara göre çeşitlilik arz etmektedir. İlk elkablar;

"Devletlü efendim hazretleri"⁶¹

"Seniyyü'l-himemâ, devletlü, inâyetlü , atûfetlü efendim hazretleri"⁶²

"Seniyyü'l-himemâ, kerîmü's-şiyemâ devletlü, inâyetlü, atûfetlü efendim hazretleri" şeklindeydi.⁶³

6 Cemâziye'l-evvel senel263 (22 Nisan 1847) tarihli arz tezkiresi hamişindeki irâde'ye göre yazışmalarda yapılan bu şekildeki elkabların çok külfetli olmasından ve bunun bir kanuna bağlanması gerektiği ve bu tür elkabların Meclis-i Umumi'de görüşülerek sadeleştirme yoluna gidilmiştir. Bu karara göre mabeyn başkatiibinin elkabı "atûfetlü efendim hazretleri" olarak kararlaştırılmıştır.

Arz tezkirelerinde elkab kısmından hemen sonra anlatılacak mesele hangi konuya ait ise teferruatlı bir şekilde anlatılır. Konu çeşitli belgelerle, eklerle destekleniyor veya o konu hakkında nezaretlerin yazışmaları, kurumların o konu hakkındaki görüşleri ekler halinde arz tezkiresine ekli bir şekilde sunulmuşsa bu da tezkirede;

".....ne vechile emr u irâde-i hazret-i pâdişâhî müte'allik buyurulur ise âna göre hareket olunacağı beyânîyle tezkire-i senâverî terkîm kılını efendim."⁶⁴

"..... Maliye nezâret-i celîlesinin havâlesiyle icrâ-yı icâbına mübâşeret itdirileceği beyânîyle tezkire-i senâverî terkîm kılını efendim."⁶⁵

".....Şûrâ-yı Devlet Dâhiliye dâiresinin mazbatası leffen arz u takdim kılını."⁶⁶

⁶⁰ Naklen , M.Kütükoğlu, a.g.e, s. 246

⁶¹ BOA, İ-MM, nr. 2067

⁶² BOA, İ-M.M, nr.1869

⁶³ BOA, İ-M.M iradelerinde bir çok örnek mevcuttur.

⁶⁴ BOA, İ-H, nr. 1903

⁶⁵ BOA, İ-MM, nr. 658

⁶⁶ BOA, İ-ŞD, nr. 5934

".....tezkire-i mazbata-i ma'rûza sûretiyle arz u takdim kılınmağla..."⁶⁷ şeklinde bitirilerek bu konudaki kesin hükmün padişahın olduğu belirtilmektedir.

İlk zamanlarda tezkirelerde tarih ve imza bulunmaz iken Sadrazam Rauf Paşa tarafından yazılan tezkirelerin bazılarında tarih ve mühre rastlanmaktadır.⁶⁸ Bu yüzden ilk arz tezkirelerinin kim tarafından ve hangi tarihte yazıldığı bilinmemektedir. Yalnızca o arzın arkasındaki tarihlerden ve hangi kalemden çıktığına dâir notlar varsa kıyâsi olarak bir tarih çıkarmak mümkündür. Şayet tezkirelerin arkasına her hangi bir not ve tarih düşülmemişse bunların tarihini tam bir şekilde ortaya koymak oldukça zordur.

XIX. yüzyılın sonuna yaklaşırken sadece tarih değil sadrazamın mührü ve imzâsı atılmaya başlanmıştır. Fakat imza ve tarihin zaman zaman atılmadığı da olmuştur. Bu bize bürokrasinin hızlı bir şekilde değil de yavaş yavaş bir değişim olduğunu göstermesi açısından önemli bir noktadır.

Arz tezkirelerinde ilk devirler haricinde kağıdın alt kısmı kullanılmıştır. Alt kısmına padişahın iradesi yazılacağından alt kısmın 1/3'lük kısmı kullanılmıştır. Arz tezkirelerinin yazı çeşidi rık'a kırmasıdır.

Elkab, müstakil olarak aralıklı olarak bir satıra yazılmıştır.

Tarih, tarihli arz tezkirelerinde arz tezkiresinin hemen sonuna önce gün, ay ve en son olarak hicri tarihin son iki rakamı veya üç rakamı bazende hepsi birlikte yazılmıştır. Mesela;

"Fi 20 Safer sene 1335"⁶⁹

"Fi 23 Recep sene 63"⁷⁰

"Fi 4 Ramazan sene 308"⁷¹ şeklinde kullanılmıştır.

İlk önceleri tek tarih kullanılırken, sonraları hem hicri hem de milâdi tarihin birarada kullanılmış olduğu görülmektedir.

Bu tarihten hemen sonra tarihin bittiği yerde sadrazamın mührü veya görevini belirtilen yazının altında sadrazamın mührü veya imzası görülmektedir. Mesela birçok belgenin arz tezkiresinin altında görülen "*Ser kâtib-i şehriyârî*" ibaresinin altında katibin ismi "*Süreyya*" şeklinde bir ibare bulunmaktadır.⁷²

Arz Tezkiresinin hemen altına ise padişahın iradesi yazılmaktadır.

⁶⁷ BOA, İ-MM, nr. 279

⁶⁸ BOA, HH, nr. 50587

⁶⁹ BOA, DÜİT, nr. 17-2

⁷⁰ BOA, İ-H, nr. 1921

⁷¹ BOA, İ-M.Mahsus, nr. 47821

⁷² BOA, İ-H, nr. 20652, bkz ek 7 (Bu çeşit iradeler oldukça fazladır.)

3. İrade Çeşitleri

İrade Arapça bir kelime olup lügatta "dilemek, istemek, meram etmek, emir, ferman" manasına gelmektedir. Diplomatik olarak ise; "Padişahın istemesi, dilemesi, emir ve fermanı"⁷³ anlamını taşımaktadır. Padişahın iradesine, "İrâde-i Seniyye" denir. İradeler sözlü yani re'sen iradeler ve yazılı iradeler olarak ikiye ayrılmaktadır. Sözlü iradeler, padişahın sadrazama bizzat kendi lafzıyla verdiği emirdir. Yazılı iradeler ise padişah emrinin mabeyn başkatibi tarafından sadrazama bildirdiği emir hükmünde bir belgedir. Diğer bir ifadeye göre "Vilayet kademesindeki en alt dairenden gelen arz veya arzuhal, valiye vilayetin bir mazbatasıyla merkeze gönderildiğinde, konuya göre dahiliye nazırı sadarete arz etmekte veya duruma göre Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'de görüşülerek karar mazbata ile sadarete arz edilmekte, sadrazamın arz tezkeresiyle mabeyn-i hümayun başkatibi tarafına arz edilen konu yine aynı evrak üzerinde mabeyn-i hümayun başkatibi tarafından yazılan irade hamîşi ile irade çıkmış olmaktadır."⁷⁴ İradeler kendi içerisinde dört farklı grupta toplanmaktadır. Bunlar aşağıda incelenmiştir.

3.1. Arz Tezkiresi Hamişine İrade

Sadrazamın, mabeyn başkatibine yazdığı yazıya arz tezkiresi denir. Bu tezkirenin altına mabeyn başkatibi, padişahın emrini yazardı. Bu arz tezkiresi kağıdın alt kısmına yazılırdı.

Bu tür iradeler sadrazama yazıldığı için sadrazama yazılan bir elkabla başlardı. İradelerin ilk çıkışlarında elkablar oldukça uzun ve külfetli iken sonraları bürokrasi tam oturmaya başlamasıyla elkablarda kısalmıştır. Mesela ilk elkablardan bir örnek verecek olursak:

"Devletlü, inâyetlü, atûfetlü, ubbehettü veliyyü'n-ni'am vufûrû'l-kerem efendim hazretleri"⁷⁵ şeklindeken daha sonraları elkablarda sadeleşme görülmektedir.

"Ma'rûz-ı câker-i kemîneleridir ki"⁷⁶

"Ma'rûz-ı câker-i müsâdekat küsterleridir ki"⁷⁷

Nakil-İbلاغ kısmı genellikle klişeleşmiş bir şekildeydi. Bir cümle ile sadrazamın tezkiresinin padişaha arz edildiğini belirtirdi. Arz tezkiresi sadrazam tarafından gönderildiğinden; Tezkire-i sâmiye-i âsafâne, Sadaretin başvekalet dönüştürülmesinden sonra ise; "Tezkire-i seniyye-i vekâletpenâhî" olarak isimlendirildi. İbلاغ kısmına başlarken kullanılan ibareler ise şunlardır;

"Ziver-i dest-i ibcâl"⁷⁸

⁷³ Şemsettin Sâmî, a.g.e, s. 86

⁷⁴ Atilla Çetin, *Osm. Arşivleri ve Osm. Arşiv sempozyumu*, İst.1985, s. 157

⁷⁵ BOA, HH, nr. 4311

⁷⁶ BOA, İ-H, nr. 1921

⁷⁷ BOA, İ-D, nr. 7066, bkz ek 5.

⁷⁸ BOA, İ-D, nr. 15239

"Enmile zîb-i ta'zîm olan"⁷⁹

"Esâbi'-i zîb-i i'zâz olan"⁸⁰

"Esâbî'-i zîb-i ta'zîm olan"⁸¹

"Resîde-i dest-i ta'zîm olan"⁸²

"Resîde-i enmile-i i'zâz olan"⁸³ vs. gibi ibarelerle başlardı.

Arz Tezkiresiyle beraber takrir, pusula, mazbata vs. belgeler de padişaha sunuluyorsa bu dahi ;

"..... işbu tezkire-i sâmiye-i sadâretpenâhileriyle zikr olunan pusula"⁸⁴

".....İşbu tezkire-i sâmiye-i sadâret penâhileriyle mezkûr mazbata ve resm ile"⁸⁵

".....İşbu tezkire-i sâmiye-i âsafâneleriyle zikr olunan mazbata ve takrîr"⁸⁶ vs. şekillerde klişeleşmiş ibarelerle belirtilirdi. Bu kısımdan sonra padişahın bu ekleri gördüğü ve mütala'a ettiğini belirttiği bölümde yine formülleşmiş ve klişeleşmiş olarak;

".....meşmûl-ı lihâta-i vekâyi-i ifâza-i hazret-i şâhâne buyurulmuş"⁸⁷

".....manzûr-ı maâlîmevfûr hazret-i padişâhî buyurulmuş"⁸⁸

".....manzûr-ı âlî-i hazret-i pâdişâhî buyurulmuş"⁸⁹

".....manzûr-ı şevket mevfûr hazret-i şâhâne buyurulmuş"⁹⁰ vs. şeklinde ibareler kullanılırdı.

Bu kısa nakil kısmından sonra "ve" kelimesiyle padişahın iradesini bildirildiği emir rüknüne bağlanırdı. İradelerde verilen cevap, arz edilen meseleye göre değişiklik arz ederdi. Mesela bir hüküm ifade etmeyip sadece yapılan işler hakkında bilgi veriliyorsa, irade de arz edilen belgelerin geri iade edildiğine dair olurdu. "Sâlifü'z-zikr sûret i'âde kılınmış olduğu" şeklinde.⁹¹

Padişah'a sunulan arz bir müsvedde ise yazılan müsveddenin uygun bulunup bulunmadığı yolunda padişahın iradesi söz konusudur. Bu tip iradeler genellikle yabancı devlet adamlarına ve krallarına gönderilen müsveddeler için geçerlidir.

⁷⁹ BOA, İ-MM, nr. 2067

⁸⁰ BOA, İ-MV, nr. 1869, bkz ek 10.

⁸¹ BOA, İ-MM, nr. 658, bkz ek 3.

⁸² BOA, İ-H, nr. 20702

⁸³ BOA, İ-H, nr. 1903

⁸⁴ BOA, İ-H, nr. 1903

⁸⁵ BOA, İ-MM, nr. 658, bkz ek 3.

⁸⁶ BOA, İ-MV, nr. 7632

⁸⁷ BOA, İ-MM, nr. 2067

⁸⁸ BOA, İ-D, nr. 15239

⁸⁹ BOA, İ-MV, nr. 1869, bkz ek 10.

⁹⁰ BOA, İ-MV, nr. 7632

⁹¹ BOA, İ-D, nr. 124

Bunlar, "*İstîzân olunduğı vechile i'timâd-nâme-i mezkûrun aslı, emsâli misillü Dîvân-ı Hümâyûn kaleminde hıfz ettirilmesi*"⁹² gibi bir ibare ile kullanılırdı.

İradelerdeki konular ve meseleler farklı olduğı zaman verilen cevap şekilleri de farklılık arz etmektedir. Mesela; Bir atıyye verilmesi, nişan itası veya bir memuriyet tevcihi için verilen arz tezkirelerinde ve verilen cevablardaki ifadeler farklılık arz edebilmektedir.

Sultan II. Abdülhamit zamanında, iradenin emir bölümünde kullanılan; "*emr ve irâde-i seniyye-i hazret-i mülûkâne*"⁹³ ve "*İrâde-i seniyye-i cenâb-ı mülûkâne..*"⁹⁴ şeklinde olan "*cenâb-ı padişâhî*", "*cenâb-ı mülûkâne*" lakabları "*hazret-i hilâfet penâhî*" veya sadece "*hilâfet penâhî*" olarak değışikliğı uğramıştır. Bundan sonraki iradeler "*İrâde-i seniyye-i hazret-i hilâfetpenâhî şeref müteallik buyurulmuş olmağıla..*"⁹⁵ şeklinde yazılmaya başlanmıştır.

Padişah saray dışına çıktığı vakitlerde ahali tarafından sunulan arzuhaller, Bab-ı âlf'de özetlenir ve üzerine o konuyla alakalı notlar düşölüp ve daha sonra arz tezkiresi ilavesiyle mabeyne gönderilir ve padişahın iradesi ise diğerlerinde olduğu gibi mabeyn başkatibi tarafından belgenin altına şu şekilde yazılırdı.⁹⁶

"Zikr olınan hulâsâlar manzûr-ı şevket-mevfûr-ı cenâb-ı şehinşâhî buyurulmuş ve mevâdd-ı merkûmenin bendleri bâlâlarına muharrer sûver-i icrâ'îyyesiyle münâsib ve yolunda görünmüş olmasıyla ol vechile icâbâtının icrâsı"

3. 2 Re'sen İradeler ve Re'sen İrade Katalogları

Padişahın bir konu hakkında arz veya arzuhal olmaksızın verdiği emrin mabeyn başkatibi tarafından sadrazama bildirilmesine resen irade denir. Bu iradeleri konuları itibarıyla birkaç bölüme ayırmak ve tanımlamak mümkündür.

Devlet kadrolarında çalışan mülki ve idari şahsiyetlere, Tanzimat'tan sonra rütbe, nişan ve madalya verilmesi ve hangi rütbedekiler hangi nişan ve madalyalar alacağı bir nizama bağlanmıştır. Bu nişan, rütbe ve madalyaların verilmesi için sadrazamın arz tezkiresi üzerine irade çıkabildiğı gibi resen irade şeklinde de çıkabilmektedir.

Devlet ileri gelenlerine ve Osmanlı hanedanından bazı şahıslara verilen her hangi bir madenin veya işletmenin imtiyaz tevcihi sadrazam tarafından verilen arz tezkiresi olmadan, bu imtiyazı padişah resen iradesiyle verebilirdi.⁹⁷

Devlet dairelerine geçmek isteyen kişilerin tayinleri ve bu şahıslara maaş bağlanması, kadro işlemlerinin yapılması konusunda ve uzun yıllar devlet

⁹² BOA, İ-H, nr. 339

⁹³ BOA, İ-D, nr.5152, bkz ek 1.

⁹⁴ BOA, İ-MV, nr. 7632

⁹⁵ BOA, İ-ŞD, nr. 5861

⁹⁶ M. Kütükoğlu a.g.e, s.186, İ-D, nr. 22359

⁹⁷ BOA, İ-D, nr. 67543

kademesinde çalışan memurların maaşlarının artırılması hakkında padişah resen irade verebilirdi.⁹⁸

Osmanlı Devleti'nde meydana gelen tabii afetler sonucu yanan, yıkılan yerlerin tamir edilmesi ve halkın zararlarının karşılanması hakkında padişah, arz tezkiresi beklemeden resen irade verebilmekteydi.⁹⁹ Ayrıca padişah, meclisler tarafından Osmanlı Devleti hakkında verilen her hangi bir kararın bir mazbata ile kendisine arz edilmesini isteyebilirdi.¹⁰⁰

Arşivlerde resen iradeler için ayrı kataloglar da hazırlanmıştır. 17 defterden oluşan "Re'sen İrâde" katalogları Osmanlıca olup 9 M. 278 tarihinde başlar ve 30 Ca. 326 tarihinde son bulur. Serinin dökümü şu şekildedir.

1- 344 28 C. 265 / 9 M sene 27

8/67

2- 345 3 M. 278 / 13 M. sene 290

8/68

3- 346 20M. 290, 7 Mart sene 289/ 18 C. Evvel sene 301, 28 Mayıs sene 295

8/69

4- 347 12 B. 296/ 13 C. Evvel sene 301 28 Şubat sene 304

8/70

5- 347 16 C. Evvel 301, 2 Mart sene 300/ 23 Ş. sene 304, 4 Mayıs sene 303

8/71

6- 349 23 Ş. 304, 4 Mayıs sene 303 / 29 Za. sene 307, 4 Temmuz sene 306

8/72

7- 350 30 Za. 307, 5 Temmuz sene 306/ 20 Ca. sene 311, 12 Haziran sene 310

8/73

8- 351 21 C. 311, 13 Haziran sene 310/11 N. sene 314, 1 Şubat sene 312

8/74

9- 352 12 N. 314, 2 Şubat sene 312/ 29 B. sene 316, 1 Kanûni Evvel sene 314

8/75

10- 353 29 B. 316, 1 K. Evvel sene 314/ 29 Ra. sene 318, 13 Temmuz sene 316

8/76

11- 354 30 Ra. 318, 14 Temmuz sene 316/ 30 N. sene 319, 28 K. Evvel sene 317

8/77

12- 355 30 N. 319, 28 K. Evvel sene 317/ 4 Ca. sene 321, 17 Temmuz sene 319

⁹⁸ BOA, İ-H, nr. 15239

⁹⁹ BOA, İ-D, nr. 51

¹⁰⁰ BOA, İ-D, nr. 94720/2.

8/78

13- 356 4 Ca. 321, 16 Temmuz sene 319/ 4 Ra. sene 323, 26 Nisan sene 321

8/79

14- 357 6 Ra. 323, 28 Nisan sene 312/ 4 Ra. sene 325, 4 Nisan sene 323

8/80

15- 358 4 Ra. 325, 4 Nisan sene 323/ 1 L. sene 325, 25 T. Evvel sene 323

8/81

16- 359 2 L. 325, 26 T. Evvel sene 32/ 29 Ca. sene 326, 15 Haziran sene 324

8/82

17- 360 30 Ca. sene 326, 16 Haziran sene 324/ 25 Ca. 327, 1 Haziran sene 325¹⁰¹

8/83

Kronolojik bir sıraya göre tutulan "Resen İrade katalogları" 'nda her sene sonunda yeni bir deftere geçilmiştir. Resen iradelerin konuları şunlardır; Rütbe, nişan, ihsan, terfi, tayin, tevcih, nefy, azl ve her türlü devlet işleri. Kataloglardaki iradeler cetveller halinde hazırlanmıştır. Her sahife ortadan ikiye ayrılmıştır. Cetveller genellikle elle hazırlanmış olup son yıllara ait cetveller ise matbu olarak ve düzenli bir şekilde hazırlanmıştır. Bazı iradelerin altında kırmızı kalemle iradenin konusu yer almaktadır; "kaymakamlık, nişân-ı Osmânî, Binbaşılık, Miralaylık, Nişân-ı Mecidî, Mâbeyn-i hümâyûn, kitâbet....vs" . Kataloglar sayfa üzerinde üç kısma ayrılmıştır. Bunlar; Muâmelat, Melfûfât ve Tarih-i Vürûddur.

Muamelat kısmında; evrak'ın nereden gelip nereye gittiği belirtilir. Evrakın en son gittiği yer ise Hazine-i Evrak'tır. Bu bölümde evrakın kaç tarihinde sadır olup, kaç tarihinde Hazine-i Evrak'a ulaştığı kaydedilmiştir. Böylece her hangi bir konu hakkındaki evrakın, işlem hızını öğrenmek mümkündür. Tarihler kırmızı kalemle yazılmış olup hicri olarak verilmiştir.

Melfufat kısmında; Evrak kayıt numaraları geliş sıralarına göre ve kırmızı kalemle yazılmıştır.

Tarih-i vürud kısmında ise evrakın çıktığı daire tarafından verilen birbirini takip eden kayıt numarası ve evrakın çıkış tarihi mevcuttur. Buraya atılan tarihler hicri tarihlerdir. Bu bölümde bir misalle açıklamak gerekirse; Defterlerin baş kısmında "Mâbeyn-i hümâyûn cânib-i âlîsinden vürûd iden tezkire-i mahsûsa müzekkeresidir" şeklinde bir yazı ve hemen altında bir tarih" Fî 28 C. sene 65" bulunurdu. İlk kısımdaki tarih ve numara kırmızı kalemle yazılı olup bundan sonra ise " kaleme- deâvîye, reispaşa hazretlerine"vs. şeklinde bir ifade ve bunun altında ise geliş sırasına göre sıra numarası yazılmıştır. Defterin ikinci sütununu da bir misalle açıklarsak; Yine kırmızı kalemle "Evkaf nezâretiyle Fî 19 B. sene 65 muhabere olunarak meclise verilmiş olup "Mazbatası kaleme verilmiştir" şeklinde bir ibare

¹⁰¹ B.E.O Nezâreti gel-giden fihristi.

mevcuttur. Bu ibarenin hemen sonuna kırmızı kalemle tarih atılmıştır. Bu tarihin de hemen altında siyah mürekkeble "Re'sen irâde yazılmıştır." şeklinde bir kayıt bulunmaktadır. Bu yazının sonunda bir tarih mevcut değildir fakat irade nereye verilmişse veriliş tarihleri bulunmaktadır. Kataloglar senelere göre deftere geçildiğinden defter ebatları arasında bir standart mevcut değildir. Bu defterlerin kimisi uzun kimisi kısadır. Yine cetvellerin çizilişi konusunda bir standart mevcut değildir. İlk defterlerde cetveller elle çizilmiş son defterler ise matbu bir şekilde hazırlanmıştır.¹⁰²

3. 3 İrade-i Hususiyeler

Sadrazamların verdiği arzlar II. Abdülhamit zamanında resmi ve hususi olarak ikiye ayrılmıştır. Resmi arzda bulunma hakkı yalnızca sadrazam, şeyhülislam ve bazı nazırlara verilmişti. Kendilerine resmi arzda bulunmak imkanı verilmeyen nazırlara ise hususi arzlar verme yetkisi tanınmıştır. Resmi ve Hususi arzların farkı ise; Resmi arzlar büyük kağıda yazılırken hususi arzlar küçük ebatlı kağıtlara yazılmaktaydı. Bu nedenle bunlar üzerine sadır olan iradeler de farklıydı. Şöyle ki; Hususi iradelerin ilk kısmı "*Yıldız Saray-ı Hümayûnu Başkitâbet Dâiresi*" klişesi ile başlar ve hemen altında bir sayı bulunmaktadır. Bazı İradelerde hitabla başlarken bazılarında ise hitab olmadan elkabsız olarak direkt konuya geçer ve konuyu tafsilatlı bir şekilde verir. Hususi iradelerin son kısmı ise "*Meclis-i Vükelâca mutâlaasıyla nefîcesinin arz-ı şerefsudûr buyurulan irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfetpenâhi mantûk-ı celîlinden ...*" şeklinde sonuçlandırılır. Alt kısımda ise hicri ve miladi tarih yanyana verilerek, Mabeyn başkatibi tarafından imza atılır ve buna göre irade sadır olur.¹⁰³

3. 4 Padişah İmzalı İradeler

II. Meşrutiyet'ten sonra Sultan Reşad ve Sultan Vahdeddin zamanlarında bazı mühim meseleler hakkında iradelerin Bâb-ı âlî'de hazırlandıktan sonra sadrazam ve ilgili nazırlardan başka padişah tarafından imza atıldığı görülmektedir. Padişahın layiha¹⁰⁴, nizamname¹⁰⁵ ve kararname gibi belgelerin altına imza attığını görmekteyiz.

Bu tür evrakların altında padişahın iradesi düz bir şekilde yer almaktadır. Burada; "*İşbu nizamnamenin mevki'-i mer'iyete vaz'ı ve nizâmât-ı devlete ilâvesini irâde ederim*"¹⁰⁶ şeklinde bir ibare ve padişah tarafından bizzat atılan imza bulunmaktadır.

¹⁰² B.E.O Nezâreti gel-giden fihristi.

¹⁰³ 1324 M. 18 tarihli Yıldız saray-ı Hümayûnu Başkitâbet Dâiresi tarafından kaleme alınan ve Câmî civârlarında belirli günlerde satış yapan esnâfın tertib ve düzeni hakkında Mâbeyn başkâtibi tarafından verilen husûsî arz tezkeresi, İ.Husûsîye, nr. 69.

¹⁰⁴ BOA, DÜİT. 1137. B. 3 Tarihli ve 37-2 numaralı Dâhiliye Nezâreti me'mûriyet nizamnâmesi.

¹⁰⁵ BOA, DÜİT.1330. B. 16 Tarihli ve 24/5 Numaralı Ticâret ve Nâfia nezâretinin liyâkat nişanı lâyhası. Bkz ek 15.

¹⁰⁶ BOA, DÜİT, nr.37-2 ve 24/5 a.g.b.

Bu şekilde verilen iradelerin icra makamının da belirtildiği nizamnameler mevcuttur. Bu, nizamname ve layiha maddelerinin son maddesine eklenmiş olarak karşımıza çıkmaktadır. Mesela; "*Dördüncü madde: İşbu nizâmnâmenin icrâsına dâhiliye nazırı memurdur*"¹⁰⁷ yada "*işbu nizâmnâmenin icrâ-yı ahkâmına zirâat nâzırı me'mûrdur*"¹⁰⁸ şeklinde ibareler bulunmaktadır. Bu kısımdan sonra tarih atılmakta ve hemen altı ise ilgili makamın nazırı ve sadrazamı tarafından imzalanmaktadır.

Bu kararnamelerin ya üst¹⁰⁹ kısmında veya en alt kısmında¹¹⁰ padişahın imzaları görülmektedir. Bu ise bize padişahların bir nizam dahilinde değil de kendi arzu ve istekleriyle kararname veya layihanın alt veya üst kısmını kullandıklarını göstermektedir.

4. İradelerin Form Özellikleri

İradeler, yazıldıkları kağıdın kullanılış şekline göre değişiklik göstermiştir. Arz tezkiresi hamışine veya beyaz üzerine yazılan iradeler farklı şekillerde yazılmıştır.

Arz Tezkireleri hamışlerine yazılanlar ilk devirlerde kağıdın üst yarısından başlanırken sonra kağıdın üst yarısı daima boş bırakılmış, alt yarısının genellikle üst kısmı kullanılarak, Mabeyn başkatibinin arzı üstte olmak üzere tezkirenin altına yazılmıştır.

Arz tezkiresinin uzun olması veya alt kısımda yer kalmaması durumunda ise bir işaretle arz tezkiresinin üst tarafına ve kağıt ters çevirilerek satırın başı arz tezkiresinin elkab kısmına gelecek şekilde başlayıp yukarı doğru yazılırdı. Başlandığı yere işaret konularak iradenin devamının burası olduğu belirtilirdi.¹¹¹

Yazı şekli ise genelde sağ üstten sol alt tarafa doğru olarak yazılırdı. Özellikle nizamname ve layihalarda ise durum biraz daha farklı idi. Buradaki iradeler düz bir şekilde sağdan sola olarak yazılırdı. Eğik şekilde yazılan iradelerin okunması için kağıdı eğmek gerekmektedir.

Hatt-ı hümayunlarda olduğu gibi ilk zamanlardan II. Mahmud devrine kadar iradelerde (1846)'ya kadar tarih görülmemektedir. Bu durum bürokraside önemli sıkıntılara sebep olmaktaydı. Yapılan muamelelerin sıhhati açısından tarih önemliydi.¹¹² II. Mahmud zamanında sadrazam ile padişah arasında mabeyn başkatibinin aracılığıyla yapılan bu işlem daha sonraları evrakın akışını sağlamak ve aranılan evrakın bulunması için tarih atılmaya başlanmıştır. Yalnız Rauf Paşa'nın

¹⁰⁷ bkz. a.g.b

¹⁰⁸ bkz. a.g.b

¹⁰⁹ BOA, DÜİT. nr.37-2 "Mehmed Vahdedin" in imzâsı bulunmaktadır.

¹¹⁰ BOA, DÜİT. nr. 24/5 "Mehmed Reşad" in imzâsı bulunmaktadır.

¹¹¹ BOA, İ-MM. nr.685, bkz ek 3.

¹¹² Ali Akyıldız, *Tanzimat Döneminde Belgelerin Şekil, Dil ve Muhteva yönünden Geçirdiği Bazı Değişiklikler (1839-1856), Osmanlı Araştırmaları XV. s.222-223*

sadrazamlığı sırasında arz tezkirelerine ve iradelere tarih atılmışsa da daha sonraları vazgeçilmiştir. Bunu Rauf Paşa'nın arz tezkirelerinden anlamaktayız. Fakat bu devirde muamele tarihinin, iradelere ve arz tezkirelerinin arkasına atıldığı görülmektedir. Bu da bize her hangi bir konu sadır olan evrakın muhtemel tarihini çıkarmamıza yardımcı olmaktadır.(7 Safer 1262/4 Şubat 1846), Bu tarihten itibaren belgeler tarihli olarak tanzim edilmeye başlanmıştır. Kararın uygulandığını, kararın alındığı tarihten önce arzedilen ve iradenin altına tarihlerden anlıyoruz.¹¹³ İradelere tarih atılmaya başlanmasından sonra bir müddet sadece hicri tarih atılırken sonraları hem hicri ve hem de miladi tarih bir arada atılmaya başlanmıştır.

İradelerde imza ilk defa Rauf Paşa sadrazamlığı zamanında atılmaya başlanmıştır¹¹⁴. Bu dönemde hem imza ve hem de mühür birlikte kullanılmışsa da sonradan vazgeçilmiştir. Sultan II. Mahmud, Sultan Reşad ve Vahdeddin saltanatlarında ise iradelere daima mabeyn başkatabinin ve padişahların imzaları görülmektedir.¹¹⁵

İradelerin yazısı "Rika"dır. Bu yazının bürokraside kullanılmasının başlıca sebebi yeni dairelerin oluşmasıyla birlikte bürokrasinin artması ve işlemlerin hızlı bir şekilde yürütülmesidir. Devlet daire ve ofislerinde çalışanların "Rika kırmasını" bilmeleri gerekmektedir. Tanzimat'tan sonra hatt-ı hümayun, telhis, arz tezkiresi, kararname ve iradelere kullanılan yazı şekli rikadır. Bu yazının diğer bir özelliği ise çabuk bir şekilde yazılması ve kolaylıkla okunmasıdır.

Yapılan muamelelerde evrakların arkasında bazı tarihler göze çarpmaktadır. Tarihlerin yanı sıra bazı mühür ve numaralarda ayrıca yer almaktadır. Bunların yanında evrakın nereden hangi tarihte geldiği, verilen kayıt numarası ve nereye tebliğ edildiğine dair, tarih ve notlar görmekteyiz. Bu tarih ve numaralar evrakın nereye kaydedildiği, kaç tarihinde geldiği ve kaç tarihinde işlemin sonuçlandığı konusunda bizlere bilgi vererek bir nevi bürokratik işlemlerin nasıl ve ne şekilde yapıldığını açıklamaktadır. Birkaç örnek verecek olursak; Eyâlât-ı Mümtâze iradelerinden Bosna'ya ait 1322-1-11 tarih ve 1/28 Numaralı 2.leffin arkasındaki kayıta üst sağ tarafta "vürüd" "Fî 8 Muharrem sene 332" şeklinde bir tarih ve hemen altında "mümzâdadır" şeklinde bir kayıt, bununda altında bir sayı ve imza bulunmaktadır. Evrakın sol üst köşesinde ise "*Hâriciye Nezâreti tasdik oldu*" şeklinde bir kayıt bulunmaktadır. Bu kaydın da altında "*9 Muharrem sene 322*" şeklinde nezaret tarafından tasdik olunduğu ve tasdik olunuş tarihini gösteren bir kayıt mevcuttur. Şûrâ-yı Devlete ait 5934 nolu iradenin arkasındaki notlarda ise; sağ üst köşede "*Fî 15 Şaban sene 309*" şeklinde tarih ve hemen bunun üst yanında Dahiliye, Maliye, şeklinde bir ibare ve yine üst orta kısımda ise "Kayıd Şud" mührünün üstünde bir rakam bulunup, bunun altında ise kırmızı bir mühür içinde "*Bâb-ı âlî-i hazîne-i evrâk*" şeklinde bir ibare bununda altında yine kırmızı bir mürekkebe ile yazılmış bir tarih "*Fî 25 Şaban sene 309*" bulunmaktadır. Sol üst köşede ise yine bir tarih bulunmaktadır. Bu örnekler binlerce hatta milyonlarca evrakta mevcuttur. Bu evrak muameleleri, evrakın provenansa göre tasnifinde, muamelenin işlem yönünden ne

¹¹³ Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*. İstanbul 1993. s.58-59. BOA, İrade-i Mesail-i Mühimme, nr. 95

¹¹⁴ Rauf Paşa zamanındaki tarih ve imzalı iradeleri. BOA, HH, nr. 48938

¹¹⁵ BOA, DUİT, nr. 37-2 ve 24/5, bkz ek 15

kadar uzun ve ne kadar kısa bir zamanda sonuçlandırıldığı ve hangi daire veya ofisten geçtiği kısaca bürokrasinin nasıl işlediği konusunda bizlere yardımcı olmaktadır. Ayrıca bu tür evrakların tasnifinde çalışanlara ve yapılacak olan araştırmalarda araştırmacılara yardımcı olmaktadır.

Tanzimat dönemi, yeni nezaretlerin oluşması, bürokratik büyüme ve kadro hacminin genişlemesi ve idari, askeri ve mali açıdan merkezîyetçiliğin arttığı bir dönem olması açısından önemlidir. Bu çok yönlü büyüme ve gelişme yeni kurulan bürolarda yeni elemanların istihdam edilmesine zemin hazırlamıştır. Çıraklık usulüyle yetişen memurlar artık okullarda yetişmeye başlamıştır. III. Selim ve II. Mahmud dönemlerinde bürokrat yetiştirmek için yeni okullar kurulmuş, atama ve terfiler belli kurallara göre yapılmaya çalışılmıştır. Her hangi bir göreve atanacak memurlar için özgeçmiş ve eğitimleri dikkate alınmıştır.¹¹⁶ Ayrıca II. Mahmud personel politikası reformları hazırlattırıp sivil rütbe sistemi-mülkiye rütbeleri oluşturdu. Memura maaş sistemi ve çalışma süreleri ile ilgili birçok yenilikler getirdi. Abdülhamid döneminde 1881'den başlamak üzere sivil memurların tayin, terfi ve emekliliklerini düzenlemek için "Memurîn-i Mülkiye Terakki ve Takaüt kararname"ni yürürlüğe soktu. Her memurun çalışma sicilinin tutulduğu Sicill-i Ahval de 1870'lerde kuruldu.¹¹⁷ Bu gelişmeler hızlı iş yapabilen bürokrat ve memurları ve yazı şeklinde, imla kurullarında standardizasyon ve dilde sadeliği getirmiştir. Artık evraklarda en alt tabakadan en üst tabakaya kadar bir sadelik göze çarpmaktadır. Edebi ve sanatlı yazılar bir tarafa bırakılmıştır.

Bir arz veya arzuhalle başlayarak devlet dairelerinin en alt basamağından en üst basamağına kadar bir evrakın ne kadar sürede ulaştığı ve işlemin bitim tarihi o mesele hakkında yapılan işlemin hızını bizlere göstermektedir. Bu işlem hızı konuya ve verilen makama göre değişiklik arz etmektedir. Şöyleki; Devletin asayışı ile ilgili bir işlem bir haftada sonuçlandırılabilirdiği gibi bir matbaanın açılması ve bir imtiyazın verilmesi aylar hatta yıllar sürebilmektedir. Şu bir gerçektir ki hangi konuda bir dilekçe verilmiş olursa olsun er yada geç görüşülüp bir karara bağlanmaktaydı. Birkaç misal vermek gerekirse; Bâb-ı âlî tercümanlarından bir gayri müslimin gazete çıkarmak için yaptığı bir başvuruda Meclis-i Vâlâ'nın konuyu görüşmesi ve mazbatanın sudur tarihi 29 Receb 1267 tarihlidir. Sadrazamın bu konudaki arz tezkiresi ise 4 Receb 1268 ve iradenin çıkış tarihi ise 5 Receb 1268'dir.¹¹⁸ Tam bir sene sonra bu konuda bir menfi yada müsbet bir sonuca varılmıştır. Sarmı nahiyesi halkının vergi vermemek için direndiklerine dair 2 Cemâziye'l-evvel 1267 de verilen rapora¹¹⁹ cevap bir hafta içinde verilmiştir. Sağlık işleriyle ilgili meselelerin işlemleride hızlı bir şekilde yapılmaktaydı. Edirne'de çocukların çiçek hastalığından korunması için valilik tarafından "25 Mart 1852" tarihinde verilen arz tezkiresinin işlemi 15 gün içinde bitirilmişdir.¹²⁰ Bu şekilde irade dökümlerinden işlem hızı ve hacmi hakkında bilgi edinilebilir. İşlem hızını memurun

¹¹⁶ Metin Heper, 19. Yüzyılda Osmanlı Bürokrasisi, *TCTA*, c.I, s.256, İstanbul 1985

¹¹⁷ Carter V. Findley, 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Bürokratik Gelişme, *TCTA*, c.I, s.260-262, İstanbul 1985

¹¹⁸ BOA, İ-MV, nr. 8257

¹¹⁹ BOA, İ-D, nr. 14616

¹²⁰ BOA, İ-D, nr. 158861

azlığı veya çokluğu gibi hususlar belirlese de aynı zamanda zamanın siyasi görüşleride bu konuda etkili olmaktadır.¹²¹

Lef kelime anlamı olarak "ek" demektir. Lef tabiri Tanzimatla bürokraside ortaya çıkmıştır. Lefler işlemler neticesinde daireler tarafından bir konuyla ilgili evraka diğer evraklarında eklenmesiyle ortaya çıkmıştır. Önceleri tek bir kağıt üzerinde biten işlemler sonraları bu şekilde eklerle çoğalmıştır. Birçok iradede "leffen arz edilmiştir" veya "melfûflarıyla arz u takdîm edilmiştir" şeklinde ibareler görülmektedir. Lefler konu bütünlüğü açısından bir araç ile birbirlerine tutturulur ve iradeye kadar bu şekilde eklerle evrak grubu ortaya çıkar. Bu lefler konu hakkında karar vermede ilgili merciye yardımcı olmaktadır. Araştırmacılar açısından ise lefler, teşkilatın yapısını ortaya koyma ve hangi daireden nasıl bir kayıt çıktığının öğrenilmesi veya işlemlerin nasıl yürütüldüğü hakkında bilgi vermesi bakımından önemlidir.

Hatt-ı Hümayunla irade arasında fazla bir fark olmamasına rağmen biri bizzat padişahın elyazısı ile yazılırken diğeri mabeyn başkatibi tarafından kaleme alınmaktaydı. Tanzimat döneminde önceleri tarihsiz olarak çıkan iradeler bir müddet sonra tarihli olarak sadır olmuş ve en sonunda padişahın imzasıyla tamamlanmıştır.

¹²¹ İlber Ortaylı, Osmanlı Kançılıryasında Reform:Tanzimat Devri Osmanlı Diplomatikasının Bazı Yönleri,*Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri-Bildiriler*, İstanbul 1988, s.153-168.

BÖLÜM II

İRÂDE'YE MENŞE OLAN BELGELER

1.Hususi Konularda Şahısların Verdiği Arzuhaller

Arzuhal, kelime manası olarak "bir istek veya şikayetin üst makama duyurulması için sunulan yazı, dilekçe" şeklinde ifade edilebilir.¹²²

Kaynaklarda rika, ruk'a ve mahzar, kağıt ve son dönemlerde bazen arıza şeklinde geçen arzuhal, Osmanlı Devleti'nde en tabii bir hak olarak yaygın şekilde kullanılmıştır. Şikayet veya istek sahipleri tek tek olduğu gibi toplu halde arzuhal verebilmekteydiler. Sunulan arzuhallerle konu itibarıyla saçma da olsa ilgilenilir er veya geç cevap verilirdi. Bu arzuhallere başta padişah, sadrazam ve arzuhal hangi konu ile ilgili gelmiş ise o daire veya makamın yetkilileri tarafından cevap verilirdi.

Arzuhaller taşradaki en küçük idarecilerden padişaha kadar her makama sunulabilirdi. Muhakkak ki en etkili olanı padişaha sunulan arzuhallerdi. Bunun için padişahın cuma selamlığı, bayram namazı, türbe ziyareti, ava çıkması, dinlenmek için civardaki bahçe ve köşklere gitmesi ve benzeri merasimler en uygun vesilelerdi.¹²³

Sadrazama da değişik mahiyette arzuhaller sunulurdu. Tayinlerle alakalı verilen arzuhallerde sadrazam kethudası arzuhalin sağ üst köşesine "mahalli görüle" ibaresini yazarak bunu baş muhasebe, mevkufat, ruus kalemi, veya defterhane gibi kalemlere eski kaydının çıkartılması ve gerekli bilginin verilmesi için gönderirdi. Arzuhal burada incelendikten sonra derkenar yazılarak altına o makamın amiri tarih koyar, imza atar ve arzuhal tekrar sadarete gönderilirdi. Bu kayıtlar incelendikten sonra sadrazam dilekçeye "*mucebince tevcih olunmak buyuruldu*" ibaresini ve tevcih tarihini yazardı, ayrıca yapılan muamelenin doğruluğunu ve kendisi tarafından yapıldığını bildirmek üzere "mucebince" kaydı üzerine "sah" işaretini koyardı. Son muamelelerden sonra arzuhalin cevabı sahibine bildirilirdi.

Merkez teşkilatının çeşitli yetkili makamlarına sunulan arzuhallerden ayrı olarak taşrada eyalet divanına da pek çok arzuhalin sunulduğu bilinmektedir.¹²⁴

Arzuhallerin diplomatik özelliklerine gelince bu devlet teşkilatında önemli bir yer kaplamaktadır. Hitap, dua ve bitiş kısımlarını ihtiva eden arzuhallerin esas bölümünde dilekçe sahibinin kendisini tanıttığı kısım yer alır. Sonra ne şikayeti veya isteği olduğunu anlatan bölüm ve arzuhal sahibinin imzasıyla arzuhal neticelendirilir.

Arzuhaller bazı özellikleriyle bu günkü dilekçelerle bir benzerlik göstermektedir. Arzuhal yazımında bazı kalıp ve ifadelerin kullanılması bu işin bir meslek haline gelmesini sağlamıştır. Bu meslek sahipleri "arzuhalci" olarak adlandırılıp bir nizamla ve yetkiye bağlanmıştır. 1178(1764) tarihli bir fermanda arzuhalcilerin dürüst, namuslu, arzuhal yazmasını, şer'-i şerifi, kanunları ve

¹²² Şemseddin Sami, Kamus-ı Türkî, Dersaadet 1317, s.933

¹²³ Mehmet İpşirli, "Arzuhal", *DVİA*, c.III, s.447

¹²⁴ M. İpşirli, a.g.ma, s.448

yürürlükteki kaide ve kuralları bilen kişilerden seçilmesinin istendiğini, izinsiz ve ehliyetsiz kişilerin men edildiğini görmekteyiz.¹²⁵

Hususi Arzuhal'e Örnek

Husûsî konularda şahısların verdikleri arzuhallere örnek teşkil etmesi açısından İrâde-i Dâhiliye'den 8170 No'lu ve 13 Şevval 1263 tarihli arzuhâlin, arz tezkeresinin ve irâdenin transkripsiyonu aşağıda verilmiştir.

Arzuhal

Ma'rûz-ı dâi-i kemîneleridir ki:

Ma'lûm-ı âlî-i âsafâneleri buyurulduğu vechile hidmet-i riyâset-i etibbâya mahsûs olan ta'yînâtdan mâ'adâ kadem-i emek ve ubûdiyyet-i âcizâneme mükâfâten zât-ı dâiyâneme mahsûs olmak üzere ihsân-ı ale'l-ihsân buyurulan ta'yînâtdan hîn-i infisâlimden altmış bir gün sonra bi'l-îcâb ref' olunmuş halbûki bu dâi-i dîrîneleri bu sığâr-ı sinnimden bu sinne ve sâle gelince saray-ı hümâyûn-ı inâyet meşhûn-ı şâhâne min gayr-i istihkâk otuz beş sene müddet tıb ve tabâbet hidmet-i nâzikiyyesiyle meşgûl olup iyâl u evlâd ve havîşânvândanve ahfâdım bâhusûs nân u nâ'm-ı cenâb-ı şehinşâhî ile pervereş? bularak istihvanpâre-i âcizânemizin bu nâ'm-ı celîle ile mütene'îm olduğu âşikâr ve işbu sûver-i meyâmin-i mevfûr-ı şâhâne dahi nâ'il olduğum envâ'ı taltîfât bigâye-i cenâb-ı pâdişâhînin ifâ-yı hakk-ı teşekküründe aczim derkâr isede urûk ve a'sâbımıza sârî olan bu nân u ni'met-i mahsûsadan mahrûmiyyetim müceb-i envâ'ı elem ve mestûceb-ı himem ve gâm olduğu müstebân ve mevcûd dâire-i dâiyânem olan ta'allûkât ve benedgânî nân u nemek-ı pâdişâhîden başka bir şeyle teşbi' adîmu'l-îmkân ve bu cihetle hasbü't-târîk inâyet ve ihsân-ı mülûkâne buyurulan arpalık ile idâre-i umûr-ı zarûriyyeden başka infâk-ı iyâl u evlâd ve şuvâr olduğundan arpalığım üzerine beher mâh bir olkadar dahe belki daha ziyâde zamm iderek mübtelâ olduğum duyûn-ı vefiremi inşâallâhu te'âlâ sâye-i merhametvâye-i hazret-i kîfî sitânîde nevbetim geldikde inâyet ve ihsân buyurılacak kâdîaskerlik mahsûliyle edâ itmek tesellîsi ile mütesellî olup fakat her an ve dakîka muhtâc olduğumuz nafaka-i rûz-ı merremize medâr olarak zât-ı âcizâneme mahsûsen mukaddemâ inâyet ve ihsân-ı şâhâne buyurulmuş olan ta'yînât-ı merfû'anın kemâ kân uhde-i abîdânemde takrîr ve ibkâsı ma'âl-i ihtiyâc niyâz-ı âcizânem idüğü ve hâlâ müneccim-i sâni bulunan müderrisinden Osman Efendi dâîlerinün müneccim-i sâni olmazdan mukaddem kendüye ihsân buyurulmuş olan bir mükemmel livâ ta'yînâtı fi'l-yevm uhdesinde bulunduğu istirhâm-ı abîdâneme bir emsalcik olacağı muhât-ı i'lm-i âlemşumûl-ı âsafâneleri buyurıldukda ta'yînât-ı mezkûrenün kemâ fi'l-evvel uhde-i âcizânemde ibkâsı husûsunu ilâve-i kelime-i tayyibeleriyle mübârek ve mesûd hâk-ı pâ-yi uyûn-ı ârâ-yı hazret-i zillulâhîden istirhâm ve istidâ ve ol vechile âzâd ve kabûl itmez abd-ı memlûk bulunduğuma hürmeten gays-ı midderâr-ı âtîfet-i cenâb-ı cihânbanî şûrezâr-ı âmâl abdınâ reşâşe pâş mâi'l-hayavât olarak ezsernev çerâğ ve

¹²⁵ M. İpşirli, a.g.ma, c. III, s. 448 (1991)

ihyâ buyurılmak husûsunda tahrîk-i ark-ı merhamet-i hazret-i zillu'l-lâhî buyurılmak bâbında emr u fermân veliyyü'l-emr ve'l-ihsân efendim hazretlerindir.

Fî 20 L. sene 63

Abdu'd-dâî İshak

Mim

Tezkire

Atüfetlü efendim hazretleri

Sudûr-ı izâmdan semâhatlü Abdülhak Efendi hazretlerinün taraf-ı senâverîme mevrûd bir kıt'a tezkiresi manzûr-ı meâlîmevfûr cenâb-ı cihandârî buyurılmak üzere arz u takdîm kılındı meâlinden müstefâd olacağı vechile mukaddemâ zâtına mahsûs olarak tahsîs ve ihsân buyurulmuş olan ta'yînât mu'ahhıran kat' olunmuş ve arpalığı dahi idâre-i mesârifât-ı zarûriyyesine gayr-i kâfi bulunmuş olduğundan kadem-i ubûdiyetine mükâfât zikr olunan ta'yînin kemâ fi's-sâbık ihsân ve i'tâ buyurulması husûsunda isti'tâf-ı inâyet ve merhamet-i seniyye eylemiş ve kendüsü kudemâ-yı sudûr-ı izâmdan ve esdikâ-yı dâîyân-ı saltanat-ı seniyyeden olmasıyla mesrûriyyeti merhûn-ı müsâ'ade-i mekârim-âde-i hazret-i hilâfetpenâhî bulunmuş olmağla olbâbda her ne vechile emr u fermân-ı mekremet unvân-ı cenâb-ı pâdişâhî meâlî efzâ-yı sunûh ve sudûr buyrulur ise muktezâ-yı celîli üzere harekete ibtidâr olunacağı beyânıyle tezkire-i senâverî terkîm kılındı efendim.

Fî Za sene 63

Mim

İrâde

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki

Esâbî-i zîb-i ta'zîm olan işbu tezkire-i sâmiye-i vekâletpenâhîleriyle zikr olunan tezkire meşmûl muhâfaza-i mekârim ifâde-i hazret-i pâdişâhî buyurulmuş ve vâkı'â müşârun ileyh hazretleri kudemâ-yı sudûr-ı izâmdan ve esdikâ-yı ve a'yân-ı saltanat-ı seniyyeden olmasıyla mezkûr ta'yînin olvechile tahsîs ve i'tâsını müteallik ve şerefsudûr buyurulan emr u irâde-i seniyye-i cenâb-ı tâcdârî iktizâ-yı âlîşân bulunmuş ve tezkire-i mezbûre yine savb-ı sâmi-i âsafânelerine iâde ve tesyîr kılınmış olmağla olbâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 14 Za sene 63

2. Nezaret Tezkireleri

"Tezkire" kelimesi Arapça "zıkr" kelimesinden türetilmiş olup, kelime manası "zıkr olunmaya vesîle olan şey"¹²⁶ demektir. Diplomatik olarak ise, aynı beldedeki resmi daireler veya şahıslar arasındaki haberleşmeleri sağlayan belgeler için kullanılır.

Tezkireler, konuyu veya bir isteği tam ve açık şekilde anlatacak tarzda, fakat lüzumsuz olarak konunun derinliğine varmadan sade ve akıcı bir dille yazılırdı.

Tezkireler, çıktıkları daireye veya verilmiş sebeplerine göre çeşitlere ayrılmaktadır.¹²⁷

Bu tezkirelerden sadece "Nezaret Tezkiresini" ele alıp kısaca bilgi verdikten sonra bir örnek teşkil etmesi açısından Nezaret tezkirelerinden bir tezkirenin ve bu tezkereye konu olan iradenin transkripsiyonu verilecektir.

Şeyhülislam ve Nezaret nazırları tarafından yazılan tezkirelere tezkire-i aliyye denir. Tezkire-i Aliyye'lerde, sağ üst köşede;

*"Nezâret-i Maarif-i Umûmiye Mektubî Kalemi"*¹²⁸

*"Bâb-ı âlî Dâire-i Hâriciye Mektûbî Kalemi"*¹²⁹

*"Nezâret-i Umûr-ı Maliye Meclis-i Maliye"*¹³⁰ gibi matbû' bir başlık bulunur. Bunun alt kısmında ise o yazının sayısını gösteren bir rakam bulunur. Bu sayının üst kısmında "aded" veya "número" kelimelerinden birisi bulunur.

Tezkireyi gönderen makamın adı ile hemen aynı hizada ve kağıdın üst orta yerinde, gönderilen makama hitâben;

*"Huzûr-ı âlî-i hazret-i sadâret penâhiye"*¹³¹

*"Makâm-ı sâmi-i hazret-i sadâret penâhiye"*¹³²

*"Huzûr-ı me'âlî-mevfûr hazret-i sadâret penâhiye"*¹³³

*"Huzûr-ı merâh-i mevfûr cenâb-ı vekâlet penâhiye"*¹³⁴

*"Huzûr-ı me'âlî mevfûr hazret-i vekâlet penâhiye"*¹³⁵ gibi sername bulunur.

Tezkire-i Aliyyelerde kullanılan elkab da, 1847'de çeşitli vazifelerde bulunan şahıslar için tesbit edilmiş resmi elkabdır. Sadarete gönderilen tezkirelerde ise;

*"Devletlü efendim hazretleri"*¹³⁶ şeklinde kullanılmıştır.

¹²⁶ Şemseddin Sami, a.g.e, s.648-649

¹²⁷ M. Kütükoğlu, a.g.e, s. 245

¹²⁸ BOA, İ-ŞD, nr. 5861

¹²⁹ BOA, DUİT, nr. 24/5, bkz ek 15.

¹³⁰ BOA, İ-M.M, nr.4782, bkz ek 8.

¹³¹ BOA, İ-H, nr. 20702

¹³² BOA, A.MTZ.SM, nr. 616

¹³³ BOA, İ-MM, nr. 4984, bkz ek 11.

¹³⁴ BOA, İ-D, nr. 34, bkz ek 13.

¹³⁵ BOA, İ-D, nr. 34, bkz ek 13.

¹³⁶ BOA, İ-M.M, nr.4782, bkz ek 8.

Tezkirelerde, elkabdan sonra konuya geçilir, konu özetlenir ve sadarete gönderilir;

"...*olbâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir veya menlehü'l-emrindir*¹³⁷" şeklinde tezkire bitirilir.

İlk tezkire-i aliyyelerde imza yoktur. Bunun yerine arz / sadaret tezkirelerinde olduğu gibi "Mim" harfi konulmuştur. Bu tezkirelerde tarih ve imza atılması ise arz tezkirelerinden öncedir.¹³⁸

Nezaretlerden gerek sadarete, gerekse diğer nezaretlere yazılan tezkire-i aliyyelerde cevaplar arz tezkirelerinde olduğu gibi belgenin hamişine ve aynı irade tezkirelerine benzer şekilde yazılırdı. Benzerlik dolayısıyla ilk bakışta arz tezkireleriyle tezkire-i aliyyeleri karıştırmak mümkünse de hamişlerdeki ifade ayırdedilmelerini sağlıyordu. Çünkü, nezaretlerden sadarete yazılan cevaplarda hitaptan sonra;

"*Müfâd-ı emr ü iş'ar-ı alî -i vekâlet penâhileri/ cenâb-ı riyâset penâhileri...*"¹³⁹

"*Resîde-i dest-i mübâhat-ı ihtirâm olan işbu tezkire-i sâmiyye-i vekâletpenâhileri*"¹⁴⁰ şeklinde bir ibare kullanılmıştır.

Hamişler de muhatabın bulunduğu makama göre tezkire-i samiyeler gibi bitirilir, tarih ve imza konurdu. 1880'lerden başlayarak, imzanın üstüne, sahibinin makamı da ilave edilmeğe başlanmıştır.¹⁴¹

Nezaret Tezkiresine Örnek

Nezaret Tezkiresine örnek teşkil estmesi için İrade-i Hâriciye'ye ait olan belgelerden 20652 Nolu ve 23 Cemâziye'l-ülâ 1308 tarihli Tezkire-i Aliyye, Arz Tezkiresi ve İradenin transkripsiyonu aşağıda verilmiştir.

Tezkire-i Aliyye

Bâb-ı Âlî Dâire-i Hâriciyye Mektûbî Kalemî

aded 1460

Huzûr-ı meâlîmevfûr hazret-i sadâretpenâhîye

Ma'rûz-ı câker-i kemîneleridir

Sırbistan hükûmeti tarafından hudûd-ı hâkânî kurbında ba'zı mahallere iskân edilen Karadağ muhâcirlerinin avdetleri men' için ıslâh-ı ahvalleri zımnında tedâbir-i lâzime ittihazına karâr verilmiş olduğundan bu bâbda ba'zı şebenderlerden talebi ma'lûmât olunması üzerine bu bâbdaki istitlâ'âtı müeyyed ve vakt u zamânıyla

¹³⁷ BOA, İ-H, nr. 1903

¹³⁸ BOA, İ-D, nr. 5152, bkz ek 1.

¹³⁹ BOA, İ.Sisam, nr. 62/1

¹⁴⁰ BOA, İ-MM, nr. 525/3

¹⁴¹ M. Küttükoğlu, a.g.e, s. 250

ma'lûmât istihsâli için şebenderhâneye bir tercüman ta'yîni lüzûmını mütezammın Niş şebenderliğinden cevâben vârid olan mektûbun sûreti gönderildiği ve tercümânın istihdâmı için mezkûr şebenderliğe cüz'î bir meblâğ tahsîsi recâsın ve ba'zı Belgrad sefâret-i seniyyesi maslahatgüzârından ahz olunan 23 Kânûn-ı evvel sene 90 târihli ve dört yüz elli yedi nümerolü tahrîrât ile melfûfunun tercümelere leffen takdîm kılınmış ve mezkûr şebenderliğe bir tercümân ta'yîn mukaddemce dahi bi'd-defâ'at taleb kılınmış ise de müvâzeneten hâriciyyeden karşuluk bulunmamasına mebnî şimdiye kadar icâbı icrâ olunamamış ve şebenderhanede hakîkâten şebenderden başka bir me'mûr olmamasına istenilen ma'aş ise beş yüz gurus râddesinde bulunmasına nazaran ifâ-yı muktezâsı manût-ı irâde-i hazret-i sadâretpenâhîleri bulunmuş olmağla emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindür.

Fî 24 cumâde'l-ûlâ sene 1308 ve Fî 24 kânûn-ı evvel sene 306

Hâriciye nâzırı

imzâ

Arz Tezkiresi

Bâb-ı Âlî Dâire-i Sadâret Amedî Divân-ı Hümâyûn

Devletlü efendim hazretleri

Sırbistan hükûmeti tarafından hudûd-ı hâkânî kurbında ba'zı mahallere iskân edilen Karadağ muhâcirleri hakkında vakt ü zamânıyla ma'lûmât istihsâli için Niş şebenderhânesinde beş yüz gurus ma'aşla bir tercüman istihdâmına me'zûniyet i'tâsı ifâdesini hâvî hâriciyye nezâret-i celîlesinin tezkiresi arz u takdîm kılınmış olmağla meblâğ-ı mezbûr gelecek üç yüz yedi senesi muvâzenesine idhâl olunmak ve martdan i'tibâren tercüman istihdâm kılınmak üzere muâmele-i lâzimenin ifâsı husûsunda her ne vechile emr u fermân-ı hümâyûn cenâb-ı mülûkâne müteallik ve şerefsudûr buyurulur ise mantûk-ı münîfi infâz idileceği beyâniyle tezkire-i senâverî terkîm olundu efendim.

Fî 3 Cemâziye'l-âhire sene 308 ve Fî 2 Kânûn-ı sâni sene 306

Sadr-ı a'zam Kâmil

İrâde

Ma'rûz-ı câker-i kemîneleridir ki

Resîde-i dest-i ta'zîm olup melfûflarıyla manzûr-ı âlî buyurulan işbu tezkire-i samîye-i sadâretpenâhîleri üzerine mücebince irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhî şerefmüteallik buyurulmuş olmağla olbâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindür.

Fî 4 Cemâziye'l-âhire sene 308 Fî 3 Kânûn-ı sâni sene 306

3. Meclis Mazbataları

Kelime olarak Arapça asıllı "zabt" kökünden türetilmiş olan "mazbata", "sıkı tutma, kayd etme, özetini yazma" gibi manalara gelir. Ayrıca bir meclis veya heyetin mütalaa ve müzakerelerinin sonunda bu görüşleri bir üst makama göstermek için kaleme alınan belgelerde verilen addır.

Mazbatalar, bir hüküm ve karar veya bir hususun tasdiki, bir madde hakkında danışma, bir durum anlatma, teşekkür etme vs. çeşitli maksadları ifade etmek için de yazılabilir.

Mazbatalar ta'yîn-i muktezâsı müzâkereye ve tedkikât-ı resmiyyeye mütevakıf mevâdd-ı havî olan ve bir makâm-ı âliden hey'et hâlinde müteşekkil bir mahalle havâle edilen evrâk üzerine o heyetin nefîce-i mukarrerâtını nâtık mutâla'a nâme-i tahliyedirki heyetin şekline ve derece-i selâhiyetine göre sûret tanzîmi ve münderecâtı tahallîf ider birde mazbatalarda dermeyân olunan mütâla'âtın hükm-ı kat'î olmayup icrâ ve adem-i icrâsı o mazbatanın takdîm olunduğunu makâmın re'yine vâbestedir. Taşralarda vâli ve mutasarrıf veya kâimmakâm tarafından kendi taht-ı riâysetlerinde müteşekkil idâre meclislerine havâle edilen evrâk üzerine tanzîm olunan mazbatalar ekseriya evrâkı havâle iden zâta hitâb olmayup kazâlarda mutasarrıfa livâlarda vâliye vilâyetlerde dâhiliye nezâret-i celîlesine veya diğer vükelâlik makâmından birine veya devâir-i merkeziyyede nezâreti makâmına Şûrâ-yı devletde makâm-ı sâmi-i sadârete hitâben kaleme alınır. Mazbata tanziminde en mühim fâide o mazbatanın tanzimine esâs ittihâz edilen evrâkın hülâsa-i mefâdın rûz-ı maslahatı sektedâr itmeyecek sûretde icâzen zikri beyân eyledikten sonra o madde hakkındaki mutâla'atı mûcibe der celîle-i beyân eylemek ve hükm-ı karâr bedîhat kabîlinden olsa bile erbâb-ı kalemiyye ye riâyeten nihâyetini böyle olmak münâsib ise icrâ-yı icâbı marûf-ı re'y-ı âlidir gibi bir cümle ile bağlamak lâzımdır.¹⁴²

Tanzimat öncesinde "mukâleme ve meşveret meclisleri mazbataları" tanzim edilmekle birlikte, daha çok tanzimat devrinde kurulan meclislerin çoğalmasıyla bu meclislerin kararlarını bir üst makama bildirmek için kendi meclislerinin adını alan birçok mazbata çeşidinin ortaya çıktığını görmekteyiz.¹⁴³

Mukâleme Mazbatası

Tanzimat'tan önce mevcut olan mukâleme mazbatası, özellikle bir mesele hakkında yabancı devlet elçileriyle reîsü'l-küttâb ve Avrupa'daki Osmanlı elçileriyle buldukları devletin hariciye nazırları arasında yapılan müzakerelerin özetini ihtiva eden bir belgedir. Görüşmenin nerede, ne zaman, kimler arasında yapıldığı kime ait mazbata olduğu, tepede kağıdın üst kenarının hemen 1cm. kadar altından başlar ve

¹⁴² Ali Seyyidi, *Gülbeste-i Bedâyi*, İstanbul 1327, s. 30-31

¹⁴³ M. Küttükoğlu, a.g.e, s. 325

başlıktan sonra 4-5 cm'lik bir ara verilip mazbata metnine geçilir. Bu tür mazbatalarda elkab bulunmaz.

Meşveret Meclisi Mazbatası

Divan-ı Hümayun'un önemini kayb etmesinden sonra mühim kararların alınması için toplanan meclislere "Meşveret Meclisi" denmiştir¹⁴⁴. XVI. ve XVII. yüzyıllarda zaman zaman meşveret usulüne baş vurulmuşsa da önem kazandığı dönem XVIII. yüzyıldadır.¹⁴⁵ III. Selim saltanatında ise meşveret meclislerinin önemi artmış ve toplantılarla ilgili kurallar konulup müzakereler neticesinde alınan kararlar mazbata ile tesbit edilmiştir. Meşveret meclisinde görüşülen ve bir karara varılıp hazırlanan mazbatalar sadrazam tarafından bir telhisle birlikte padişaha sunulmuştur.

Meclis-i Şûra Mazbatası

Sultan II. Mahmud saltanatında, "Meclis-i Meşveret'in" yerini "Meclis-i Şûrâ" almış,¹⁴⁶ dolayısıyla bu mecliste yapılan görüşmelere ait zabıtlar da Meclis-i Şura mazbatası adıyla anılmıştır.

Meclis-i Şura mazbataları meşveret ve mukaleme meclisleri mazbatalarıyla aynı yapısal özellik gösterir.

Tanzimat devri mazbataları ise 9 kısma ayrılmıştı.

Meclis-i Mahsûs-ı Vükela Mazbatası

Bu mazbatalar, Meclis-i Vükela tarafından devlet işleri, hükümet icraatları ve diğer önemli meseleler hakkında yazılırdı. Meclis-i Mahsus mazbataları doğrudan doğruya padişaha yazılırdı.

Mazbata'nın sağ köşesinin üst kısmında "Bâb-ı âlî-i Meclis-i Mahsûs" ibaresi matbu bir şekilde yazılırdı. Mazbata'nın sonu ise "...emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir" şeklinde bitirilip sonuna mutlaka tarih konulurdu. Önceleri hicri tarih kullanılırken 1280'den sonra hem hicri hemde miladi tarih kullanılmıştır.

Mazbata'nın altında sol başta Sadrazam, Şeyhülislam, Şura-yı Devlet reisliği ilavesiyle Adliye, Hariciye, Dahiliye, Bahriye, Maarif, Ticaret ve Nafia, Orman ve Maden ve Ziraat, Evkaf-ı Hümayun nazırları şahsi mühürlerini basarlardı.

Meclis-i Vükela mazbataları, konu hakkındaki ilgili diğer evrak lefleriyle birlikte sadrazam tarafından, mabeyn başkatibi aracılığıyla ve bir arz tezkiresine ekli olarak padişaha sunulurdu.

¹⁴⁴ Ali İhsan Gencer, Nezet Meclislerinin Osmanlı Diplomatasındaki Yeri ve Önemi, *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri-Bildiriler*, İstanbul 1988, s.142-144

¹⁴⁵ M. Kütükoğlu, a.g.e, s. 326

¹⁴⁶ -Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. VI, Ankara 1994, s. 116-117; Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara 1991, s, 60, 185

Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye Mazbatası

Sultan II. Mahmud devrinde kurulan meclislerden biri de " Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye"dir.¹⁴⁷1257(1838) yılında kurulan meclisin amaçlarından en önemlisi kanun ve tüzük hazırlamaktı. Ayrıca üst düzeyde suç işleyen devlet memurlarını yargılayan bir mahkemedir.¹⁴⁸ Tanzimat sonrasında 1854'de "Meclis-i Âlî-i Tanzimat" ve "Meclis-i Ahkâm-ı Adliye" önce ikiye ayrılmış ve 1861 yılında birleştirilen iki meclis, 1868 tarihinde "Meclis-i Ahkâm-ı Adliye" ve "Şûrâ-yı Devlet" adlarıyla yeniden ikiye bölünmüştür. Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'nin aldığı kararları ihtiva eden mazbatalar bu adla anılıp zabıt müsveddeleri, Sadaret Mektubi Kalemine bağlı "Meclis-i Vâlâ Tahrîrât Odası" katiblerince¹⁴⁹ hazırlanıp birinci ve ikinci katipler tarafından gözden geçirilip meclisde okunarak kabul edildikten sonra temize çekilerek son şekli verilir¹⁵⁰ ve daha sonra üyelere mühürlettirilirdi. "Meclis-i Mahsus" mazbatalarından farklı olarak bu mazbatalar, padişaha değil sadrazama sunulurdu.

Meclis-i Vâlâ mazbataları "Bâb-ı Âlî Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye" matbu başlıklı kağıtlara yazılırdı. Başlığın altına "aded" kelimesi onunda altına mazabatanın sayısını gösteren bir rakam konulurdu. Mazbata'nın sonu "...ol bâbda emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir"¹⁵¹ şeklinde bitirilirdi.

Mazbatanın altında sol başta meclis reisi başta olmak üzere üyeler mühürlerini basarlardı, ancak kuruluş yıllarına ait bir nizamnameye göre, bütün üyelerin mühür basmaları, kararın ittifakla alınmasına bağlıydı. Müzakereler sırasında iki üç farklı görüş ortaya çıkarsa çoğunluğun kararı Meclis-i Vala'nın kararı olarak kabul edilirdi. Bu durumda üyelerin zati mühürlerini basması yerine, bütün üyelerin huzurunda olmak üzere reis tarafından mazbataya Meclis-i Vâlâ'nın resmi mührü basılırdı. Reisin görüşünün diğer üyelerden farklı olması halinde ise reis, kendi şahsi mührünü basmaz fakat kendisi katılmamakla beraber bunun Meclis-i Vala kararı olduğunu göstermek üzere Meclis-i Vala'nın resmi mührünü basardı. İşte bu şekilde bazı mazbatalarda yalnız "Meclis-i Ahkâm-ı Adliye" mührünün, bazılarında ise zati mühürlerden önce resmi mührün bulunması bundan dolayıdır. 1858 tarihinde alınan bir karara göre müzakerelerde çoğunluğun kararını kabul etmeyenlerin mazbatayı imzalamak gibi bir mecburiyetleri yoktu. Ancak başka bir vazife de olmak, hastalık vesair sebeplerle toplantıya katılmayanlarla, toplantıya katıldığı halde farklı görüşleri sebebiyle mühür basmayanların ayırtedilebilmesi için mazbatanın altına, mühürlerin basılması gereken yere isimlerin yazılıp altlarında mühür basılmamasının sebebinin izah edilmesi uygun görülmüştü. Bundan sonra ise toplantıya iştirak etmemiş olanların "komisyonda" , "nâmîzâç" veya sadece "bulunamadı" şeklinde ibarelerle mühür basmayışlarının sebebi izah edilirken, karara katılmayan bir üye için "rey vermedi" kaydı konmaya başlanmıştır.

¹⁴⁷ Enver Ziyâ Karal , a.g.e, s. 117-120

¹⁴⁸ Musa Çadircı, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ülke Yönetimi, TCTA, c.1, s.212, İstanbul 1985.

¹⁴⁹ Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Tanzimatın Ön Hazırlıkları ve Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye'nin Kuruluşu(1838-1840), *Sultan II. Mahmut ve Reformları Semineri*, İstanbul 1990, s. 129

¹⁵⁰ Seyitdanlıoğlu a.g.m, s. 137

¹⁵¹ 16 Cemaziye'l-ülâ 307(9 Ocak 1890) tarihli mazbata, BOA, İ-MH, nr. 4782

Şûrâ-yı Devlet Mazbatası

Şura-yı Devlet mazbataları, ikiye ayrılır; Şura-yı Devlet dairelerinde yazılanlar ve Şura-yı Devlet umumi heyetinde yazılanlar. Bunlar, genellikle bir hüküm veya karar ihtiva ederler. Bir kanun ve nizamın teyidi veya yorumu mahiyetindedir.¹⁵²

Müzakerelerin sonunda konuyla ilgili soru sorulması veya açıklık getirilmesi istenmesi halinde bu ilgili daireye Şura-yı Devlet reisliğince bir tezkere ile bildirilirdi.

Bir konunun Şura-yı Devlet'te görüşülebilmesi, sadaretin havalesine bağlı idi.¹⁵³ Başlangıçta beş daire olarak kurulan Şura-yı Devlet, Selh-i Zilkâ'de 1288(10 Şubat 1872) tarihli irade ile üç daire haline getirilmişti. Bu dairelere havale edilen meseleler görüşülüp karara bağlandıktan sonra hazırlanan müsveddeler ilgili dairede okunup son şekli verilerek başkitabet vasıtasıyla reise sunulurdu. Bu karar uygun bulunduğu takdirde temize çekilip üyeler tarafından mühürlenirdi. Şayet mazbata umumi heyete ait ise kağıt sadece "Şûrâ-yı Devlet" başlığını taşır, dairelerden birine ait ise o zaman Şura-yı Devlet'in altında daha küçük punto ile o dairenin adı ve "aded" kelimesi altında da mazbatanın numarası bulunurdu.¹⁵⁴

Şura-yı Devlet mazbataları, genellikle "Dâhiliye Nezâretinin Şûrâ-yı Devlet'e havâle buyurulan 7 kânun-ı evvel 334 târihli ve 25334/1167 numaralı tezkiresi Tanzimât dâiresinde kıra'at olundu."¹⁵⁵ şeklinde bir kalıpla başlar.

Mazbata'nın sonu ise "...îfâ-yı muktezâsı bâbında emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir" şeklinde bir ifadeyle bitirilip tarih atılırdı.¹⁵⁶

Alt kısımda reis-i evvel başta olmak üzere diğer üyelerin mühürleri veya imzaları bulunurdu.

Şura-yı Devlet'e havale edilen bazı konularda iki mazbata birden hazırlandığı görülmektedir. Bunlardan birincisi, Şura-yı Devlet'in ilgili dairesinde, diğeri ise umumi heyette yapılan müzakere ve verilen kararlarla ilgilidir. İlk mazbata, dairede hazırlanıp mühürleri basılmış; bu mazbata umumi heyete gönderilerek bir de orada görüşülmüştür.

Meclisler, Encümen ve Heyet Mazbataları

Nâfia, Bahriye, İnşâ'îye gibi daha bir takım meclisler bulunmaktadır. Bunların kararları da mazbata şeklinde hazırlanıp ilgili dairelere sunulurdu. Bu mazbatalarda diğer mazbatalarla aynı özellikleri taşımaktadır.¹⁵⁷

¹⁵² UKR, s.252, M. Küttükoğlu, a.g.e, nakil, s.333

¹⁵³ Düstur, c. I, s. 712

¹⁵⁴ BOA, DUİT, nr, 37-2

¹⁵⁵ BOA, DUİT, nr, 37-2

¹⁵⁶ BOA, DUİT, nr, 37-2

¹⁵⁷ 28 Şaban 1308 /27 Mart 1307 tarihli Meclis-i Nâfi'a mazbatası: BOA, İ-MM, nr, 5177/17

Meclis-i Umûmî-i Meşveret Mazbatası

Tanzimat devrinde kurulan "Meclis-i Umûmî-i Meşveret" adlı bu meclis olağanüstü hallerde toplanan bir meclistir. Bu meclis tanzimat öncesi Meşveret meclislerini hatırlatmakta olup diğer meclislerden ayrılan özelliği ise üye itibariyle oldukça kabarık olmasıdır. Meclisin müzakereleri ve bu müzakereler neticesinde aldığı kararları bir mazbata ile tesbit ediliyordu. Bu mazbataların taşıdığı özelliklerde diğer mazbatalarla aynı özellik göstermektedir.

Vilâyet Umûmî Meclis Mazbatası

Meşrutiyet'ten sonra toplanmaya başlayan vilayet meclislerince kaleme alınan vilayet umumi heyet mazbataları önemli konulara ait mazbatalar olup diğer mazbatalarla aynı yapısal özellik göstermektedir. Bu mazbatalar daha sonra ilgili makama ve bazende vilayete sunulurdu. Vilayete sunulan mazbata, valinin selahiyeti dahilinde ise gerekli işlemleri vali yapar, valiyi aşan konularda ilgili makama gönderilirdi.¹⁵⁸

Vilayet Umumi Meclis mazbatalarında ilk mühür valiye aittir. Sonra tabii üyeler, naib, nakibüleşraf, müftü, defterdar, evkaf muhasebecisi, tahrirat müdürü, varsa metropolit, defter-i hakani müdürü ve üyeler mühürlerini basarlardı.¹⁵⁹

İdâre Meclisi Mazbatası

Vilayet, sancak ve kaza idare meclislerince de çok çeşitli konularda mazbatalar düzenlenirdi. Bu meclislerde hazırlanan mazbatalar yanında devir ve teslim işlemleri, masraf ve harcırah senedleri dahi mazbata şeklinde düzenlenmiştir. Bu tür mazbatalar senet vb. evraklar üzerine derkenar edilerek mazbatanın alt kısmı şahıs mühürleriyle mühürlenirdi.¹⁶⁰

Vilayet ve kaza meclislerince hazırlanan mazbatalar, ilk devirlerde meclisin ismini taşıyan soğuk damga ile damgalanan kağıtlara, sonraları ise matbu başlıklı kağıtlara yazıldıkları görülmektedir.

Sancak idare meclisi mazbatalarında; Mutasarrıf, nâib, müftü, evkâf müdürü, tahrirat başkatibi, mal başkatibi, defter nazırı rütbe ve kıdemlerine göre mühür basarlardı.

Kaza idare meclisi mazbatalarında ise; Kaymakam, naib, müftü, mal müdürü, tahrirat katibi, meclis üyeleri, rütbe ve kıdemlerine göre mühür basarlardı.¹⁶¹

Komasyon ve Geçici Heyet Mazbataları

Bu tür mazbatalar, komisyon veya heyetin kurulma sebebi olan konu hakkında verilen kararı bildiren mazbatalardır. Diğer mazbatalarla aynı özellikler gösterir.

¹⁵⁸ UKR, s. 254, M. Kütükoğlu, a.g.e, nakil, s.333

¹⁵⁹ UKR, s. 256-257, M. Kütükoğlu, a.g.e, nakil, s.333

¹⁶⁰ UKR, s. 253, M. Kütükoğlu, a.g.e, nakil, s.333

¹⁶¹ UKR, s. 257-258, Mübahat Kütükoğlu, a.g.e, nakil, s.334

Bunlarda da mühürlerin ilki reise ait olup üyeler rütbe ve kademlerine göre mühür basarlardı.¹⁶²

Şehremaneti Umumi Meclis ve Belediye Meclisi Mazbataları

Bu mazbatalar da vilayet idare meclisleri mazbataları gibi düzenlenirdi.

Tanzimat öncesi mazbataları battal kağıtlara yazılmıştır. Genellikle tek sayfa yetmediğinden kağıt boyu ikiye katlanarak karşılıklı sayfalar kullanılmış ve iki sayfa da yetmediği zaman arka sayfaya yazılmıştır.

Tanzimat sonrası mazbataları ise genellikle takrirlik kağıda yazılmıştır. Tek sayfanın yetmesi mümkün olmayan uzun mazbatalarda çift takrirlik, daha uzun olanlarda ise defter tarzında iç içe sahifelerden oluşan kağıtlar kullanılmıştır. Hatta bunlara renkli kağıtlardan yapılmış birer kapak takılmış ve kağıdın katlanan yerinden delinerek geçirilen ince bir kordela ile bağlanmışlardır.¹⁶³

Mazbatalar, kağıdın üst yarısından başlamak üzere yazılıp bitiminde hemen tarih atılıp, altına da mühürler basılmıştır.

Mazbatalarda kullanılan yazı rik'adır.

Mazbata'ya Örnek

Mazbata'ya örnek olarak Meclis-i Mahsus İradelerine ait 4782 No'lu ve 16 Cemâziye'l-ûlâ sene 307 tarihli Mazbata ile, Maliye Tezkiresi, Arz Tezkiresi ve İrade ve aynı konuya ait diğer belgelerin transkripsiyonu aşağıda verilmiştir.

Mazbata Sureti

Bâb-ı Âlî Meclis-i Mahsûs

Fî 16 cemâdiye'l-ûlâ sene 307 tarihli mazbata-i ma'rûza sûretidir

Mâliye nezâretünün meyâne-i bîgânemizde mutâla'a olunan tezkiresi meâlimden müstebân olduğu adem-i lüzûm-ı isti'mâli cihetiyle müddet-i medfideden berü evrâk-ı sahîha anbarında durmakta bulunan on bir milyon üç yüz yigirmi üç bin kör guruşluk ma'lûmu'l-aded evrâk-ı sahîhanın beyhûde hesâbâtı teşvîş itmekde olmasından dolayı hazîne-i celîleden ve duyûn-ı umûmiyyeden ta'yîn olunacak me'mûrlar vâsıtasıyla nukûd ve mikdâr ve kıymetleri tasrîh olarak mazbatası tanzîm olunduktan sonra iş bu hey'et huzûrunda usûlî vechile ihrâk edilmesi lüzûmü izbâr olunmuş ve sûret-i işâra göre işbu evrâkın mu'ahhiren pul isti'mâli karârından dolayı bi't-tabî sarf olunamayup kalmış olması cihetiyle ihrâkı umûr-ı tabî'iyeden bulunmuş olmasına mebnî mücebince icrâ-yı icâbı zımnında nezâret-i müşârun ileyhâya me'zûniyyet i'tâsı bi't-tenkîd tezkire-i mebhûsa leffen arz u takdîm olur ise de kâtibe-i ahvâlde emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

¹⁶² UKR, s. 258, Mübahat Kütükoğlu, a.g.e, nakil, s.334

¹⁶³ BAO, DÜİT, Nr.37-2 (Dahiliye Nezareti Mazbatası)

Tezkire-i Aliyye

Nezâret-i Umûr-ı Mâliye

Meclis-i Mâliye

aded 59

Müsta'celdir

Ma'rûz-ı câker-i kemîneleridir ki

Adem-i isti'mâli cihetle müddet-i medîdeden berü evrâk-ı sahîha idâresinde bulunan üç yüz yigirmi üç bin yedi yüz altmış bir guruşluk evrâk-ı sahîhanun cânib-i hazîneden ve duyûn-ı umûmiyye idâresinden ta'yîn olunacak me'mûrîn ma'rifetiyle ta'dâd ve envâ' ve ecnâs ile başka başka mikdar ve kıymetlerini tasrîhan mazbatası tanzîm olunduktan sonra yine o hey'et huzûrunda ve usûlî dâiresinde ihrâkı lüzûmuna dâir idâre-i mezkûreden vukû' bulan işâr üzerine istîzân keyfiyyeti mütezammin takdîm olunup 21 Kânûn-ı sâni sene 305 târihinde arz ve te'kîd edilen idilen 10 Kânûn-ı evvel sene 305 târihlü tezkire-i âcizenün cevâb-ı âlîsi şerefzuhûr itmemiş ve komiserlikden bu kerrede gelen diğeri bir tezkirede evrâk-ı mezkûrenün te'hir-i ihrâkı idâre me'mûrlarının mesûliyyetini tezyîd ideceğinden ve bunların mahfûz olduğı mahall-i rusûmâta emânet-i celîlesine âid olduğı cihetle tahliye ve teslîmi emânet-i müşârun ileyhâdan her bâr talep olunduğundan damğa matba'asının meskûkât-ı şâhâne idâresine naklinden dolayı bunların idâre-i mezkûrede ihrâkı kabl idüğünden bahsle on beş güne kadar bu işe netîce verilemeyecek olur ise nezâret ve tefîşât-ı mukteziyye dâhilinde evrâk-ı mezkûrenün ihrâkı için müdiriyet-i umûmiyye me'zûniyyet verileceğı meclis-i iidâre kararına atfen iş'âr olunmuş olmağla istîzân-ı mebhûs üzerine müteallik buyurılacak irâde-i aliyye-i cenâb-ı vekâletpenâhîlerinün bir an evvel hazîneye emr u tebliğ buyurılması meclis-i mâliye ifâdesiyle temennî olunur olbâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emründür

Fî 21 Şaban sene 307 ve Fî 21 Mart sene 306

Mâliye nâzırı

imzâ

Arz Tezkiresi

Bâb-ı Âlî

Dâire-i Sadâret

Amedî-i Divân-ı Hümâyûn

Devletlü Efendim Hazretleri

Evrâk-ı sahîha anbarında durmakta bulunan ma'lûmu'l-mikdâr evrâk-ı sahîhanın adem-i lüzûm ve isti'mâline mebnî usûlî vechile ihrâk ve imhâsı hakkında

meclis-i mahsûs vükelâdan kaleme alınan mazbata 16 Ca sene 307târihinde arz-ı huzûr-ı âlî kılınmışdı evrâk-ı mezkûrenün te'hir-i ihrâkı idâre me'mûrlarının mes'ûliyetini tezyîd ideceği gibi bunların mahfûz olduğı mahall-i rusûmât -ı emânet-i celîlesine âid olduğı cihetle tahliye ve teslîmi her bâr taleb olunmakta idüğinden ve olbâbda duyûn-ı umûmiyye idâresince verilen karârdan komiserliğün vâki' olan iş'ârı üzerine mâliye nezâret-i celîlesinden bu kerrede vârid olan tezkire mazbata-i ma'rûza sûreti arz ve takdîm idilmiş olmağla olbâbda her nevehile irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî şeref müteallik buyurılır ise mantûk-ı âlîsi infâz idileceği beyâniyle tezkire-i senâverî terkim kılındı efendim

Fî 2 Ramazan sene 307 ve Fî 9 Nisan sene306

Sadrâzam

Kâmil

İrâde

Ma'rûz-ı câker-i kemîneleridir ki :

Resîde-i dest-i ta'zîm olup melfûflarıyla manzûr-ı âlî buyurulan işbu tezkire-i sâmiyye-i sadâretpenâhîleri üzerine mücebince irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî şerefsudûr buyurulmuş olmağla olbâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 4 Ramazan sene 307 ve Fî 11 Nisan sene 306

Serkâtib-i Hazret-i Şehriyârî

Süreyyâ

4. Vilâyet Tahrîratları

Tahrirat, kelimesi arapça "harre" kelimesinden türetilen tef'il veznindeki "tahrîr" in çoğulu olup lügatlarda "posta ile gönderilen resmi mektub" olarak tarif edilmektedir. İstanbul'daki merkez daireleriyle vilayetler, dış temsilcilikler ve bunların birbirleri arasındaki yazışmalar "tahrirat " adıyla anılırdı.¹⁶⁴ Ancak gerçek manada "tahrirat" adını taşıyabilmesi için, yazının küçükten büyüğe yazılmış olması lazımdır. Mesela; Vilayetlerdeki valilerin nezaretlere, sadarete gibi sadece kendilerinden yüksek makamlara yazdıkları yazılar, daha aşağıdaki memurların ise merkezdeki üstlerine, yabancı devlet nezdindeki elçilerin reisülküttab (hariciye nazırı)'na gönderdikleri yazılar ile İstanbul dışında bulunanların aralarındaki yazışmalarda muhasebeciden vilayet defterdarına veya defterdardan valiye gönderilen yazılar hep "tahrirat" adını taşır. Ancak zamanla merkez ve taşra arasında gerek alttan

¹⁶⁴ UKR, s. 111

üste, gerekse üstten alta yazılan resmi yazılar için "tahrirat" tabiri kullanılır olmuştur.¹⁶⁵

Vilayet tahrirlerinin nasıl ve ne şekilde yapılması gerektiğine dair .

"A.AMD" ye âit "1268.12.26" tarih ve "40" Numaralı tezkire-i sâmiyenin Transkripsiyonunu vermek suretiyle vilayet tahriratlarının nasıl yapılacağını anlatan bir belge aşağıda verilmiştir.

Tezkire-i Sâmiye

Meclis-i vükelâdan kaleme alınıp manzûr-ı âlî buyurılmak için arz ve takdîm kılınan mazbata meâlinden müstefâd olduğu vechile vülât-ı i'zâm hazerâtının ma'iyetleri me'mûrî olan elviye-i mülhika kâimmakâm ve muhassılları âdetâ kendülerünün me'mûr-ı mahsûs hükmünde tutarak mesâlih-i vâkıa-yı bildikleri gibi der-saadete dahî kanâ'at itmeyüp birçok mahalle tahrîr eylediklerinden bu sûret kesret-i evrâk ve te'hîr ve tas'ib maslahatı müceb olmakda olmasıyla usûl-ı mukarrere icâbindan olduğu ve tenbîhât-ı umûmiyyeyi şâmil bu tarafa neşr olunan ta'lîmât-ı seniyye ahkâm mundericesinde iktizâsından bulunduğu üzere elviye-i mülhika me'mûrların arz ve istifzân icâb iden mevâddı der-sa'âdete yazmayarak maiyyetinde bulunduğu eyâlet vâlisine işâr ile orada mevâdd-ı ma'rûza eyâlet meclisinde mutâla'a ve müzâkere olunup verilecek karârıyla berâber vâli bulunan zât tarafından bâ-tahrîrât ve mazbata der-sa'âdete inhâ olunması ve kazâ müdürlerin dahî merbût olduğunu bucak kâimmakâmına mürâca'at ve iş'âr-ı keyfiyyet ile âhar mahalle tahrîrât yazarak bilâ-müceb-i teksîr mevâdd ile istifâl itmemelerinin kendülerine buyurılması ve der-sa'âdeti (.....) eyâletinden yakın olan mahallenin tahsîlât-ı vâkıası doğruca hazîne-i celîleye irsâl olunacağı misillü umûr-ı cesîmeden olarak fevkalâde bir mâdde vukûnunda kâimmakâmı tarafından meclis mazbatasıyla der-saadete iş'ârıyla berâber vâli-i eyâlete dahî şimdi cereyan iden sûretle bir mâdde bir kaç mahalle yazılmayup umûr-ı mühimme-i mülkiye ve devletçe olan kâffe-i husûsât-ı eyâlet-i bâb-ı âliye ve mevâdd-ı askeriye taraf-ı ser-askeriye ve mesâlih-i mâliye nezâret-i mâliyyeye ve'l-hâslı her bir maddenin mensûb olduğu makâma iş'ârıyla kesret-i umûr-ı taharrîyye ye sarf olunacak vakt ve vaktin zât-ı maslahata sarf olunması husûslarının kâffe-i me'mûriyyete tavsiye ve iş'âr kılınması tezekkür olunur isede olbâbda her nevehile irâde-i seniyye-i mülûkâne müteallik buyurulursa ona göre dikkat olunacağı beyâniyle tezkire.

Tezkire de görüldüğü üzere vilayet tahriratlarının hangi düzen içinde ve hangi bürokrasiden geçerek yazılması gerektiği belirtilmektedir.

Gerçek manasında tahrirat, küçükden büyüğe yazıldığı için, kullanılan elkab da buna uygun olmalıdır. Şöyle ki;

"Velıyyü'n-ni'amâ bende-i perverâ , kerîmü 'ş-şiyema efendim"

¹⁶⁵ UKR, s. 114

"Atabe-i ulyâ-yı âsafânelerine ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki"

"Velî nî'metim efendim"

"Ma'rûz-ı bendeleridir ki"

"Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki"¹⁶⁶ şeklinde.

Tezkireler gibi tahrirat da lüzumsuz sözlere kaçmadan sade bir dille ve sağlam bir ifade kullanılarak yazılırdı. Bunun için de elkabdan sonra hemen nakil kısmına geçilir ve burada tahriratın yazılmasına konu olan husus anlatıldıktan sonra; "ol bâbda emr ü fermân hazret-i menlehü'l-emrindir"¹⁶⁷ veya benzeri bir ifade ile tahrirat bitirilip tarih atılır ve mühür basılırdı.

Tahrirat'ta yazı, kağıdın boydan, üst dörtte birlik kısmından başlar, enden ise kenarda hemen hemen marj bırakılmadın yazılır; yani kağıdın enini tamamen kaplar. Bu özelliğiyle mesela iki sütun halinde yazılan kaimeden ilk bakışta kolaylıkla ayrılabilir. Hicri tarihle birlikte miladi ve rumi tarihte atılmıştır. Yine resmi belgelere imza konulması usulü benimsendikten sonra mühürle birlikte imza da atılmıştır.¹⁶⁸

Tahrirat türü belgeler daha çok XIX. ve XX. yüzyıla ait olduklarından bunlarda kullanılan yazıda rik'adır. Tahrirat yazıldıktan sonra enine olarak önce ikiye, sonra tekrar ikiye katlanıp zarflanırdı. Zarf üstündeki adresler ise zarfın dar kısmına paralel olmak üzere yazılırdı.

Tahrirat türü belgelerden bu bölümde, örnek olması açısından Vilayet tahriratlarından bir belge alınıp tahriratla birlikte bu tahrirata cevap irâdenin transkripsiyonunda verilecektir.

Vilâyet Tahrîrâtına Örnek

İrâde-i Hâriciye'ye âit 20652 Nolu Belge Grubunun Transkripsiyonudur.

a- Tahrîrât

Bâb-ı Âlî

Nezâret-i Umûr-ı Hâriciyye Terceme Odası

aded

Hariciye Nezâretine Fî 23 Kânûni evvel sene 890 tarihiyle Belgrad sefâret-i seniyye maslahatgüzârından vârid olan 457 numarolu tahrîrâtun tercemesidir.

Mevsûk bir mahalden aldığım ma'lûmâta nazaran Sırbistan hükûmeti hudûdumuz kurbunda ba'zı mahallere iskân edilen Karadağ Muhâcirlerinin vatanlarına avdetlerini men' için bunların ıslâh-ı ahvâlleri zımında tedâbir-i lâzime ittihâzına karâr vermiş olduğu cihetle şebenderlerimizün ba'zılarından bu bâbda

¹⁶⁶ BOA, İ-H, nr, 20652.

¹⁶⁷ Paris sefiri Seyyid Ali Efendi'nin 29 Receb 1212 (17 Ocak 1798) tarihli tahriratı: BOA, HH, nr.5834-

¹⁶⁸ UKR, s. 115

ma'lûmât talebini muvâfık hâl ve maslahat add itdim Niş şehbenderliğimizden alınan sûreti melfûf tahrîrâta nazaran mûmâ ileyhün bu bâbdaki istitlâ'atı hevâdis-i mezkûreyi müeyyid olduğu gibi Niş ve Ürgüb perefelerinün âhiren yekdiğerine müteâkîb icrâ itdikleri devr ve seyahat dahi mûmâ ileyhün bu bâbda ittihâz kılacak tedâbir hakkında husûl-ı i'tilâfa me'mûr olmalarından minba's olmalarıdır Niş şehbenderimiz birer tercümânun lüzûmundan (...) bahs itmekde olduğu cihetle hidmetünün hüsn-ı cereyânı için bir an evvel birer tercümânın ta'yîni zımında şehbender mûmâ ileyhe cüz'î bir meblağ tahsîs recâ eylerim muhâcirîn-i merkûmeye dâir alacağım ma'lûmâtı arz ve i'sâr ideceğim derkârdır emr u fermân hazret-i men lehü'l-emründür.

Melfûf Tercemesidir

Sırbistanda iskân edilen Karadağ muhâcirlerine dâir fi 6 Kânûn-ı evvel sene 90 târîhlü bir kıt'a tahrîrât-ı umûmiyye ye cevâben şurasını müsâra'at iderim ki burada deverân iden şâyiât-ı muhâcirîn merkûm hakkında tedâbirün ittihâzlarına karâr verildiğini mü'eyyiddir Niş Perefesininün yiğirmi gün zarfında iki def'a Ürgüb'e azîmetine ve Ürgüb perefesininün dahi buraya gelüp kendisiyle görüşmesine bakılırise bu iki perefesine muhâcirîn-i merkûmenün ıslâh-ı ahvâlleri için tedâbir-i mukteziyye ittihâzı hakkında husûl-ı istilâfa me'mûr olmaları hükûmete mensûb bir zâtın bendenize sûret-i muharremâne te'mîn itdiğine göre Karadağ'dan karîben muhâcirîn-i sâire muvâselet idecek ve fakat bunlar için Şarköy civârında bir mahall ta'yîn olunacak imiş şehir-i mezkûrun mevki'-i coğrâfiyyesine ve Sırbistan'daki Bulgar muhâcirlerininün temâyilât-ı (.....) nazaran sıhhati takdîrinde havâdis-i mezkûre şimdiden cidden kesb-i ehemmiyet ider Mösyö Yudakodilik ile âhiren cereyân iden mesâcetimde harb-ı hükûmetinin Sırbistandaki Karadağ muhâcirlerininün ıslâh-ı ahvâlî tasavvurunda bulunduğuna binâen ecnebî gazetelerinden birinin neşr ittiği rivâyetden haber ve ma'lûmâtı olup olmadığını suâl ettiğimde mûmâ ileyh bu suâlinden ızhâr-ı taaccüb etmiş ve suâlimi anlamamaz nakle geçişdirmek istemiş isede çünkü elyevm her Karadağ'lunun bir tüfenk ile bir fişeklik taşımakta olduğunu istihbâr ittiğimden bu serserîlerin silâh taşımalarına müsâade olunması me'mûrîn-i mahalliyenin adem-i takayyüdü eseri idüğünü beyân ettiğimde mûmâ ileyhe cevâben kanûn-ı esâsî hükümünce şehir hâricinde ahâliden her kesin müsallah gezmeğe me'zûn olduğunu söyledi hatm-ı kelâm itmezden evvel şurasını dahi ilâve iderimki sâir ecnebî konsulhânelerinin birer tercümânı bulunduğu hâlde bendeniz burada icrâ-ı tahkîkât husûsunda her gün muâvenetden mahrûm bulunuyorum binâen aleyh nazar-ı dikkatimizi celiyye şâyân vukûât hakkında şimdiye kadar ibrâz ittiğim mesâîye rağmen vakt u zamânıyla ma'lûmât istihsâli husûsunda vukûa gelecek kusûrdan bendenizi mesûl tutmamanızı ricâ iderim.

b- Ma'rûz

Bâb-ı Âlî

Dâire-i Hâriciyye

Mektûbî kalemi

aded

1460

Huzûr-ı meâlîmevfür hazret-i sadâret penâhîlerine

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir

Sırbistan hükûmeti hudûd-ı hâkânî kurbunda ba'zı mahallere iskân idilen Karadağ muhâcirlerinin vatanlarına avdetlerini men' için ıslâh-ı ahvalleri zımnında tedâbir-i lâzime ittihâzına karâr verilmiş olduğundan bu bâbda ba'zı şebenderlerden taleb-i ma'lûmât olunması üzerine bu bâbda ki istitlââtı mü'eyyed ve vakt -i istihdâmı için mezkûr şebenderliğe cüz'î bir meblağ tahsîs recâsını ve ba'zı ifâdâtı hâvî Belgrad sefâreti seniyyesi maslahatgüzârından ahz olunan 23 Kânun-ı evvel sene 90 tarihli dört yüz elli yedi nümerolu tahrîrât ile melfûfunun tercemeleri takdîm kılınmış ve mezkûr şebenderliğe birer tercüman ta'yîni mukaddemce dahi bi'd-defâat taleb kılınması isede muvâzeneten hâriciyyede karşuluk bulunamamasına mebnî şimdiye kadar îcâbı icrâ olunamamış ve şebenderhânedeki hakîkaten şebenderden başka bir me'mûr olmamasına ve istenilen ma'aş ise beş yüz guruş râddesinde bulunmasına nazaran ifâ-yı muktezâsı manût irâde-i aliyye-i hazret-i sadâret penâhîleri bulunmuş olmağla emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindür.

Fî 24 Cemâziye'l-ülâ sene 1308 ve Fî 24 Kânûn-ı evvel sene 306

Hâriciye nâzırı

imza

c- Arz Tezkiresi

Bâb-ı Âlî

Dâire-i Sadâret

Amedi-i Dîvân-ı Hümâyûn

Devletlü efendim hazretleri

Sırbistan hükûmeti hudûd-ı hâkânî kurbunda ba'zı mahallere iskân edilen Karadağ muhâcirleri hakkında ve zamânıyla ma'lûmât istihsâli için Niş şebenderhânesinden beş yüz guruş maaşla bir tercüman istihdâmı me'zûniyyet i'tâsı ifâdesini hâvî hâriciye nezâret-i celîlesinin tezkiresi arz ve takdîm kılınmış olmağla meblağ-ı mezbûr gelecek üç yüz yedi senesi muvâzenesine idhâl olunmak ve martdan i'tibâren tercüman istihdâm kılınmak üzere muâmele-i lâzimenin husûsunda her ne vechile emr u fermân-ı hümân-ı hümâyûn cenâb-ı mülûkâne müteallik ve şerefsudûr buyurulurise mantûk-ı münîfi infaz idileceği beyânıyla tezkire-i senâverî terkim olundu efendim

Fî 3 cemâdiye'l-âhire sene 308 ve Fî 2 Kânûn-ı sâni sene 306

Sadrâzam

d- İrâde

Ma'rûz-ı çâker-i kemileridir ki

Resîde-i dest-i ta'zîm olup melfûflarıyla manzûr-ı âlî buyurulan işbu tezkire-i sâmiyye-i sadâret penâhîleri üzerine mücebince irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhî şeref müteallik buyurulmuş olmağla olbâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emründür.

Fî 4 Cemâdiye'l-âhir sene 308 ve Fî 3 Kânûnî sâni sene 306

Serkâtib-i hazret-i şehriyârî

Süreyya

e- Arz Tezkiresi

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir

Rado nâhiyesi müdürü İbrâhîm Ağa'nun Taşlıca hudûdı dâhilinde ocaklardan sirkat edilen kireç için tazmînat i'tâsı ve rusûmât me'mûrî Âsım Efendi'nün Bosna hudûdundan kaldırılması talebini hâvî Avusturya sefâretinden verilen muhtıra tercemesi sûretinün gönderildiği beyân-ı âlîsiyle bu bâbdaki mutâla'anun arz ve izbârı cevâben vârid olan 1 Şubat sene 319 târihli ve iki yüz seksan bir numaralı emirnâme-i sâmi-i cenâb-ı sadâret penâhîlerinde emr u irâde buyurulmasıyla keyfiyyet-i Taşlıca mutasarrıflığına bi't-tebliğ alınan tahrîrât-ı cevâbiyyede mezkûr ocaklar Taşlıca hudûdı dâhilinde yapıldığı ve kireçler dahi virilen ruhsat üzerine nakl eylediği hâlde kendisine ne sebebe mebnî tazmînat verilmesi lâzım gelüp bu tazmînatın nereden ve ne sûretle istîfâ olunacağı istifsâr ve gümrük me'mûrî Âsım Efendi'nün mahall-i âhara nakli lüzûmı dahi iş'âr olunmuş ve Bosna ile Taşlıca hudûdunun henüz kat'î sûretde tahdîd edilmemesinden nâşî Avusturya'lılar tarafından ba'zı mevki'lerden vâki' olan tecâvüz mes'elesinün mahallince netîcelendirilememiş olduğu beyân edilmiş olmasına mebnî olbâbdaki cevâbnâmenün bir sûreti leffen takdîm kılınmış olmağla sûret-i işâra nazaran manût-ı re'y-i sâmi-i cenâb-ı vezîr-i a'zamîleridir olbâbda ve her hâlde emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emründür.

Fî 2 Muharrem sene 322 ve Fî 6 Mart sene 320

Kosova Vâlisi Vekîli Nizâmiye Kumandânı Ferik N

Mühür

Hükmün arkasındaki kayıta bu hükmün "vurûd-ı Fî 8 Muharrem sene 322"
ve "Hâriciye nezâretinde tasdik olundu"ğuna dâir bir ifâdeyle tasdik târihi yer
almaktadır. "Fî 9 Muharrem sene 322"

BÖLÜM III.

İRÂDE FONLARI

1. İrade Kayıt Defterleri

İrade, bir işin yapılması konusunda padişahın emri, fermanı, arzusu demektir. Daha önceleri bunun için hatt-ı hümayun terimi kullanılır iken 1832'den itibaren serkatib-i şehriyari denilen padişahın hususi katibine hitaben sunulan arz tezkireleri hakkında, padişahın görüş bildirmesine irade denilmiştir. İrade kayıt defterleri, Tanzimat'ın ilanı (h.1255/m. 1839) akabinde tertib olunan defterlerdendir. Osmanlı Devleti'nin nihayetine kadar olan zamandaki padişahların emirleri hâvî olduğu için bu isimle isimlendirilmiştir. Bu defterler h.1310/m.1892 senesine kadar üç bölümde teşkil olunmuştur. Bunlar; Dahiliye, Meclis-i Mahsus ve Şura-yı Devlet kısımlarıdır.¹⁶⁹

1892 tarihinden sonra bu defterler nezâretlere göre tanzim edilmiş ve her nezaret için müstakil defterler meydana getirilmiştir.

2. Mesail-i Mühimme İradeleri

Hazine-i Evrak'ın kuruluşu sırasında yapılan ilk tasnif talimatnamesi esaslarına göre arşiv malzemeleri, devletin kuruluşundan h. 1255/m. 1839'a kadar olanlar, h. 1255-1265/m.1839-1849 tarihleri arası ve bu tarihten sonra teşekkül edecek olanlar olmak üzere üç ana gruba ayrılmıştı. Yapılacak tasnif çalışmalarına esas ve örnek olmak üzere, ikinci grup olan h. 1255-1265 yılları arasındaki evrakın tasnifi gerçekleştirilmiş ve buna "Mesail-i Mühimme İradesi" adı verilmiştir. Tasnifte konu esas alınmış ve Abdülmecid'in tahta çıkış târihinden itibaren 1265 yılına kadar mühim meselelere dair iradeli evrak takımlara ayrılarak guruplandırılmıştır. Hazine-i Evrak'ta yapılan ilk tasnif bu olup orjinal kataloglar ile günümüze kadar tertibini muhafaza etmiştir.¹⁷⁰

İrâde-i Mesâil-i Mühimme'ye Örnek

İrâde-i Mesâil-i Mühimme'ye âit 658 nolu ve 19 Za 1262 Tarihli Belge Grubunun Transkripsiyonu

a-Mazbata

Ma'lûm-ı âfileri buyurulduğu üzere mevâdd-ı mühimme ve mesâlih-i saltanat-ı seniyye-yi hâvî kâffe-i tahrîrât ve kuyûdât ve senedât evrâkı şimdiye değin bâb-ı âlî

¹⁶⁹ İsmet Binark, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Dâire Başkanlığı, Yayın Nu:5, Ankara 1992, s.335

¹⁷⁰ İsmet Binark, a.g.e, s.317

civârında vâkî mahzenlere ve ba'zıları dahi mühimmât-ı hiyâmiye civârında olan defterhâneye vaz' olunmakda isede işbu mahzenler rutûbetli olmaları cihetiyle ekser evrâk çürüyüp bir azı dahî mahalleri zıyk ve râbıtasız olmasından dolayı birbirine karışıp yırtılarak ve defterhânedeki olanlar dahi perîşân durarak lede'l-îcâb evrâk-ı atîka aranıldıkda bulunması imkân derecelerinden çıkmış ve belki çoğu telef ve zâyî olmuş olduğundan ve evrâk-ı mezkûre ise senedât-ı devlet-ı aliyyeden lâzımı'l-i'tinâ şeyler bulunduğundan bu sûretle müşettet ve perîşân olması lâyük ve câiz olmayacağını mebnî bunların hüsn-ı muhâfazası zımnında bir mahall-ı münâsibe vâz'-ı derece-i (.....) görünerek bunlar için bir mahall-ı mahsûs inşâsı biraz zamandan berû mutâla'a olunmakda olmasıyla eğerçi defterhânedeki ba'zı odalar ta'mîr ve tesviyesiyle evrâk-ı mezkûrenin vaz' ve hıfzına münâsib gibi görünüp ancak bâb-ı âliye bu'diyeti cihetiyle evrâk sandıklarının beher gün ahşamları oraya gönderilüp sabahları yine bâb-ı âli'ye götürülmesi ve îcâb-ı tâkdirinde evrâk aranılması için me'mûrların gidüp gelmeleri tekellüflü ve usretlü olacağından başka cümlesi bir yerde mazbût ve muntazam olmayacağı cihetle yine lâyükıyla matlûb hâsıl olmayacağından ve bu makûle evrâk ve senedât-ı resmiye ve mu'tebere için her devletde münâsebet-ı mevkî'yyelerine göre gâyet mahfûz ve muntazam defterhâneler inşâsıyla muhâfazasına aşırı dikkat ve i'tinâ olunmakda idüğünden sâye-i şevketvâye-i hazret-ı şâhânedeki bunca muhassenât-ı nâfia-ı asriyye-ı hazret-i şehinşâhî'nin bu dahi ilâve-i meâsir-i celîlesinden ma'dûd olmak ve matlûb vechile evrâk-ı lâzime hıfz olunmak ve nakl ve hıfz ve lede'l-hâce taharrîsinde suhûlet bulunmak üzere bâb-ı âli derûnunda vasî' ve muntazam kütübhâne şeklinde bir dâire-i mahsûsa karğir olarak inşâsı münâsib görünüp dârü'l-funûn ebniyesi mi'mârî Fosatti ma'rifetiyle bir kıt'a resmi tersîm itdirilmiş ve nev' îcâd tuğladan tarz-ı cedîd üzere yapıldığı hâlde rutûbetden sâlim olacağı dahî haber verilmiş olduğundan resm-ı mezkûr mücebinde bâb-ı âli derûnuna münâsib bir mahalline hazîne-i evrâk nâmıyla inşâsı ve oda oda tefrîkiyle meselâ bir odası evrâk-ı dâhiliye ve diğeri evrâk-ı umûr-ı divâniyye ve hâriciyyeye tahsîsi ve her odanın içinde müretteb ve muntazam dolablar inşâsıyla evrâk-ı mühimme ve senedât-ı devlet-ı aliyye ve takım takım vaz' olunarak ve üzerlerine pusula ve numaralar konularak hîn-ı hâcetde lüzûmî olan evrâk numârasıyla çarçabuk bulunmak ve bu hâlde hiç bir evrâk zâyî' olmayup ve vakit ve mevsimine göre pencereleri açılarak hava aldırılarak evrâk muhâfazadan hiç bir varakı fersûde ve çürümek ve ol vechile cümlesi mahfûz olmak üzere ketebeden münâsib bir mustahfız-ı evrâk ta'yîn ve tesviye ve tanzîmi lâzime-i maslahatdan ve derûnuna kütübhâne misillü bir mahall-ı mahsûs inşâsıyla muâhedât-ı düveliyye senedâtı ve nâmeler ve lede'l-iktizâ mürâcâ'at olunmak üzere ba'zı tevârih-i lâzime ve coğrafya kitapları ve lüzûmlı harîtalar vaz' olunması muhassenât-ı saltanat-ı seniyyeden olup mesârifât-ı lâzimesi bilinmek üzere lede's-suâl ebniye-i mezkûre yedi yüz şu kadar zirâ' olarak beher zirâ'ı iki yüz yigirmi guruşdan ber vech-i tahmîn üç yüz elli dört yüz kiseye bâliğ olacağı anlaşılmiş olmağla sâye-i şevketvâye-i hazret-i şehinşâhîde mebâliğ-i mezkûre pek çok şey olmayarak böyle umûr-ı nâfia için dirî' olunur şey olmadığından mi'mâr-ı merkûm ma'rifeti ve meclis nezâreti ile inşâ olunması ve mesârifât-ı vâkiası dahî ebniye-i mîrîye tertîbâtından olarak mâliye hazînesinde i'tâ ve tahsîsi tensîb olunmuş isede olbâbda her ne vechile irâde-i

seniyye-ı mülûkâne müteallik buyurulur ise ana göre îcâbının icrâsına bakılacağı muhât-ı ilm-ı âlîleri buyuruldukda emr u fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

Fî 11 Ra sene 62

b-Tezkire

Seniyyü'l-himemâ devletlü inâyetlü atûfetlü efendim hazretleri

Mevâdd-ı mühimme ve mesâlih-i saltanat-ı seniyyeyi hâvî kâffe-i tahrîrât ve senedât-ı şer'iyeye değın bâb-ı âlî civârında vâkî' mahzene ve ba'zıları dahi defterhâneye vaz' olunmakda isede mahzen-i mezkûr rutûbetli olması cihetiyle ekser evrâk çürüyüp ve mahalli ziyk bulunmasından dolayı birbirine karışıp yırtılarak ve defterhânedeki olanlar dahî perîşân durarak lede'l-îcâb evrâk-ı atîka aranıldıkda bulunması imkân derecelerinden çıkmış olduğundan ve evrâk-ı mezkûre ise senedât-ı devlet-i aliyyeden lâzımü'l-i'tinâ şeyler olarak ve bâ husûs içlerinde düvel-i sâire ile olan muâhedât ve mukâvelâtın asılları dahi bulunarak bu sûretle müşettet ve perîşân olması lâyük ve câiz olmayacağından başka böyle senedât-ı resmiyenin olvechile perîşân ve zâyî' olması maslahatca dahî pek muzır olduğundan sâye-i şevketvâye-i hazret-i şehinşâhînin bu dahî meâsir-i celîlesinden ma'dûd olmak ve matlûb vechile evrâk-ı lâzime hıfz kılınmak ve nakl ve hıfz ve taharrîsinde suhûlet bulunmak üzere bâb-ı âlî derûnunda vâsî' ve muntazam kütübhâne şeklinde karğir bir dâire-i mahsûsa yapıdırılması münâsib görünüp dâru'l-funûn ebniyesi mi'mârî Fosatti ma'rifetiyle bir kıt'a resm-i tersim itdirilmiş ve nev' îcâd tuğladan tarz-ı cedîd üzere yapıldığı hâlde rutûbetden sâlim olacağı dahî haber verilmiş olmasıyla bunun resm-ı mezkûr mücebince derûn-ı bâb-ı âlîde münâsib bir mahalle hazîne-i evrâk nâmıyla inşâsı ve oda oda tefrîk ve bir odası evrâk-ı dâhiliye ve diğeri evrâk-ı umûr-ı dîvâniyye ve hâriciyye ye tahsîs olunarak ketebeden münâsib biri dahi muhâfiz-ı evrâk ta'yîn kılınması ve derûnuna kütübhâne misillü bir mahall-i mahsûs inşâsı muâhedât-ı düveliyye senedâtı ve nâmeler ve lede'l-iktizâ mürâcâ'at olunmak için tevârih-i lâzime ve coğrafya kitâbları ve lüzûmlı harfitalar konulması ve mesârif-i inşâiyyesinin ber vech-i tahmîn üç yüz elli dört yüz kiseye bâliğ olacağı anlaşılıp böyle umûr-ı nâfia için olmiqdâr şey dirî' olunamayacağından mi'mârî merkûm ma'rifeti ve meclis-i nezâret ile inşâsına mübâderetle mesârif-i merkûmenin mâliye hazînesinden i'tâsı husûslarında istîzân-ı irâde-i seniyyeyi şâmil meclis-i vâlâ-yı ahkâm-ı adliyyeden kaleme alınan bir kıt'a mazbata işbu şehri zi'l-kâ'deti's-şerîfenin on dördüncü çahaşanbe günü akd kılınan umûmîde lede'l-kırâe-i vâkî'an bu makûle evrâk ve senedât-ı resmiye ve mu'tebere hıfzı için öyle bir mahallin lüzûm-ı inşâsı zâhir ve bedîhi olunarak mesârif-i dahî pek çok şey olmamasına ve şu mâdde dahî muhassenât-ı asriyyeden add olunacak keyfiyyâtdan bulunmasına nazaran ber mücebi mazbata tesviye-i muktezâsı meclisce dahî tensîb ve tasvîb olunmuş ve manzûr-ı âlî buyurulmak için zikr olunan mazbata ve resm-ı sû-yı vâlâlarına gönderilmiş olmağla muvâfik-ı irâde-i seniyye-i şâhâne buyurulur ise olvechile iktizâsının icrâsına ibtidâr olunacağı beyânıyla tezkire-i senâverî terkim kılındı efendim.

Fî 17 Ra sene 62

c-İrâde

Ma'rûz-ı câker-i musâdakat küsterleridir ki:

Esâbî'-i zîb-i ta'zîm olan işbu tezkire-i sâmiye-i sadâret penâhileri mezkûr mazbata ve resm ile ma'an manzûr-ı meâlî mevfü'r hazret-i şâhâne buyurulmuş vâkı'â eş'âr-ı âsafaneleri üzre olmakûle evrâk ve senedât-ı resmiye ve mu'tebere hıfzıçün öyle bir mahallin lüzûm-ı inşâsı zâhir ve bedîhi olarak farz menzilesinde bulunmuş ve mesârifi dahi pek çok şey olmayup sâye-i meâlî vâye-i hazret-i mülûkânede fi'l-hakîka şu madde dahi muhasenât-ı asriyye-i şâhânedan add olunacak keyfiyyâtdan görünmüş olmasıyla tıbk-ı tezekkür ve istîzân buyurulduğu vechile ber müceb-i mazbata tesviye-i muktezâsını müteallik ve şeref sudûr buyurulan emr u irâde-i seniyye-i hazret-i mülûkâne icâb-ı âlisinden bulunmuş ve mezkûr mazbata ve resm yine savb-ı âlî-i sadâret penâhilerine iâde ve tisyâr kılınmış olduğu muhât-ı ilm -i sâmi-i sadâret penâhileri buyuruldukda olbâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.¹⁷¹

Fi 19 Ra sene 62

3. 1255-1309 Yılı İradeleri

h.1255/m. 1839 yılından itibaren Hatt-ı hümayunların yerini iradeler almıştır. Bu dönemde bir mesele hakkındaki belgeler ekleriyle birlikte sadaret tarafından padişaha sunulmakta, padişah da kararını kendi el yazısıyla belgenin üst kısmına yazarak bildirmekteydi.

İradeler başlangıçta Dahiliye ve Hariciye diye iki kısma ayrılmış ve kayıtları bu şekilde tutulmuştur. h.1256/m. 1840'da Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'nin teşekkülünden sonra çıkan iradeler ile h.1270/1853 tarihinden itibaren Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ'nın mazbatalarına dayanarak sudur olan irade kayıtlarının da ayrı tutulduğu görülmektedir. Bundan sonra h.1284/ 1876 tarihinde Meclis-i Vâlâ kaldırılıp yerine Şûrâ-yı Devlet kurulunca, bu dairenin adına çıkarılan iradeler de ayrı kaydedilmiş ve bu h.1255-1309/m.1839 -1894 yılları arasında 6 irade grubu meydana çıkmıştır.¹⁷²

Bunlar ;

1. Dâhiliye
2. Hâriciye
3. Meclis-i Vâlâ
4. Meclis-i Mahsûs

¹⁷¹ BAO, İrâde-i Mesâil-i Mühimme, nr. 658, bkz ek 3

¹⁷² Binark, a.g.e, s.318

5. Şûrâ-yı Devlet

6. Divân-ı Ahkâm-ı Adliye olarak sıralanmıştır.

Belge miktarı 161.458 adettir.

3.1 Dahiliye

Dahiliye iradeleri konusu itibarı ile Askeri, İlmi, Mülki erkanın maaş, terfi, tayin, nişan itası, evkaf mallarının satılması ve Osmanlı Devleti'nin iç meselelerine ait bütün meseleler hakkındadır.

İrade-i Dâhiliye'ye Örnek1

İrade-i Dahiliye'ye ait 15239 No'lu Belge Grubunun transkripsiyonudur.

a-Arz Tezkeresi

Meclis-i vâlâ a'zâsından Girid vâlisi sâbık devletlü Mustafa Paşa hazretlerinin mahdumları Mehmed Necib Beğ ve Sâlih Besim Beğ ve Yanya Vâlisi Devletlu Ali Rıza Paşa hazretlerinin mahdûmu Sâbit Beğ ve Vidin Vâlisi devletlü Vâsif Paşa ve Silistre Vâlisi sâbık Said Paşa hazarâtının divân kâtibleri Hurşid Efendi ve Nûman Efendi ve sadr-ı esbak Selim Paşa birâder-zâdesi Mâhir Beğ ve mektûbî-ı seraskeri hulefâsından İbrâhim Âsım Beğ ve Mehmed Reşad Beğ ve müstaidândan (.....) Efendi mektûb-ı ulûm-ı ebediyye şâkirdânından Saadeddin Efendi ile Hayri Efendi ve Divân-ı Hümâyûn kalemi ketebesinden Mustafa Efendi ve müsta'idândan Râsim Efendi bendeleri müsta'id ve kâbiliyetiyle ve bunların ekserîsi bende ve bende zâdegân hazret-ı şahânedan olup mûmâ ileyhimden Saâdeddin Efendi'nin meclis-i vâlâ tahrîrat odasına lüzûm-ı me'mûriyeti oda-i mezkur müdiri sa'âdetlü efendi bendeleri tarafından ifâde olunduğuna mebnî bunun dahi diğerleriyle berâber hulefâ kulları silkine idhâli nizâmına tevâfuk ider isede icrâ-yı iktizâsı merhûn-ı müsâ'ade-i mekârim sâde-i cenâb-ı vekâlet penâhileri olmağın olbâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir

Fi 3 Ca sene 68

b-Arzuhal

Atûfetlü efendim hazretleri

Meşmûl-ı nazar-ı şevket eser-ı cenâb-ı pâdişâhi buyurulmak üzere arz ve takdim kılınan üç kıt'a takrîrde istîzân olduğu vechile mektûbî-i senâverî ve mektûbî i hariciyye odalarıyla dâhiliyye kalemine me'mûriyetleri zâbitânî taraflarından inh

olunan ketebenin icrâ-yı me'mûriyetleri hakkında her ne vechile emr u fermân hazret-ı pâdişâhî müte'allik ve şeref-sudûr buyurulur ise muktezâ-yı âlîsi üzre hareket olunacağı beyânıyla tezkire-i senâverî terkîm kılındı

Fî 12 Ca sene 68

c-İrâde

Ma'rûz-ı câker-i kemîneleridir ki:

Zîver-i dest-i ibcâl olan işbu tezkire-i sâmiye-i âsafâneleriyle zikr olunan tekârîr manzûr-ı me'âlîmevîr hazret-i pâdişâhî buyurulmuş ve istîzân sâmi-i sedâret penâhîleri vechile ketebe-i mûmâ ileyhîmin zikr olunan odalarıyla kalem-i mezkûre icrâ-yı me'mûriyetlerinin müte'allik ve şerefsudûr buyurulan emr u irâde-i seniyye-i cenâb-ı cihân bânî muktezâ-yı münîfinden bulunmuş ve tekârîri merkûme yine savb-ı âlf-i âsafânelerine iâde kılınmış olmağla olbâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir

Fî 15 Ca sene 68

İrâde-i Dâhiliye'ye Örnek2

İrâde-i Dâhiliyye'ye âit 5152 No'lu Belge Grubunun Transkripsiyonu.

a-Arzuhal

Ma'rûz-ı abd-ı sadâkat mefrûzlarıdırki :

Ma'lûm-ı âlîleri buyurulduğu vechile enderûn-ı hümâyûnda kâin olup evrâk ve defâtir-ı atîka-i mu'tebere mahfûz olan hâzîne-i behiyyede bulunan evrâk külliyyen telef olmuş raddesine gelmiş olduğundan evrâk-ı merkûmenin telefdan rakabesi zımmında bâtefrîk hüsn-ı muhâfazası esbâbının istihsâliçün hazîne-i celîle-i mâliyyeden mahsûs ketebe ta'yîn olunarak hazîne-i mezbûrede mahfûz evrâk-ı defâtir birer birer muâyene ve tedkîk ve her bir aklâma dâir olanlar başka başka tefrik ve müceddeden tanzîm itdirilen tobralara vaz' ile müceddeden inşâ itdirilen anbarlarda hıfz olunmuş ve bunlardan başka bir takım fersûde evrâk zuhûruyla anlardan hiç bir vakitde istifâde kâbil değil ise de şâyed ilerüde lüzûmı olur ya'ni ba'zı evrâk-ı mühimme derûnunda kalmış idi telef oldu denilür mutâla'asıyla başkaca mahalle kılınmış isede bunlardan başka başka hazîne-i merkûmede mülğâ ocaklara mütedâir bir takım evrâk ve defâtir-ı atîka ve cizye evrâkı mevcûd ve bunların bâ'de ezin lüzûm ve iktizâsı olmayacağı bedîhî (...) olduğundan fakat bunların hark ile ortadan kaldırılması münâsib gibi görünmüş olmağın bu sûret nezd-ı meâlî (...) mûna'î mânelerinde dahi rehîn tensîb buyurulduğu halde icrâ-yı icâbına ibtidâr olunmak üzre

keyfiyetin sū-yı câkeriyye emru iş'âr-ı bâbında emru fermân hazret-ı menlehü'l-emrindir.

Mim

b-Arz Tezkeresi

Veliyyü'l-himemâ kerîmü's-şiyemâ devletlü inâyetlu atûfetlü ubbehettlü efendim hazretleri

Mâliye nâzır devletlu paşa hazretlerinin manzûr-ı âlî buyurulmak üzere irsâl savb-ı sâmilere kılınan bir kıt'a tezkireleri meâlinden müstebân olduğu ve ma'lûm-ı âlileri buyurulduğu vechile Enderûn-ı hümâyûnda olup evrak ve defâtir-ı atıka-ı mu'tebere hıfz olunan hazîne-i behiyyede mevcûd evrâk külliyyen telef olmak raddesine gelmiş olduğundan bunun istihsâl hüsn-ı muhâfazası zımnında hazîne-i celîle-i mâliyeden muhsûs ketebe ta'yîn birle evrâk ve defâtir-i merkûme yeğan yeğan muâyene ve tedkik ve her bir aklâma dâir olanlar başka başka tefrik olunarak tobralarıyla anbarlara vaz' olunmuş ve bir takım fersûde evrâk dahi ilerüde lüzûmı olur mütâla'asıyla başkaca bir mahalle konulmuş isede bunlardan mâ'adâ hazîne-i mezkûrede mülğâ ocaklara mütedâir bir az evrâk defâtir-ı atıka ile cizye kağıdları bulunarak bunların ba'de ezin ve iktizâsı olmayacağından ve hark ile ortadan kaldırılması münâsib görüldüğünden icâbının icrâsı husûs-ı nâzır müşârûn ileyh hazretleri bulunarak bunların istizân ve ibnâ kılınmış ve vâkıan geçenlerde ba'zı evrâk-ı lâzime taharrisi zımnında hazîne-i merkûmeye bâb-ı âlîden dahi me'mûr irsâliyle bir takım bîlüzum evrâk ve defâtirin kesretinden dolayı evrâk-ı lâzimeye dest-ı res olunmamış ve ol makûle bîlüzum evrâkın ilerüde iktizâsı olmayacağına nazaran ol vechile hark ve imhâsı yolunda görünmüş olmağın zikr olunan bîlüzum evrâk ve defâtirin saray-ı hümâyûnda olan furunlarda ihrâk itdirilmesi muvâfik irade-i seniyye-i hazret-i şehinşâhî buyurulur ise icâbının icrâsı nâzır-ı müşârûn ileyh hazretlerine havâle olunacağı beyânıyla tezkire-i senâveri terkimine ibtidâr kılındı efendim.

Mim

c-İrâde

Ma'rûz-ı câker-i kemîneleridir ki:

Enmile zîb-i ta'zîm olan işbu tezkire-i sâmiye-i âsafâneleriyle zikrolunan tezkire-i manzûr-ı âlî-i hazret-i pâdişâhî buyurulmuş ve vâkıan o makûle bîlüzum evrâkın ilerüde iktizâsı olmayacağına nazaran ol vechile hark ve imhâsı yolunda görünmüş olmasıyla mezkûr bîlüzum evrâk ve defâtirin ol sûretle ihrâk itdirilmesi zımnında icrâ-yı icâbının nâzır-ı müşârûn ileyh hazretlerine havâlesi müteallik buyurulan emr ve irâde-i seniyye hazret-ı mülûkâne icâb-ı âlîsinden bulunmuş ve

mezkûr tezkire yine taraf-ı âlîlerine iâde ve tisyâr kılınmış olmağla ol bâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.¹⁷³

3. 2 Hâriciye

Hariciye İrâdeleri konusu; Yabancı devletlerle Osmanlı Devleti'nin arasındaki antlaşmalar, ilişkiler, sefir ve elçilere nişan itası, dışişlerinde çalışan memurlarının tayin, terfi, nişan itası, yabancı kitaplar hakkında yapılması gerekenler, Boğazlarla ilgili meseleler, yabancı elçilerin maaşları, yabancı devletlerle ilgili sergi açılması, yabancı devletlerin özel günlerinin tebrik edilmesi vs. Osmanlı Devleti'nin bütün dışişleriyle ilgili konuları Hariciye'nin konularını teşkil etmektedir.

İrâde-i Hâriciye'ye Örnek

İrâde-i Hâriciye'ye âit 1921 No'lu Belge Grubunun Transkripsiyonudur .

a-Takrîr

Haşmetlü İngiltere kraliçesi ve pâdişâhinin murahhas elçisi Lord Kavale dâ'îlerinin takrîridir

Fî 24 R sene 1263

İngiltere devleti beğlik sefâyininden Matyor nam vapur sefinesi sefâret ma'iyetine ta'yîn kılınmış olduğundan sefine-i merkûmenin bahr-ı sefid boğazından duhûlüne ruhsat i'tâsı husûsı recâ ve niyâz olunur .

Lord Kavale

b-Tezkire

Atûfetlü efendim hazretleri

Matyor nâm bir kıt'a İngiltere beğlik vapuru burada sefâret ma'iyetine ta'yîn kılınmış olduğundan bahr-ı sefid boğazından duhûlüne ruhsat-ı seniyye (...) buyurulması sefâret-i mezkûre cânibinden bâtakrîr istidâ olunmuş ve manzûr-ı âlî buyurulmak üzere takrîr-i mezkur savb-ı vâlâlarına gönderilmiş olmağla muvâfık emru irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhi buyurulur ise mezkûr vapurun boğazdan

¹⁷³ BOA, İrade-i Dahiliye, nr. 5152, bkz ek 1

geçmesine mümâna'at olunmamak üzere boğaz muhâfızı sa'âdetlü paşaya tahrîrât-ı lâzime tastîr ve irsâl olunacağı beyânıyla tezkire-i senâverî terkîm olundu efendim .

Fî 22 Receb sene 63

c-Îrâde

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki:

Râha pîrâ-yı ibcâl olan iş bu tezkire-i sâmiyye-i vekâlet penâhileriyle takrîr-i mezkûr manzûr-ı meâlimevfûr hazret-i şâhâne buyurulmuş ve iş'âr ve istîzân buyurulduğu vechile vapur-ı mezkûrun boğazdan geçmesine mümâna'at olunmamak üzere muhâfız-ı müşârun ileyhe tahrîrât-ı lâzime tastîr ve irsâl buyurulması müte'allik ve şerefsudûr buyurulan emr u fermân meâlînişân cenâb-ı cihân bânî muktezâ-yı münîfînden bulunmuş ve mezkûr takrîrine yine savb-ı âlî-i sadâretpenâhilerine îade ve tisyâr kılınmış olduğu muhâti'lm sâmi-i âsafileri buyuruldukda olbâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 24 Receb sene 63

3. 3 Meclis-i Vâlâ

Meclis-i Vâlâ irâdelerinin konusu, Osmanlı Devleti'nin iç ve dış meseleleri hakkında görüşülen davaları konu eder.

Meclis-i Vâlâ İrâdelerine Örnek

Meclis-i Vâlâ İrâdelerine ait 1869 No'lu Belge Grubunun Transkripsiyonudur.

a- Mazbata

Ma'lûm-ı âlîleri buyurulduğu vechile mevâdd-ı mühimme ve mesâlih-i saltanat-ı seniyyeye dâir evrâk-ı lâzime şimdiye kadar bâb-ı âlî ve defterhâne-i âmire civarlarında vâkî mahzenlere vaz' olunmakta isede sâye-i şevketvâye-i hazret-i şâhânede mehâsin-ı asriyyeden olarak o makûle evrâk-ı lâzimenin yoluyla hıfzı zımında buyurulan irâde-i seniyye-i cenâb-ı mülûkâne mücebince derûn-ı bâb-ı âlîde inşâsına bede' ve mübâşeret olunan icrâ-yı iktizâsına bakılmak üzere fakat mahall-i merkûmede mevcûd olan evrâkdan hazîne-i merkûmede hıfza şa'yân görünen evrâkın şimdiden tefrik ve istihzârı teshîl-ı maslahatı müceb olacağından şimdilik bu husûsun

icrâsına ve hazîne-i merkûme nâzırı bulunan sa'adettü Muhsin Efendi kulları ma'iyetine dâ'imi ve muvakkat olarak ta'yîni lâzım gelen muâvin ve ketebe ve müteferriat-ı sairesine dâir ta'lîmât kılıklı cânib-i meclis-i vâlâdan bir müzekkere kaleme alınmağla muvâfik irâde-i seniyyelerin buyurulur ise ber mantûk müzekkere icrâ-yı iktizâsı bâbında emr u fermân hazret-i menlehü'l-emrindir .

Fî 21 Ra sene 63

Mühürler

b-Tezkire

Seniyyü'l-himemâ devletlü inâyetlü atûfetlü efendim hazretleri

Ma'lûm-ı âlî buyurulduğı vechile mehâsin-i asriyye-i hazret-i mülûkânedden olmak üzere derûn-ı bâb-ı âlîde inşâsına dâir ve mübâşeret olunmuş olan hazîne-i evrâkın bimennihî te'âlâ hitâmında nizâmât-ı icâbiyyesinin te'sîsiyle icrâ-yı iktizâsına bakılacağı derkâr isede şimdiden bâb-ı âlî ve defterhâne civârlarında vâkî mahzenlerinde mevcûd evrâkından hıfza şâyân görünenlerinin tefrik ve istihzârı teshîl-ı maslahatı müceb olacağından hemen bu husûsun icrâsına ve hazîne-i mezbûre nâzırı sa'adettü efendinin ma'iyetine dâimî ve muvakkat olarak ta'yîni lâzım gelen muâvin ve ketebe ve müteferriât-ı sairesine dâir meclis-i vâlâ-yı ahkâm-ı adliyede bi'l-müzâkere bir kıt'a ta'lîmât kaleme alınmış olduğundan icrâ-yı iktizâsı bâ-mazbata istîzân kılınmış ve vâkıan evrâk-ı merkûmenin tefrîkine şimdiden bede' olunması suhûlet-ı maslahat için elzem olduğundan ve luzûmı gösterilen muâvin ve ketebe dahi aklâm-ı şâhânedde bulunan muzavvaf ketebeden intihâb ve ta'yîn kılınacağından icrâ-yı iktizâsı yolunda görünmüş ve manzûr-ı âlî buyurulmak için zikr olunan mazbata ve ta'lîmât sû-yı vâlâlarına ba's ve umerâ kılınmış olmağla muvâfik irâde-i seniyye-i şâhâne buyurulur ise olvechile iktizâsının icrâsına ibtidâr olunacağı beyânıyla tezkire-i senâverî terkim kılındı efendim.

Fî 6 R sene 63

Mim

c-İrâde

Ma'rûz-ı çâker-i müsadekat küsterleridir ki:

Esâbî-i zîb-i i'zâz olan işbu tezkire-i sâmiye-i vekâletpenâhileriyle mezkûr mazbata ve ta'lîmat-ı manzûr-ı âlî-i hazret-i padişâhî buyurulmuş vâkıan evrâk-ı merkûmenin tefrîkine şimdiden bede' olunması suhûlet-ı maslahatı müceb olacağına ve luzûmı gösterilen muâvin ketebe dahi muvazzaf ketebeden intihâb ve ta'yîn kılınacağına binâen icrâ-yı iktizâsı yolunda görünmüş olduğundan olvechile icâbının icrâsına mübâderet olunması şeref-pîrâ-yı sunûh ve sudûr buyurulan irâde-i seniyye-i cenâb-ı mülûkâne muktezâ-yı celîlinden bulunmuş ve mârrü'l-beyân mazbata ve

ta'limât yine savb-ı sâmi-i âsafânelerine iâde ve tesyîr kılınmış olmağla olbâbda emr u fermân hazret-ı veliyyü'l-emrindir.¹⁷⁴

Fî 11 R sene 63

3.4 Meclis-i Mahsus

Îrâde-i Meclis-i Mahsûs'a Örnek

Îrâde-i Meclis-i Mahsûs'a âit 4984 No'lu Belge Grubunun transkripsiyonudur.

a- Maruz

Huzûr-ı âlî-i hazret-i sadâret penâhîye

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki :

Nezâret-i âcizi ile şehremâneti ve telgraf duyûna ve zabtiye nezâreti nezâretlerince lüzûmı olan mücellid ve gayri mücellid evrâk-ı matbû'anın tab' ve i'mâli için matba'a-i osmâniyye ile bâirâde-i seniyye münakid olan mukâvele müddetinin hitâmına mebnî evrâk-ı mezkûrenin daha ehven sûretle te'min tedârîki nazar-ı dikkate alınarak icrâ kılınan münâkasa netîcesinde inkıta'-ı rağbâtdan sonra Matba'a-i Osmâniyye ile ta'dîlen kadar-ı teşyirilen fiyat-ı dâiresinde beş sene için tecdîd ve temdîd-i mukâvele idilmesi lüzûmı 16 kânûn-ı evvel sene 305 tarihlü tezkire-i âcizi ile arz ve iş'ar olunmuş ve meclis-i hâss-ı vükelâca bir kerede cerîde i'lân keyfiyyetine daha noksanına tâlib taharrîsi karargir olmakdan nâşi îcâb-ı hâl bi'l-icrâ matba'a-i mezkûrenin muvâfakat itdiği fiyatdan aşağı fiyat ile iş deruhdeden sâir matba'alarca keff-i yed olunduğı dahi âhiren ve 14 mart sene 306 târihiyle müverrihan takdîm kılınan diğere tezkire-i âcizanemle ifâde-i dârbâr kılınmışdı bu bâbda henüz bir karar hâsıl olmamasından ve mevcûdları kalmamak mülâbesesiyle vilâyâtdan vukû'u tevâlî'i irâde mürâca'at ve mütâlebât üzerine Bulgaristan'a murûr tezkiresi ve vukû'ât ilm u haberleri gibi evrâkın sicill-i nüfûs idâre-i umûmiyesince tedârîkine ihtiyâc-ı muhtac? ve âcil görünmesinden dolayı bunların matba'a-i bahriyyede tab' ve i'mâl itdirilmesi bi'l-kusûr bahriyye nezâret-i celîlesinden istifsâr madde idilerek alınan cevâbda bunun için matba'a-i osmâniyye ile karalaşdırılan fiyatdan yüzde on beş fazla bir meblağ taleb olunmağla berâber akçenin ne sûretle tesviye olunacağı suâl olunarak şimdîye kadar ifâ olunageldi vechile bâdâhiliye tahsîsâtına mahsûben hazîne-i celîleden veyahud ceste ceste dâhiliye veznesinden i'tâ kılınacağına ve bu hâle göre matbâ'a-i osmaniyye fiyatından ne mikdâr tenzîlât icrâ olunacağıнын bildirilmesine dâir yazılan cevâb üzerinede zikrolunan tezkire ve ilm u haberlerin matba'a-i bahriyyede tab' olunamayacağı iczen ve kat'iyen iş'âr olunmuş

¹⁷⁴ BOA, İrade-i Meclis-i Vâlâ, nr. 1869, bkz ek 10

ve evrâk-ı matbû'anın vakt-ı zamânıyla tedârik olunamamasından muâ'melâtca envâ'ı müşkülât ve vâridatça dahi bir takım sû-i isti'mâlât ve zâyi'âta uğranılacağı cihetle sür'at-ı tedarikine lüzum görünen ba'zı matbû'anın mahallerine yetiştirilmek üzere matba'a-i osmâniyyeye tab' ve i'mâl etdirilmesine nezâretçe mecbûriyyet-i kat'iyeye hâsıl olmuş olmağla sûret-i hâle ve iş'ârâta sıbka-i âcizâneme nazaran icrâ-yı îcâbı manût-ı re'y ve müsâade-i aliyye-i hazret-i sadâretpenâhileriyle olbâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî selh-i Safer sene 308 ve Fî 2 teşrîn-i evvel sene 306

Nâzırı Umûr-ı Dâhiliyye

Münteşir

b- Mazbata

Bâb-ı âli meclis-i mahsûs

Fî 26 Şa'ban sene 307 tarihli mazbata-i ma'rûza sûretidir

Dâhiliye nezâretinin meyân-ı bendegânımızda mutâla'a olunan iki kıt'a tezkiresi meâlinden müstebân olduğu üzere nezâret-i müşârun ileyhâ ile devâir-i mülhikası olan şehremâneti ve telgraf ve posta ve zabtiye nezâretlerince kullânılan mücellid ve gayr-i mücellid her nev' evrâkın tab'ı için matba'a-i osmâniyye ile mukaddemâ bâ irâde-i seniyye-i hazret-i mülûkâne akd olunmuş geçen kânûn-ı evvel gâyesinde müddet-i hitâm bulmuş olan mukâvelenâmenin beş sene müddetle temdîdi mâlından mukaddemâ tenzil idilen yüzde on beş gurusun daha tenziline matba'a-i mezkûre müdürünün bâteşvîk muvâfıkını istihsâl olduğu gibi icrâ kılınan munâkasa üzerine evrâk-ı merkûmenin bundan aşağı fiyatla tab'ına tâlib bulunamamış idiğünden bahisle icrâ-yı îcâbı dermeyân olunmuş ve sûret-i iş'ârât ve îzâhât vaki'ye nazaran ve devâir-i mezkûre evrâk-ı matbû'ası için olvechile yüzde on beş daha tenzîlât icrâsıyla yine beş sene için tecdîd-i mukâvele olunması menfa'at-ı hazîneye muvâfık görünmüş idiğüne binâen mücebince îfâyı muktezâsında nezâret-i müşârun ileyhâya havâlesi müttahiden bi't-tensîb-i mezkûr tezkireler takımıyla arz u takdîm kılındı isede kâtibe-i havâlede emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emr efendimizindir.

c- Tezkire

Bâb-ı âli-i dâire-i sadâret ifâde-i Divân-ı hümâyûn

Devletlü efendim hazretleri:

Dâhiliye nezâret-i celîlesiyle devâir-i mülhikası olan şehr emâneti ve telgraf ve posta ve zabtiye nezâretlerince kullanılan mücellid ve gayr-i mücellid her nev' evrâkın matba'a-i osmaniyyede tab'ı için mukaddemâ bâirâde-i celîle-i hazret-i pâdişâhî akd idilüp müddet-i hitâm bulmuş olan mukâvelenâmenin evvelce tenzil edilmiş olan yüzde beşten mâ'adâ on beş gurusun daha tenzîlîyle yine beş sene için tecdîdi hakkında yine nezâret-i müşârun ileyhânın iki kıt'a tezkiresi üzerine meclis-i

mahsûs-ı vükelâdan kaleme alınan mazbata takımıyla 26 Şa'ban sene 307 târihinde arz-ı huzûr-ı âlî kılınmıştır evrâk-ı mezkûrenin daha ehven bir sûretle te'mîn-i tedârîki icrâ idilen münâkasa netîcesinde mezkûr matba'anın muvâfakat itdiği fiyatdan dûn fiyatla iş deruhdeden sâir matba'aların keff-i yed etmeleri üzerine zikr olunan evrâkın âhiren kararlaştırılan fiyatla yine matba'a-i osmâniyyede tab' ve temsili için mukâvele nâme-i mezbûrun beş senelik olarak tecdîdi lüzûmı bu kerre dahi nezâret-i müşârûn ileyhâdan bâtezkire iş'ar olunmasına ve sûret-i iş'âra nazaran evrâk-ı mezkûrenin vakt u zamânıyla tedârîki husûsundaki lüzûm ve ehemmiyet derkâr olmağla berâber bunların matba'a-i osmâniyye tarafından dermeyân olunan fiyatdan noksanıyla deruhdesinden sâir matba'alar keff-i yed eyledikleri gibi matba'a-i bahriyyecede izhâr-ı rağbet edilmemiş olduğu anlaşılmasına mebnî muâ'melâtça müşkilât hudûsuna mahall verilmemek için mukâvele-i merkûmenin iki senelik olmak üzere tecdîdi meclis-i mahsûs-ı vükelâda tezkire olunarak mazbata-i ma'rûza-i mezkûrenin sûret-i sâlifü'l-beyân tezkire ile berâber arz ve takdim kılınmış olmağla olbâbda her nevehile emr u fermân-ı hümâyûn hazret-i şehriyârî şerefsunûh ve sudûr buyurulur ise mantûk-ı münîfi infâz olunacağı beyânıyla tezkire-i senâverî terkim kılındı efendim.

Fi 27 Rebû'l-evvel sene 308

Fi 29 teşrîn-i evvel sene 306

Sadr-ı a'zam Kamil

d- İrâde

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridirki .

Resîde-i dest-i ta'zîm olup melfûflarıyla manzûr-ı âlî buyurulan işbu tezkire-i sâmiye-i sadâret penâhileri üzerine mücebince irâde-i seniyye-i cenâb-ı padişâhî şerefmüteallik buyurulan olmağla olbâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.¹⁷⁵

Fi 28 Rebû'l-evvel sene 308 ve Fi 30 Teşrîn-i evvel sene 306

Serkâtib-i Şehriyârî Süreyyâ

3. 5 İrade-i Şura-yı Devlet

Şura-yı Devlet, h. 1284 (M.1868) tarihinde, meclis-i vala-yı ahkam-ı adliyenin lağv edilmesinden sonra Divan-ı ahkam-ı adliye ile birlikte teşkil edilmiştir.¹⁷⁶ Şura-yı devletin kuruluş maksadı 1284. Z. 8 tarihli kuruluş nizamnamesinde mesail-i umumiyeye-i mülkiyenin merkezi müzakeresi olarak belirlenmiştir. Osmanlı devletinin sonuna kadar faaliyetini devam ittiren Şura-yı

¹⁷⁵ BOA, İrade-i Meclis-i Mahsus, nr.4984, bkz ek 11

¹⁷⁶ Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Sultan II. Mahmut ve Reformları Semineri-Bildiriler*, Tanzimat'ın Ön Hazırlıkları ve Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliyenin Kuruluşu (1838-1840) İstanbul 1990, s. 139

Devlet, teşkil edilmiş iken zaman içerisinde bazılarının lağv edilip birleştirilmesi ve bazılarının yeniden ihdası ile daire sayısının değiştiği görülmektedir.

Şura-yı Devlet'e gelen ve giden evrakın izlediği yolun şu şekildedir. Sadaret'ten Şura-yı devlet'e havale olunan evrak, evrak odasında geldiği daireler yada vilayetler itibarıyla ilgili defterine hülaseten kayd edilerek konusuna göre ait olduğu daireye gönderilmektedir. Burada da dairenin hülasa defterlerine kayd edilen evrakın müzakeresi neticesinde yazılan mazbata, tezkire v.s içinde ayrıca hülasa defterleri tutulmuştur. Evrak üzerinde bu kayıtların hepsi bir arada görülebildiği gibi sadece biri yada ikiside görülebilmektedir.

Şura-yı Devlet İradelerinin konusu, Osmanlı Devleti'nin hemen hemen bütün meselelerini kendine konu edinmiştir. Mesela; Çekirge istilası, gümrük bedelleri, fabrika açılması veya yıkılması, yol yapımı, kışla inşası, telgraf hattı bağlatma, memurlara oturacak lojman ayarlama, mektep, hastane inşası, maaş taksimi, maden çıkarma ve satma vs. konuları ihtiva etmektedir.

İrade-i Şura-yı Devlet'e Örnek

İrade-i Şura-yı Devlet İradelerine Ait 1091 No'lu Belge Grubunun Transkripsiyonu.

a- Mazbata

Şûrâ-yı devlet dâhiliyye dâiresi aded 1091

Şehremâneti aliyyesinden dâhiliyye nezâret-i celîlesine meb'ûs 6 Rebîu'l-evvel sene 307 târih ve üç yüz on numaralı tezkire meclis emânetinin melfûf mazbatasıyla şûrâ-yı devlete tevzi' kılınmağla dâhiliye dâiresinde kırâ'at olundu.

Me'allerinde İstanbul Balık Bazarı ittisâlinde vâki eski tütün gümrük iskelesinin tehlikeli sûretde harâb ba'zı mahallerinin ta'mîri istid'â olunması üzerine birinci dâire-i belediyyece bi'l-keşf mecidî on dokuz guruş hesabıyla dokuz bin yüz kırk beş buçuk guruş masrafla ta'mîri kâbil olacağına dâir dâire-i mezkûre müdiriyetinden irsâl vaktine muvâfakat-i emânet-i hendese hânesince tasdik kılınan keşf-i evvel defteri üzerine usûlen münâkasası bi'l-icrâ mesârif-i muharrireden dokuz yüz kırk beş buçuk guruşun noksânıyla yedi bin sekiz yüz guruşda Hacı Hurşid kalfa uhdesinde takrîr eylemiş isede işbu ta'mîrin bahriye nezâret-i celîlesince icrâsı hâlinde daha ehven masrafla vücûda geleceğinden bahisle meblağ-ı mezbûrun emânetin bahriyye veznesindeolan matlûbundan mahsûbı icrâ edilmek üzere mezkûr iskelenin ta'mîri husûsunun nezâret-i müşarûn ileyhâya teblîği iş'ar ve keşf-i defterde ve münâkasa pusulası irsâl olunmuştur zikr olunan iskelenin ta'mîri taht-ı iltizâmında olduğu ve keşf ve münâkasasının usûl ve nizâmına tevfikân icrâ kılındığı anlaşılıp ancak münâkasa-i vâki'anın feshiyle bunun emâneten yapıdırılmasına bir sebep görülemediğinden müteahhid-i merkûm ma'rifetiyle ta'mir ve inşâ'ata dâire-i bahriyyece nezâret itdirilerek hitâmında keşf-i sânisı bi'l-icrâ bir gün kusûr ve noksanı görüldüğü hâlde müteahhidine ikmâl itdirilmek üzere mesârif-i merkûmenin şehremânetine âid olup dâire-i bahriyyece tahsil edilmekde bulunan kayıklar

hâsılâtından icrâ-yı mahsûbı emrinde lâzım gelen muâ'melenin îfâsıyla icrâ-yı icâbının bahriyye nezâret-i şehîr emâneti celîlelerine iş'ârının dâhiliye nezâret-i celîlesine havâlesi tezkire ve zikr olunan keşf defteriyle münâkasa pusulası takdim kılındı emr u fermân hazret-i menlehü'l-emrindir .

Fî 13 Rebû'l-âhir sene 307 ve Fî 25 Teşrîn-i sâni sene 305

Şûrâ-yı Devlet

Azâdan:Hasbi Azâdan :Mehmed Memun Beğ , Azâdan :Rıza , Azâdan :e'z-Zemen Halil bin Akif , Azâdan :Lütfi Efendi bulunamadı, Azâdan: İbrâhim Paşa gelmemektedir, Azâdan:e's-Seyyid Ali bin Mehmed Dâhiliye dâiresi reîsi : Ahmed İzzeddin, Azâdan: Mehmed Nûreddin , Azâdan : Mehmed , Azâdan: Şükrü Sıddikîn Azâdan: Mehmed Said bin Abdülhalim , Azâdan: Abdullah Paşa gelmemektedir , Azâdan Abdurrahman Sâmî, Azâdan: Ziyâ Beğ gelmemektedir Azâdan :e's-Seyyid Süleyman İsmet

Bâb-ı Âlî Dâire-i Sadâret Âmedî-i Divân-ı Hümâyûn

b-Arz

Devletlü efendim hazretleri

Şûrâ-yı devlet dâhiliye dâiresi melfûflarıyla arz ve takdîm kılınan mazbatası meâlinden müstebân olduğu üzere İstanbul Balıkbazarı ittisâlinde vâkî' eski tütün gümrüğü iskelesinin harâb olan mahallerinin keşf ve münâkasası mücebince mecidî on dokuz guruş hasebiyle yedi bin sekiz yüz guruş masraf ve müteahhidi ma'rifeti ile ta'mîr ve inşâatına dâire-i bahriyyece nezâret olunmak ve hitâmında keşf-ı sâni bi'l-icra noksanı görüldüğü hâlde müteahhidine ikmâl itdirilmek üzere mesârif-i merkûmenin şehremânetine âid olup dâire-i bahriyyece tahsîl edilmekde bulunan kayıkçılar hâsılâtından icrâ-yı mahsûbı ile îfâ-yı muâmelât-ı muktaziyyesi tezekkür kılınmış olmağla olbâbda ve her ne vechile irâde-i seniyye-i cenâb-ı padişâhî şerefmüteallik buyurulur ise mantûk-ı celîli infâz idileceği beyâniyle tezkire-i senâverî terkim kılındı efendim

Fî gurre-i Cemâziye'l-ülâ sene 307 ve Fî 12 Kânûn-ı evvel sene 305

Sadrâzam Kamil

c-İrâde

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki:

Resîde-i dest-i ta'zîm olup melfûflarıyla manzûr-ı âlî buyurulan iş bu tezkire-i sâmiye-i sadâret penâhileri üzerine mücebince irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfetpenâhî

şeref müteallik buyurulmuş olmağla olbâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir

Fî 3 Cmâziye'l-ülâ sene 307 ve fî 14 Kânûn-ı evvel sene 305

Serkâtib-i Şehriyâfî

Süreyyâ

3. 6 Divan-ı Ahkam-ı Adliye

Divan-ı Ahkam-ı Adliye konu itibari ile bütün hukuki konuları ihtiva etmektedir. Bu konudaki şikayetlerin değerlendirilmesi ve cezalarının yakalanarak mahkeme edildikten sonra mahkum edilmesi, reaya ile ahaliyi korumaktır. Hiçbir suçta cezasız bırakmamaktır. Suç ve cezaların bazıları ise; eşkiyalık, yangın çıkarmak, katl, hırsızlık, yalancı şahitlik, adi suçlar vs.dir. Bu suçlara verilen cezalar ise; İdam, kal'a bendlik, zindan hapsi, küreğe vaz' etme şeklindedir. Bu suçlar ve cezalar konusunda göze çarpan müslüman ve zimmlere verilen cezaların farklılık arz etmesidir. Mesela; hafif suçlarda gayri müslimler ceza olarak küreğe vaz' edilirken müslümanlar ise kal'a bendlik etmeleridir.

Divân-ı Ahkâmı Adliye İrâdelerine Örnek

Divân-ı Ahkâmı Adliye İrâdelerine ait 34 Numaralı Belge Grubunun Transkripsiyonu

a-Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye Müzekkeresi

Huzûr-ı merâh-ı mevfur-ı cenâb-ı vekâlet penâhiye

Ayvalık mahkemesi me'mûr olup kâtib ve kantarcı ile berâber bi'l-ittifak ihtilâs eyledikleri tebeyyün iden on bin kıyye tuzun iki kat esmânın teslîsen tahsîline beş sene müddetle kal'abend olunmak üzere adaya i'zâmı muktezî irâde-i seniyyeden olan Ömer Efendi'nin fakr u zarûret hâl ve kesret-i evlâd-ı iyâlınden ve bunların cümleten emr ta'yîn ve idâresi kendüsüne münhasır olmak başka mu'ayyen ve zahîrleri olmadığı cihetle bi'l-vucûh merhamet ve âtifet-i müselleme-i cenâb-ı tâcdâriye şübhân bulunduklarından ve merkûmun dahi seni seksan yaşını mütecâviz (.....) insilâb-ı şuûrî bedîhi ve bâriz olduğundan bahsle afv-ı âliye mazhariyyeti merkûmun zevcesi tarafından bâ arz-ı hâl istidâ' olunmuş ve olunan tahkîke nazaran merkum fi'l-hakîka müsîn ve ihtiyâr olarak ma'tûn hükmünde olup mücrimin ise bir cürmü hîn-i irtikâbında cinnet hâlinde bulunduğu sâbit olduğu takdirde mücâzat-ı kânûniyyeden muâf tutulacağı cenâb-ı kânûnnâme-i hümâyunun dördüncü fıkrasının yedinci bendinde muharrer olduğuna ve merkûmun dahi ber vech-i muharrer ma'tûh ve muhtellü's-şuûr olması bir nevî' cinnet demek olup mâmâfih (.....) zokakda

dökülerek hâib ve hâsir kalmış olacakları derkâr ve böyle bir nefer mücrim sebebiyle üç beş nüfûsdan ibâret olan karyenin bi'l-küllîye perîşân olmalarına merâhim ve eşfâf-ı cenâb-ı hidîvâneleri kâil olamayacağı âşikâr bulunduğuna mebnî merkûmun yedi sekiz mâhdan berû taht-ı tevkîrde bulunduğundan cezâ-yı kânî-i adliye ihtilâs eylemiş olduğu tuz esmânın iki kat olarak teslîsen kendüsünden veya keflinden bi't-tahsil afv ve ıtlâkı husûsuna müsâade-i merâhim âde-i cenâb-ı vekâlet penâhîden sübhan buyurulmuş (.....) olan merhamet ve şefkat-ı seniyye-i mühibbânelerine müsteniden iş bu mazbata-i âcizâne takdîmine ictisâr kılındı olbâbda ve kâtibet-i ahvâlde emru fermân hazret-i menlehü'lh-emrindir

Fî 27 Zi'l-hicce sene 84 ve Fî 7 Nisan sene

Aza: Aza: Aza: Aza: Mektûbî-i vilâyet: Meâdin-i vâli-i:

Umûr-ı ahali-i mazmûn-ı vilâyet:

Defterdâr-ı vilâyet:

Kâimmakâm-ı vâli-i ve mazmûn-ı hükkâm-ı Vilâyet-i Aydın:

b-Aydın Vilâyeti Meclis İdâresinin Mazbatası

Aydın vilâyeti meclis idâresinin Divân-ı Ahkâm-ı adliyeye havâle buyurulan bir kıt'a mazbatası meâ'linden Ayvalık mahkemesi me'mûrî olup kâtib ve kantarcı ile uyuşarak on bin kıyye tuz sırkatine mütecâsir olmasından nâşî beş sene müddetle kal'abend edilmesine hükm olunmuş olan Ömer Efendi kesîrû'l-iyâl bulundukdan ve fakr u zarûreti dahi derece-i nihâyeden oldukdan başka kendüsü müsîn ve ihtiyar olup ma'tûh hükmünde olmasına ve mücrimînin bir cürmü hîn-i irtikâbında cinnet hâlinde bulunduğu sâbit olursa mücâzât-ı kanûniyeden muâf tutulacağı cezâ kânûnnâme-i hümâyûnun kırk birinci maddesinde muharrer bulunmasına binâen ber vech-i muharrer merkûmun ma'tûh ve muhtelû's-şuûr olması dahi bir nev' cinnet dimek olacağından bahisle bunun şimdiye değin sekiz mâhı tecâvüz iden müddet-i habsinin hakkında cezâ-yı kâffe-i adliye ihtilâsı sebili istirhâm olunmuşdur kuyûda lede'l-mürâcaa efendi-i merkûmun ma'tûh ve müsîn bulunduğuna ve kaç yaşında olduğuna dâir olvakit mahallinden gelen evrâk ile rusûmât-ı emânet-i behiyyesinin tezkiresinde aslâ serâhat olmayup yalnız kâtib ve kantarcı ile bi'l-müşâreke anbardan mezkûru'l-mikdâr tuz sırkat itmiş oldukları inde't-tahkîk tebeyyün itmiş olduğu muharrer idîğünden efendi-i merkûm ile rufekâsının seksan ikinci madde-i kânûniye hükmüne tevfiât beşer sene müddetle ada da kal'abend idilmelerine karar virilerek tanzim olunan mazbata 17 Şevval sene 84 târihinde mevki'-i icraya takdim kılındığı anlaşılmaqla icrâ-yı îcâbı re'y-i âlî-i padişâhânelerine manût bulunmuşdur

Fî 16 Muharrem sene 1285 ve Fî 27 Nisan sene 1284

c-Aydın Vilâyet Mazbatası

Huzûr-ı meâli mevfûr hazret-i vekâlet penâhîye

Ayvalık mahkeme me'mûru olup kâtib ve kantarcı ile uyuşarak on bin kıyye tuz sırkatine mütecâsir olunmasından nâşî beş sene müddetle kal'abend edilmesine hükm olunmuş olan Ömer Efendi müsîn ve ma'tûh ve kesîrû'l-iyâl ve fakr u zarûreti ber kemâl olduğundan sekiz mâhı mütecâviz habsi cezâ-yı kâffî add olunarak tahliye-i sebîli iltimâsına dâir Aydın Vilâyeti meclis idâresinin takdim kılınmış olan mazbatası üzerine Fi 23 Muharrem sene 85 târihi ve yüz otuz yedi numrulu pirâyeye-i hâme-i ta'zîm olan emirnâme-i sâmi-i cenâb-ı sadâret penâhîyelerinden bu husûsa dâir mukaddemâ mahallinden takdim olunan evrak ile rusûmât emânet-i celîlesinin tezkiresinde efendi-i merkûmun müsîn ve ma'tûh olduğına dâi sarâhat olmadığından bu hâli olvakit beyân olunmayup şimdi iş'âr olunması sebab-i hakîkâtinin bâ mazbata iş'ârı emr u fermân buyurulan ve merkûmun bu hâli ol vakit yazılmamış çünkü bunun istintâkı Ayvalık hükümeti ma'rifetiyle icrâ olunarak tutulan istintaknâmesi İzmir rusûmat nezâreti tarafından verilüp ahvâli hakîkiyyesinden buraca ma'lûmât olmamış olduğundan neş'et eylediği gibi tahliye-i sebîli iltimâs olunması dahi geçen (....) üzre bu tarafa geldiğinden familyası tarafından verilen arz-ı hâl üzerine kendüsünün müsîn ve ma'tûh derecesinde bulunduğın göstermesinden nâşî olarak icrâ-yı îcâbı mütevakkaf re'y-i âlî olmağın olbâbda emr u fermân hazret-i menlehü'l-emrindir

Fi 5 Safer sene 85 ve Fi 15 Mayıs sene 84

Azaların isimleri ve görevleri

d-Dâire-i Hükkâm-ı Adliye Tezkeresi

Aydın vilayetinden 27 Rebîu'l-evvel sene 1285 târihinde Divân-ı ahkâm-ı adliye'ye havâle ile muhâkamât-ı cezâiyye dâiresinde kırâ'at olunan tahrîrât cevâbiyyesiyle evrak müteferriasından Ayvalık mahkeme me'mûru olup derece-i nihâyeden olduğundan sekiz mâhı mütecâviz iden habsi hakkında cezâ-yı kâffî add olunarak tahliye-i sebîli iltimâs olunmuş ve merkûmun şu hâlinden mukaddemâ beyân ve hikâye olunamaması dahi istintâkı Ayvalık'ça icrâ oolunarak kendüsünün merkez vilâyetinde görülmemesinden neşe't eylemiş idiğü gösterilmiş olmasıyla ve bu bâbda mukaddemâ mahallinden gelen evrâkda efendi-i merkûmun hâli athine dâir serâhat görülemediği cihetle mütecâsir olduğu kabîha-i sırkatinden dolayı refikleri bulunan mahkeme-i mezkûre kâtibi Şaban Efendi ve kantarcı Petro ile berâber seksan ikinci madde-i kânûniyye hükmüne tevfiikan (...) ve me'mûriyetden mahrûm kalmak üzre beş sene müddetle ada da kal'abend olmalarına hükm olunarak tanzim olunan mazbatası 17 Şevval sene 1285 târihinde takdîm kılındığı kayden tebeyyün eylemiş isede bu misüllülerin afv ve ıtlâkı umûr-ı irâdiyyeden bulunmasıyla ol bâbda emr u fermân hazret-i menlehü'l-emrindir

Fi 23 cemâziye'l-ûlâ sene 285 ve Fi 28 Eylül sen 284

e-Arz

Atûfetlü Efendim Hazretleri

Ayvalık mahkeme me'mûrı olup me'mûriyetince vukûa gelen töhmetinden dolayı beş sene müddetle Akka'da kal'abend edilmesine hükm olunmuş olan Ömer Efendi müsin ve ma'tûh olarak fakr u zarûreti dahi derece-i nihâyede bulunduğundan sekiz mâhı tecâvüz iden habsinin hakkında cezâ-yı kâfi addiyle afv ve ıtlâkı hakkında Aydın vilâyeti cânibinden vukû' bulan iş'âr merhûna müsâade-i seniyye bulunduğuna dâir Divân-ı ahkâm-ı adliyeden tanzim kılınan müzekkere melfûfiyla berâber arz ve takdîm kılınmış olmağla olbâbda her nevehile emr u fermân merâhim-i ünvan hazret-i şehinşâhi şerefsunûh ve sudûr buyurulur ise ana göre hareket olacağı beyâniyle tezkire-i senâverî terkim kılındı efendi

Fî 17 C sene 85

Mim

f-İrâde

Ma'rûz-ı Câker-i kemîneleridir ki:

Enmile zîb-i ta'zîm olan iş bu tezkire-i sâmiye-i âsafâneleriyle evrâk-ı ma'rûza manzûr-ı âlî-i hazret-i şehinşâhi buyurulmuş ve tezkire ve istîzân olunduğı vechile merkûmun afv ve ıtlâkı müteallik ve şerefsudûr buyurulan emr u irâde-i seniyye hazret-i şehinşâhi mantûk-ı münîfinden olarak merkûm yine savb-ı sâmi-i hidivânelerine iâde kılınmış olmağla olbâbda emr u fermân hazret-i menlehü'l-emrindir.¹⁷⁷

Fî 28 C sene 85

4. 1310-1334 Yılı İrâdeleri

h.1310-1334/m.1897-1916 tarihleri arasında çıkan iradelerin devlet teşkilatına ve nezaretlere göre tertib ve tanzim edilmelerinden meydana gelmiştir. Dairelerin her biri için bir seneliği bir arada olmak üzere osmanlıca ile ay be-ay müstakil kataloglar tertib edilmiştir. Fonda bazı bölümler h. 1310/ m.1334 tarihleri arasında kesintisiz devam ettiği halde bazı muhtelif tarihlerde kesintiye uğramaktadır. Fondaki vesika sayısı 142.095 katalog adedi ise 484'tür.¹⁷⁸

¹⁷⁷ BOA, İrâde-i Divân-ı Ahkâm-ı Adliye, nr.34, bkz ek 13

¹⁷⁸ Binark, a.g.e, s.321

Maarif Nezâreti İrâdelerine Örnek

1310-1334 Yılları İrâde Grubunun Maarif Nezâretine Ait 2 Numaralı ve 1318 L. 7 Tarihli Belge Grubunun Transkripsiyonu

a-Meclis-i Mahsus Maârif Tezkeresi

Bâb-1 âlî meclis-i mahsus 2015

7 Receb sene 318 târihli mazbata-i ma'rûza sûretidir.

Ma'ârif Nezâreti'nin meyâne-i benedeğânemizde kırâ'at olunan tezkeresi meâlinden müstebân olduğu vechile meâsir-i fâhire-i hazret-i hilâfet penâhiye bir lâhika-i fâika olmak üzere te'sîs ve küşâd olunan Dâru'l-funûn-ı şâhâne müdürîyyeti masrafça tasarruf-ı maksadına mebnî mekteb-i mülkiye-i şâhâne müdürîyyetine ve kitâbet gibi me'mûriyetlerinin bazıları dahi mekteb-i mezkûr me'mûriyet-i müstahdimesine bir mikdâr zamm-ı ma'aş ile ilâve-i me'mûriyet olacak isede hey'et-i ta'lîmeye ve idâre vesâiresinin melfûf pusulada gösterildiğine göre gelecek bin üç yüz yigirmi senesinde sınıfların temâmen teşekkülü i'tibârıyla senevî muhassesâtı altı yüz on iki bin dört yüz guruşa bâliğ olup bu kerre müceddeden tedrisâta ibtidâr olunana ulûm-ı âliyye-i dîniyye ve edebiyât ve riyâzât şubeleriyle dâru'l-funûn şubâtından ma'dûd olan mekteb-i hukûka ve mekteb-i tıbbiye-i mülkiyye-i şâhâne talebesinden ber müceb nizâm alacak haraçların her sene tedricen tezâyüd iderek sınıflar temâmen açıldıktan sonra senevî yüz bin guruş kadar tutabilmesi tahmin olunmakta olduğu ve şu hâlde muhassesât-ı mezkûreye nisbetle beş yüz on iki bin dört yüz guruşun müceddeden tahsîsi icâb ideceği ve mekteb-i hukûkda harc alınmağa başlanmasından ve bu sebeble muâmelât ve muhâberâtın tezâyüd eylesmesinden ve talebenin tekessüründen dolayı istihdâmına lüzûm görünen bir mua'llim ve bir kâtib ile ders muâvini ve mubsar ve hademe ma'aş olarak muktezî olan senevî otuz altı bin guruşun muhassesât-ı mezkûreye ilâvesinden mecmû'ı beş yüz kırk sekiz bin dört yüz guruşa resîde olduğu ve mezkûr hukûk ve tıbbiye-i mülkiyye tahsîsâtlarının yekûnundan sülûs derecesine karîb noksan bulunmuş isede bunun için nezâret bûdçesinin fazla mesârifi bulunduğu cihetle bi'z-zarûre karşuluk tedârîki mümkün olmadığı beyânıyla muhassesât-ı muharrereden işbu üç yüz on altı senesi için tahmin olunan harc bade't-tenzîl doksan iki bin altı yüz ve üç yüz on yedi senesi için iki yüz kırk bir bin sekiz yüz ve üç yüz on sekiz senesi için dört yüz on yedi bin ve üç yüz on dokuz senesi için beş yüz yigirmi beş bin ve üç yüz yigirmi senesi için harc-ı (.....) tenzîlinden sonra beş yüz kırk sekiz bin dört yüz guruşun ve üç yüz yigirmi bir senesinden i'tibâren sene be-sene mikdâr-ı mezkûrun nezâretin mâliye hazîne-i celîlesinden mahsûs bulunan tahsîsâtına zammı ve Dâru'l-funûn müdürîyyetinin mekteb-i mülkiye-i şâhâne müdürîyyetine ilâveten tefvîzi lüzûmı dermeyân olunmuş ve sûret-i işâr-ı muvâfık-ı maslahat görünmüş olmağla olvechile icâbının icrâ-sı husûsunun mâliye nezâretiyle nezâret-i müşârun ileyhâya tebliği

tezekkür ve tensîb ve mezkûr tezekkere ve pusula leffen arz ve takdîm kılınmağla olbâbda ve kâtibe-i ahvâlde emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

b-Ma'ârif Nezâretinin Tezkiresi

Nezâret-i Ma'ârif-i Umûmiyye Mektûbî Kalemi

Aded-i umûmî 38449, Husûsî 185

Ma'rûz-ı çâker-i kemînelerdir ki:

Me'âsir-i hazret-i hilâfet penâhiye lâhika-i fâika olmak üzere te'sîs-i şeref (...) olan irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhi muktezâ-yı celîlinden bulunan dâru'l-funûn-ı şâhâne rûz-ı cülûs-ı meymenet me'nûs-ı hümâyûn şeref-müsâdif olan yevm-i ma'sûdda mekteb-i mülkiyye-i şâhâne binâsı dâhilinde küşâd olunmuşidi zikr olunan dâru'l-funûn-ı şâhâne müdiriyyeti masrafça tasarruf maksadına mebnî mekteb-i mezbûr müdirreyetine ve kitâbet gibi me'mûriyetlerin ba'zısı dahi mekteb-i mezkûr me'mûriyyet-i müstahdimesine birer mikdâr zamm-ı ma'aş ile ilâve me'mûriyet idilmek sûretiyle idâre-i maslahat olunacak isede her hâlde hey'et-i ta'lîme ve idâreye vesâiresinden melfûf pusulada gösterildiği üzere bin üç yüz yigirmi senesinde sınıfların temâmen teşekkülü i'tibârıyla senevî muhassesâtı altı yüz on iki bin dört yüz guruşa bâliğ olup bu kerre müceddeden küşâd olunarak tadrîsâta ibtidâ olunan ulûm-ı âliyye-i diniyye ve edebiyât ve riyâziyat şu'beleriyle dâru'l-funûnun şu'bâtından ma'dûd olan mekteb-i hukûk ve mekteb-i tıbbiyye-i mülkiyye-i şâhâne talebesinden ber müceb-i nizâm alınacak harcların her sene tadrîcen tezâyüd iderek sınıflar temâmen açıldıktan sonra senevî yüz bin guruş kadar tutabilmesi tahmin olunmakta olduğu ve şu hâlde muhassesât-ı mezkûreye nisbetle beş yüz on iki bin dört yüz guruşdan müceddeden tahsîsi îcâb ideceği anlaşılmış ve zikr olunan mekteb-i hukûkda harc alınmağa başlanmasından ve bu sebeble muâmelât ve muhâberâtın tezâyüd eylemesinden ve bir (.....) talebenin tekessüründen dolayı istihdamına lüzûm görünen bir mu'allim ve bir kâtib ile ders muâvini ve mubsır ve hademe ma'aş olarak lüzûm olan senevî otuz altı bin guruşdan muhassesât-ı mezkûreye ilâvesinden mecmû'ı beş yüz kırk sekiz bin dört yüz guruşa resîde olmuş ve muhassesât-ı mezkûre kâide-i tasarrufa kemâl-i riâyetiyle tertîb olunduğuna mebnî mezkûr hukûk ve tıbbiyye-i mülkiyye tahsîsâtlarından yekûnundan sülûs derecesine karîb noksan bulunmuş isede bunun için nezâret-i âcizî bûdçesinden fazla mesârifî olduğu cihetle bi'z-zarûre karşuluk tedârîki mümkün olamamış olmağla muhassesât-ı muharrereden işbu üç yüz on altı senesi için tahmîn olunan harc ba'de't-tenzîl doksan iki bin altı yüz ve üç on yedi senesi için iki yüz kırk bir bin sekiz yüz ve üç yüz on sekiz senesi için dört yüz on yedi bin ve üç yüz on dokuz senesi için beş yüz yigirmi beş bin ve üç yüz yigirmi senesi için harc-ı (...) tenzîlinden sonra beş yüz kırk sekiz bin dört yüz guruşdan ve üç yüz yigirmi bir senesinden i'tibâren sene be-sene mikdâr-ı mezkûrun nezâret-i âciziyyenin mâliye hazîne-i celîlesinden muhasses bulunan tahsîsâtına zamm-ı muktezî ve zarûrî bulunmuş ve ber vech-i ma'rûza dâru'l-funûn-ı şâhâne müdiriyyetinden ilâveten me'mûrîn olarak mekteb-i mülkiyye-i şâhâne müdiri atûfetlü Recâi Efendi hazretlerine tefvîzi nezâret-i âciziyyece münâsib görülmüş

olduğundan ma'rûzât-ı mebsûta rehîn-i tensîb sâmi-i cenâb-ı sadâretpenâhileri buyurulduğu halde muhassesât-ı mezkûrenin arz ve beyân olduğu cihetle âid olduğu senelere mahsûben ma'ârif tahsîsâtına zam idilmesi müdiriyetinde ber minvâl-i ma'rûza efendi-i müşârun ileyhe ilâveten ihalesi zımında lâzım gelen irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfetpenâhîden bi'l-istihsâl bâ buyuruldu-ı sâmi-i mâliye nezâret-i celîlesiyle savb-ı âcizîn emr ve tebliği husûslarına musâade-i celîle-i hidivvü'l-hamîdinden şayan buyurulması hakkında takdîm olunan 10 Teşrîn-i evvel sene 316 târih ve yüz elli altı numrulu tezkire-i âcizinin emr-i cevâbîsi henüz vürûd itmemiş olmasına ve halbûki tadrîsâta mübâşeret iden mu'allimînin mekâdir-i ma'âşatı elan kendülerine tebliğ olmamış olduğu gibi üç mâh murûr eylediği hâlde tahsîsât-ı mezkûrenin irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfetpenâhîye henüz iktirân idememesine mebnî usûlen ma'aş olarak hiç bir şeyde verilemediğinden murâca'atdan hâlî olmamakda bulunmuş olmalarına nazaran arz ve iş'âr-ı sâbık-ı âcizden vechile muktezâ-yı hâlin bir an evvel icrâ ve bu bâbda muktezî evâmirin savb-ı âcizâneme i'tâsı husûsunu icâb-ı maslahat ilcâ'âtıyla tekrâr ve te'kide mecbûriyet hâsil olmamış isede olbâbda emru fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir

Fî 13 Şaban sene 318 ve Fî 23 Teşrîn-i sâni sene 316

Ma'ârif-i umûmiye Nâzırı

c-Arz

Bâb-ı Âli Dâire-i Sadâret Âmedî Divân-ı Hümâyûn 2596

Atûfetlü efendim hazretleri

Me'asir-i fâhire-i hazret-i padişâhiye bir lâhika-i fâika olmak üzere te'sîs ve küşâd olan dâru'l-funûn-ı şâhâne hey'et-i ta'lîmine ve idâre vesâiresi ma'aş ve mesârifi olmak üzere üç yüz on altı senesi için tahmîn olunan harc ba'de't-tenzil doksan iki bin altı yüz ve üç yüz on yedi senesi için iki yüz kırk bir bin sekiz yüz ve üç yüz on sekiz senesi için dört yüz on yedi bin sene be-sene mikdâr-ı mezkûrun ma'ârif nezâret-i celîlesinin mâliye hazîne-i celîlesinden muhasses bulunan tahsîsâtına zammı hakkında nezâret-i meşârun ileyhâdan vârid olan tezkere üzerine meclis-i mahsûs-ı vûkelâdan kaleme alınan mazbata 7 Receb sene 318 târihinde bâ tezkere-i senâverî arz-ı huzûr-ı âli kılınmışdı te'kidi hâvî nezâret-i müşârun ileyhâdan bu kerre gelen tezkere mazbata-i ma'rûza sûretiyle berâber arz ve takdîm olunmağla olbâbda her nevehile irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfetpenâhî şerefsudûr buyurulurise mantûk-ı münifi infâz idileceği beyâniyle tezkire-i senâverî terkîm kılındı efendim

Fî 28 Şaban sene 318 ve Fî 7 Kânûn-ı evvel sene 316

Sadrâzam

d-İrâde

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki:

Resîde-i dest-i ta'zîm olup melfûflarıyla manzûr-ı âlî buyurulan işbu tezkire-i sâmiye-i sadâretpenâhîleri üzerine mucebince irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfetpenâhi şerefsudûr buyurulmuş olmağla olbâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir

Fî 7 Şevval sene 318 ve Fî 15 Kânûn-ı sâni sene 316

Serkâtib-i Hazret-i Şehriyârî

d-Bâb-ı âlî hazîne-i evrâkı

İrâdât-ı seniyye ye mahsûs melfûfât cedvelidir

İrâde-i seniyye numero :2559

Tarihi: Fî 7 Şevval sene 318

İrâde-i seniyyenin hülâsası :Dâru'l-funûn-ı şâhâne hey'et-i ta'lîmiyye ve idâre vesâiresi ma'âş ve mesârifinin ma'ârif bûdçesi zammı hakkında

Bâlâdaki irâde-i seniyyenin melfûfî bulunan evrâkın envâ'ı

Aded-i melfûfât:1

Melfûfât numarası :2015

Meclis-i mahsûs vûkelâ mazbatası

Aded-i melfûfât :1/2

Melfûfât numarası :28449/185

Ma'ârif Nezâretinin Tezkiresi

4. Dosya Usulü İradeleri

h.1332/m.1916 tarihinden itibaren iradeler dosya usulüne göre tasnif edilmiştir. Buna göre irâdeler, ait oldukları nezaret ve dairelere göre değil, ihtiva ettikleri meselelere ve konulara göre gruplandırılmış ve Osmanlı Devleti'nin ilgasına kadar bu sistem kullanılmıştır. Bu tasnif önce sekiz ana guruba sonra da her grup kendi arasında tali gruplara ayrılmıştır. Bazı konularda h.1134/m.1916 senesinden önceye ait eski irade ve Hatt-ı hümayunların da bulunduğu ve konunun evveliyatı olması bakımından aynı dosyada toplandığı görülmektedir. Fonda mükerrerleri dışında

87 dosya mevcut olup vesika adedi bilinmemektedir. Her dosyanın muhteviyatını gösteren 8 adet dosya defteri bulunmaktadır.¹⁷⁹

Dosya Usulü İrade Tasnifine Örnek DUİT 24/5 Numaralı Belge grubunun Transripsiyonu

Dosya Usulü İradelerine misal olarak 9 Haziran sene 328 tarihinde bürokratik işlemi başlayıp 18 Haziran sene 328 tarihinde işlemi biten 24/5 numaralı dosyanın transkripsiyonu aşağıda verilmiştir.

a-Ma'rûza

Belgenin üst sol kısmında hangi layihanın hangi nezaretten gönderildiğine dair o nezaretin klîşesi ve evrakın hususi ve umumi numarası yer almaktadır;

Ticâret ve Zirâat Nezâreti

Zirâat Müdüriyeti Umûmîsi

Nümero Umûmî: 28331

Nümero Husûsî: 120

Belgenin orta üst kısmında ise ; "Hüve" bunun hemen altında Sadrazama gönderildiğine dair başlık bulunmaktadır.

"Huzûr-ı Sâmi-i Cenâb-ı Sadâret Penâhîye"

Sağ üst köşede ise gönderilen layihanın özetini belirten kısa bir yazı ;

"Hülâsâ"

"Zirât liyâkat nişânı layihasının takdîmine dâir"

b-Ma'rûza

Ma'rûz-ı Çâker-i kemîneleridir ki:

Memâlik-i Osmâniyede ehemmiyet fevka'l-âdesi derkâr olan zirâtının terakkî ve teâlîsi zımında usûl-ı cedîd-i zirâati tatbik iderek emsâline hüsn-ı misâl irâe ideceklerün ve bu uğurda hidemât ve muvaffakiyyeti görüleceklerün memâlik-i ecnebiyyede olduğu gibi mükâfât-ı nakdiyye veyahud derecât-ı muhtelifede zirâat nişanları i'tâsı mevrûslarıyla taltîfleri muktezî olup ancak şimdilik mükâfât-ı nakdiyye i'tâsına bütçenin adem-i müsâ'adesinden nâşî memleketimizde bu gibi müstehakk-ı taltîf olanlara verilmek üzere zirâat liyâkat nişânı nâmıyla bir nişân ihdâsına ve bu nişânun kimlere ve ne sûretle i'tâ olunabileceğine dâir kalem alınan

¹⁷⁹ Binark, a.g.e, s.328

nizâmnâme lâyhısıyla esbâb-ı mûcibe mazbatası makâm-ı câkeriden takdîm kılınan 11 Ağustos sene 327 târihli ve 10080/ 182 umûmî ve hûsûsî numarolu tezkire ile makâm-ı fehâmet-i ittisâm-ı cenâb-ı sadâret penâhilerine arz ve tisyâr kılınmış isede evrâk-ı ma'rûza meclis-i vûkelâda mevcûd ve müzâkim bulunan evrâkdan şeref vârid mevki' tebcil olan 26 Mayıs sene 328 târihli ve yüz yigirmi numarolu tezkire-i sâmiye-i cenâb-ı fehâmet penâhîleri ile tisyâr buyurulan on bir takım evrak meyânında îade buyurulmuş olup ancak emr-i ehemm zirâ'at funûn-ı hâzıraya tevffikan icrâsı için usûl-ı cedîdeyi tatbîk iden ashâb-ı zirâ'atün takdîr ve taltîfi kendülerinün daha ziyâde şevk ve gayretlerini mûcib ve diğerk zirâ'ada numûne-i imtisâl olmalarını müstevcib vâreste-i arz u beyân olup nişân-ı mezkûrun ihdâsı husûsunun da bu maksadı te'mîne hüddâm olduğı görülmeğe mârru'l-arz nizâmnâme lâyhısının irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhîye iktiranı ve sâilünün bir an evvel istikmâli zımnında (.....) arz ve takdîmine mücâseret kılındı olbâbda ve her halde emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emründür.

Fî 7 Receb sene 330 ve Fî 9 Hazîran sene 328

Ticâret ve Zirâ'at Nazırı

imza

c-Meclis Tahrîratı

Aynı konu ile ilgili Meclis-i Mahsus'un görüşünün bildirildiğı belgenin üst sol köşesinde hangi meclis tarafından konu görüşüldüyse onun klişesi yer almaktadır. Klişenin hemen altında evrak numarası yer almaktadır. Tahriratın alt kısmında ise meclisde bulunan nazırların imzaları yer almaktadır.

Bâb-ı Âli Meclis-i Mahsûs

1010

Ticâret ve zirâ'at nezâretünün melfûfiyla meclis-i âcizânemizde kırâat olunan tezkiresinde dermeyân olunduğı vechile emr-i ehemm zirâ'atün funûn-ı hâzıraya tevffikan icrâsı için usûl-ı cedîdeyi tatbîk iden ashâb-ı zirâ'atün takdîr ve taltîfi kendilerininün ezdiyad şevk ve gayretlerini ve diğerk zürâade numûne-i imtisâl olmalarını mûcib olacağına binâen bu bâbda hidemât ve muvaffakiyyâtı görüleceklerle i'tâ olunmak üzere derecât-ı muhtelifede zirâ'at nişânı ihdâsı hakkında tanzîm olunan nizâmnâme lâyhâsınınun mevki'-i mer'îyyete vaz'ı bi't-tezekkür sâlifü'l-beyân lâyiha ve tezkire leffen arz ve takdîm kılınmağla kâtibe-i ahvâlde emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emr efendimizündür.

Fî 11 Receb sene 330 ve Fî 13 Hazîran sene 328

Dâhiliye Nazırı Adliye Nazırı Bahriye Nazırı Harbiye Nazırı Hâriciye Nazırı

Şeyhülislam Sadrazam Posta ve Telgraf Nâzırı Evkâf-ı Hümâyûn Nâzırı

Ticâret ve Zirâat Nazırı Nâfia Nazıra ve Maliye Nazırı Ma'arif Nazırı
vekîli

Şûrâ-yı Devlet Reisi

Bu belgenin arkasında bir çok not düşüldüğü görülmektedir. Bu notlar hangi daire ve kalemlerden çıkıp nerelerde kayd olunduğu ve nereye gönderildiğine dairdir. Bu bölümde belgenin arkasındaki notların transkripsiyonu aşağıda verilmiştir.

Belgenin üst sol tarafında bir mühür bulunmaktadır. Mühürde "Bâb-ı âlî-i hazîne-i evrâk" klişeli bir ifade mevcuttur. Bunun altında "Fî 9 Rebû'l-âhir sene 1332" tarihi atılmıştır. Orta üst kısımda ise " Kuyûd: 73" ve Sağ üst köşede ise "Fî 14 Receb sene 330" tarih ve hemen altında ise "Meclis-i Mahsûs 3 " kaydı bulunmaktadır.

Bunların hemen altında ise "Ticâret ve Zirâ'at Nezâreti Fî 18 Hazîran sene 328" tarihi ve bununda alt kısmında ise; Muâmele-i lâzimesi îfâ edilmekle Divân-ı Hümâyûna kaydı bulunmaktadır. Bunların hemen altında ise "Ticâret ve Zirâ'at Nezâreti Fî 18 Hazîran sene 328" tarihi ve bununda alt kısmında bu evrakın Divan-ı Hümayuna gönderilip iade edildiğini gösterir bir not mevcuttur. Bu kısımda ise; "Muâmele-i lâzimesi îfâ edilmekle Divân-ı Hümâyûn müdüriyet-i aliyyesine îade takdim olunur". " Fî 20 Hazîran sene 328" tarih atılıp Divan-ı Hümayunda kaydının yapıldığına dair bir not bulunmaktadır; "Divân-ı Hümâyûnca muâmele-i kaydiyyesi icrâ kılınmıştır. Fî 20 Kânûnî Sâni sene 329" ve en alt kısımda ise Divan-ı Hümayun'un mührü bulunmaktadır. Bu mühürde ise; "Divân-ı Hümâyûnca muâmele-i kaydiyyesi icrâ kılınmıştır. Fî 20 Kânûnî Sâni sene 329" ve en alt kısımda ise Divan-ı Hümayun mührü bulunmaktadır. Bu mühürde ise;"Divân-ı Hümâyûn dâiresi behiyyesi" ibaresi bulunmaktadır.

c-Layiha

Zirâat-ı Liyâkat Nizamnâmesi Layihası

Birinci Madde

Zirâatün terakkî ve teâlîsi emrinde hidemât-ı mahsûsa ibrâz idenlere müceb-i iftihâr ve imtiyâzlar olarak i'tâ edilmek üzere zirâat liyâkat nişânı ismiyle bir nişân ihdâs olunmuştur.

İkinci Madde

Zirâat liyâkat nişânı birinci ve ikinci ve üçüncü rütbeleri nâm ve unvânıyla üç rütbeden ibâretidir.

Üçüncü Madde

İşbu nişân kayd-ı hayât ile ve bilâ harac ihsân buyrulur ve hâmilinün vefâtında istirdâd edilür.

Dördüncü Madde

Zirâat liyât nişânının her bir rütbesi adedi mahdûd olup birinci rütbesi senede yigirmi beş adedi tecâvüz etmemek üzer iki yüz elli ve ikinci rütbesi senede yüz adedi geçmemek üzere bir ve üçüncü rütbesi senede iki yüz elliye tecâvüz itmemek üzere beş bin aded olacaktır.

Beşinci Madde

Taba'î ecnebiyyeden olubda terekkiyât zirâa husûsunda şâyân-ı takdîr hidemâti mesbûk olanlara dahi işbu lisân ihsân buyrulur ancak ecnebîlere i'tâ olunacak nişânların her rütbesi bu adedden hâriç olacaktır.

Altıncı Madde

Zirâat liyâkat nişânı hilâl şeklinde yeşil refte bayraklarıyla muhat beş şu'beli bir yıldızdan ibâret olub yıldızın ortasında kırmızı zemin üzerinde yaldızlı ve iki nişân arasında tuğrâ-yı garrâ-yı hazret-i şehinşâhî bulunacak ve etrâfi ihâta iden dâire üzerine yaldızlı harîre adâlet müsâvât gelmeleri ve nişânının vaz' ve te'sîsi târihli muharrer olacaktır. İşbu nişân-ı yıldızın bir şu'besinden ufak bir ay yaldıza merbûten taallük kılınacaktır dört muhtelifeden olan nişânların şekli ve zînetce birbirinden farkı olmayup yalnız birinci ve ikincisi kıt'aca müsâvî olarak üçüncü rütbeden bir az büyük olacaktır.

Yedinci Madde

Zirâat liyâkat nişânın üçüncü rütbesi ortası yeşil ve etrâfi beyaz bir şerit ile sadrun sol cihetine ve ikinci rütbesi kezâlik ganî renkde rozetli bir şerit ile sadrun? cihetine ve birinci rütbesi ganî renkde kurdâle ile gerdâne ta'lik edilecektir.

Sekizinci Madde

İşbu nişân ihsân buyuruldukda bir kıt'a berât-ı âlî dahi tastîr ve i'tâ olunacağından bu berât olmadıkca kimesnenün işbu nişânı ta'lik eylemesi hâiz olmayacaktır.

Dokuzuncu Madde

Zirâat liyâkat nişânı zirâat ve (.....) terakki ve teâlîsi emrinde on beş sene hidemat-ı sahîha-i makûlesi sebk iden me'mûrîni ile erbâb-ı fenne ve numûne-i emsâl olacak sûretde bi'l fi'l icrâ-yı zirâat iderek tevsi'-i zirâate çalışanlara üçüncü rütbeden bede' i'tâ olunur ve târih-i i'tâsından i'tibâren üç sene murûr itmedikçe ve zirâatın terakkî ve teâlîsine âid bir hizmet ve muvaffakiyyeti görülmedikçe tebdîlen me'kûftaki rütbeden nişân i'tâ olunamaz.

Onuncu Madde

İşbu nişânın ihdâs ve te'sîsinden mukaddem yigirmi sene müddetle îfâ-yı hizmet etmiş ve hidemât-ı nâfiası görülmüş olanlara yeniden ikinci rütbeden nişân

verilebileceği gibi yigirmi seneden ziyâde hidemât-ı mahdûde ve mümtâzesi görülmüş olanlara birinci rütbeden dahi nişân i'tâ olunabilir.

On birinci Madde

Terakkî ve teâlî-i zirâat husûsunda mâdde-i hidemâtı fevkâ'l-âde ibrâz idenlere sâbika hârice olarak yeniden ikinci veya birinci rütbeden nişân i'tâsı dahi hâiz olabilir.

On ikinci Madde

Müceddeden veyahud tebdîlen i'tâ edilecek zirâat liyâkat nişânı zirâat nâzırının taht-ı riyâsetinde olarak zirâat ve orman ve zirâat bankası müdür-i umûmîleri ve baytar müdürü ile şu'bât-ı zirâa müdürlerinden ve bostânî hâmil olmak şartıyla bâb-ı âlîce intihâb edilecek sekiz zâtdan mürekkeben teşekkül idecek heyetün tedkîk ve te'sîsi ve bu bâbdaki esbâb-ı mücebeyi şâmil olarak nâzır-ı müşârun ileyhün bâb-ı âlîye vukû' bulacak arz ve teklîfi üzerine bâ-irâde-i seniyye i'tâ idilür.

d-İrade

İrade bu layihayla aynı sayfada ve hemen altında ve düz bir şekilde yer almaktadır.

İşbu nizâmnamenün mevki'-i vaz'ı ve nizâmât-ı devlete ilâvesin irâde iderim.¹⁸⁰

Fî 14 Receb sene 330 ve Fî 16 Haziran sene 328

Ticâret ve Zirâat Nâzırı Sadrâzam Mehmed Beğ

imzâlar :

Layiha'nun bir maddesinde bir kelimenin fazla ve yanlışlıkla yazıldığını belirten Ticaret ve Ziraat Nezareti'nin bir notu ;

Ticâret ve Zirâ'at Nezâreti

Bu kerre irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet penâhiye iktirân iden zirâat liyâkat nişânı nizâmnamesinün birinci maddesintün birinci satırda münderic (imtiyazla) kelimesindeki (la) nun zâid ve sehv kaleminden ibâret olduğu nizamnâme-i mezkûr aslının netîce-i tedkikinden müstebân olmuştur.

Fî 18 Haziran sene 328

Zirâat Müdürü Umûmîsi

nâmına müdürü sâni

(imzâ)

¹⁸⁰ BOA, Dosya Usulü İrade Tasnifi, nr. 24/5, bkz ek 15

5. Eyalat-ı Mümtaze İradeleri

Eyalat-ı Mümtaze, Osmanlı imparatorluğu'na bağlı hususi imtiyaz anlaşmalarıyla idare olunan eyaletlerdir. Bunlar devlete maktu bir vergi ve bazıları sefer zamanında asker vererek, dahili işlerinde tamamen serbest bulunurlardı. Muhtelif tarihlerde görülen Eyalat-ı Mümtazelikler şunlardı; Mekke Şerifliği, Mısır Hidivliği, Sisam Beyliği, Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı, Kıbrıs Adası, Bulgaristan Prenslığı, Bosna-Hersek, Kırım Hanlığı, Erdel Krallığı, Eflak-Boğdan Voyvodalığı ve Aynaroz Emaneti. Bu teşekküllerden 1908 inkilabından sonra elde kalanlarının imtiyazları kaldırılmıştır.¹⁸¹

6. 1 Bulgaristan

h.1255-1327/m.1839-1909 tarihleri arasındaki Bulgaristan'a ait iradeler ve ekleri bir araya getirilerek diğer tasnif ve bölümlerden alınanların eski kataloglarına da gerekli not düşüldükten sonra kronolojik müstakil bir katalog meydana getirilmiştir. Fonda 1775 adet vesika ve 2607 leffi bulunmaktadır.

6. 2 Cebel-i Lübnan

h.1258-1325/m.1842-1907 tarihleri arasında Cebel-i Lübnan hakkında sudur eden iradelerin kronolojik bir düzenle bir araya toplanmasından meydana gelmiştir. Fonda 302 adet vesika ve 924 adet leffi bulunmaktadır. Bir adet katalog vardır.

6. 3 Girid

h.1255-1327/m.1839-1909 tarihleri arasındaki Girid'e ait iradeler ekleri ile birlikte bir araya getirilerek kronolojik müstakil bir katalog meydana getirilmiştir. Fonda 1408 adet vesika ve 3539 leffi bulunmaktadır.

6. 4 Mısır

h.1255/m.1839 tarihinden itibaren Mısır'la ilgili iradeler taranıp ve bunların içinde mühim görülenler varsa eski fonların kataloglarına işaret edilmek suretiyle kronolojik ve müstakil bir fon meydana getirilip, fonda ikisi irade ve ikisi de taltif olmak üzere 4 adet katolog defteri bulunmaktadır.

1. Defter, h. 1255-1300/m.1839-1882 tarihleri arasında olup, 1108 vesika ve 2118 leffi bulunmaktadır.

2. Defter(irade), h. 1301-1331/m.1883-1912 tarihleri arasında olup, 785 vesika 813 leffi bulunmaktadır.

3. Defter(Taltifat), h. 1257-1312 tarihleri arasında 313 vesika ve 320 leffi bulunmaktadır.

4. Defter(Taltifat), h. 1312-1326 tarihleri arasında, 122 vesika ve 59 leffi bulunmaktadır.

¹⁸¹ Binark, a.g.e, s.333-334

6. 5 Sisam

h.1256-1326/m.1840-1908 tarihleri arası Sisam'a ait iradeler ve bunların ekleri bir araya getirilerek gerektiğinde iradenin eski fonuna not düşülmek suretiyle kronolojik ve müstakil bir fon meydana getirilmiştir. Fonda 271 vesika ve 768 leffi bulunmaktadır.

6. 6 Yunanistan

h.1316-1325/m.1898-1905 tarihleri arası Yunanistan'la ilgili önemli iradelerin taranarak çıkan iradelerin kronolojik bir düzen içinde bir araya toplanmasından meydana gelmiştir. Fonda 65 vesika ve 768 leffi bulunmaktadır. Bir adet katalog mevcuttur.

Eyalat-ı Mümtaze İradelerine Örnek

Eyalat-ı Mümtaze İradelerinden 2/19 Numaralı Belge Grubunun Transkripsiyonu

Eyalat-ı Mümtaze iradelerinden yalnızca bir eyaletin iradelerine örnek teşkil etmesi açısından transkripsiyonu yapılmıştır. Bu irade Sisam Eyaleti'ne ait 1321.Z.13 tarihli ve dosya numarası 2 ve vesika numarası 119 olan iradenin leffleriyle birlikte aşağıda transkripsiyonu yapılmıştır.

Dosyanın üzerinde bulunan ve dosyanın özetine ihtiva eden notun transkripsiyonu

Dosya numerosu: 2

Umûmi numerosu: 119

Ba'zı me'mûrin-i cezîrenin sûret-i intihâb ve nakline ve mahall-i idâre-i cezîre a'zâsı ba'zen bir madde hakkında iki fırkaya ayrıldıklarından ve cezîrenin idâresi Sisam'a ihsan buyırılan sa'âdât-ı seniyyeyi hâvî fermân-ı âlî hükm-ı münîfine müstenid olmak lâzım olmasıyla beğ cânibinden o dâirede hüsn-ı idâre-i maslahat olması hakkında dosya.

a-Şukka

Umûmî numerosu : 616

Sûret-i ismi :

Sûret târihi :1

3 Safer sene 321-28 Nisan 319

Sisam Beğliğine :13 (13 yalnız görülmüştür.)

Tarihi :3 Safer sene 1321-28 Nisan 1319

Ba'zı me'mûrîn-i cezîrenin sûret-i intihâb ve ta'yînine ve birde meclis-i idâre-i cezîre a'zâsı ba'zen bir madde hakkında iki fırkaya ayrılarak her iki taraftan teklif vâki' olmasıyla ve bû sûretle tekun ihtilâfdan dolayı umûr-ı irâde-i mahalliye bi'l-tab ayrılacağından ma'kûl olan re'y ile hal ve tesviye-i maslahat ciheti iltizâm eylediğine dâir 17 Zi'l-ka'de sene 320 târihli ve 147 numrulu tahrîrât atûfileri Şûrâ-yı devlete lede'l-havâle cezîrenin emr-i idâresi Sisam'a ihsan buyurulan müsâ'âdât-ı seniyyeyi hâvî fermân-ı âlî hükm-ı münîfine müstenid olmak lâzimededen olmasıyla beğ cânibinden dahi o dâirede şimdiye kadar cârî usûl ve teâmüle tevffikan ve bir gün ihtilâfa mahall bırakmayacak sûretde hüsn-ı idâre-i maslahat olunması lâzım geleceği mülkiye dâiresinden bâ mazbata ifâde kılınmış olmağla ana göre ifâ-yı muâmele-i lâzimeye himmet olunması siyâkında şukka işâret-i aliyye-i hazret-i müsteşârî mucebince

b-Ma'ruz

Makâm-ı sâmi-i cenâb-ı sadâret penâhîye 147

Ma'rûz-ı çaker-i kemîneleridir ki

Sisam cezîresine ihsan buyurulan müsâ'âdât-ı seniyyeyi hâvî fermân-ı âlî-i âhkâm-ı münîfesinin tatbikiyle mahall-i idâre-i emâret a'zâsının müstediyyât ve mutâlebât-ı gayr-ı lâıykasının kabûl ve isâfına Beğın mecbûr olmadığı ve a'zâ-ı mûmâ ileyhın cezîre mekâtibine ta'yîn idilecek mua'llimlerin esâmîsini mübeyyin defteri tanzîm vukûdıyla berâber anların ta'yîn olunmasını talep etmeğe hâiz-i selâhiyet olmadıkları makâm-ı sâmi-i cenâb-ı sadâretpenâhilerine takdîm kılınan Fî 15 Ağustos sene 318 târihli ve kırk sekiz numrulu tahrîrât-ı çakırde arz ve inhâ kılınmış ve a'zâyı mûmâ ileyhın teklîfât-ı vâkıalarına karşı ittihâz olunan muâmelenin fermân-ı âlî muhâfaza-i ahkâmı maksadına müstenid bulunduğundan müceb-i takdîr olduğu cevâben vârid olan Fî 9 Teşrîn-i evvel sene 318 târihli ve on beş rakamlı tahrîrâtdan emr u işâ'r buyurulmuşdı ancak bu gibi mevâdd-ı mühimmenin bâb-ı âlîye arz ve inhâsıyla istîzân-ı keyfiyet olunması vezâif-i umûrdan bulunduğu cihetle âtfidesi mevâdd hakkında vârid hâzır olan mülâhazât ve mutâla'ât-ı âciziyenin arz ve ifâsına mücâseret kılınur şöyleki cezîrenin umûr-ı idâre-i mâliyesi için tayin olunacak me'mûriyet esâmîsini mübeyyin defterin tanzîm ve imârete tevdi'yle anların ta'yîn olunmasını talep itmeğe meclis-i idâre-i emâretin hâiz-i selâhiyet olduğunun fermân-ı âlî ahkâmı iktizâsından bulunduğu buraca ru'yet olunmakta ve işbu usûle şimdiye kadar riâyet eylemekte isede 1269 senesinde cezîreye te'kid ve tefsîr-i ihsân buyurulan fermân-ı âlînin dördüncü maddesinde de virgü ve rusûm-ı sâirenin tahsîliyle mesârifât-ı vâkıanın ta'yîn ve nezâret-i meclis-i idâre a'zâsına mahlûl ve a'zâ-yı mûmâ ileyhın Beğ ile nizâmât-ı mahalliyyeye karşı mes'ûl bulunduğu mestûr olup me'mûriyet-i mâliyenin bunlar tarafından teklif olunacağına tasrîh olunmamasına ve fermân-ı âlî-i mezkûrun yedinci maddesinde dahi meclis-i idâre a'zâsının mekâtib-i cezîre-i hadîkalarının teftiş ve tanzîmine nezâret ideceği ve mekâtib-i mezkûre hadîkaları idâresinin iltizâm re'yiyle afif ve müstakim adamlara tevdi' olunacağı tefsîr buyurularak mekâtib-i mezkûre ile

müessisât-ı sâire cizye sandukları idâresinin ise müstesnâ tutulmasına nazaran fermân-ı âlî-i mezkûr mücebince me'mûriyet-i mâliyenin yani rusûmât me'mûrlarıyla sâirenin ta'yîn olunmasına talep etmeğe meclis-i idârenin hâiz-i selâhiyet olmadığı anlaşılıp halbûki bu gibi me'mûriyetin meclis-i mezkûrun teklîfi üzerine Beğ tarafından nasb ve ta'yîn olunması usûlden bulunduğuna binâen işbu usûlün devâm-ı tatbîkinde gerçi mâlîma bir mahzûr yoğisede ber vech-i ma'rûzât me'mûriyet-i mâliyenin intihâb ve ta'yîn olunması husûsı meclis-i idâreyi teşkil iden dört nefer a'zâ tarafından teklif olursa bile bunun fermân-ı âlîye istinâden hâiz-i selâhiyet ad olunmayı muhzân? bir nev' müsâ'ade olmak ve teklîf-i vâkıanın kabûl veya reddi hakkı bana âid bulunmak şartıyla meclis-i mezkûre terk edilmesinde bir be'is olmadığı ve meclis-i mezkûr a'zâsı beyninde tekun iden bir ihtilâfdan dolayı a'zâyı mûmâ ileyhim ba'zen iki fırkaya taksim olarak bir madde hakkında her iki taraftan teklîf-i vâkıa olmakda olup işbu ihtilâfdan dolayı umûr-ı idâre-i mahalliyenin ta'til edilemeyeceği bedîhî bulunduğu cihetle meclis-i mezkûr a'zâsının ma'kûl olan re'yinin kabûl idilerek şu sûretle teşkilâtın hal ve tesviyesine mecbûriyet hâsıl olduğundan fermân-ı âlî-i mezkûr ahkâm-ı münîfesine muhâlif olmayan işbu usûlün dahi kabûlü tabîi bulunmuş olmağla evvelce olduğu üzere bu kerre dahi bâb-ı âlînin takdîr-i isticlâba muvaffak olabilecek niyet-i hâlisânesiyle tafsîlât-ı mezkûrenin arz ve beyânına cür'et kılındı olbâbda emr u fermân hazret-i menlehü'l-emrindir.

Fî 17 Zi'l-ka'de sene 320 ve Fî 2 Şubat sene 318

Cezîre-i Sisam

Aleksandri Mâverdini

c-Tahrîrât

Şûrâ-yı devlet-i mülkiye dâiresi aded 616

Sisam Beğliğinden bi't-takdîm şûrâ-yı devlete havâle buyurılan 17 Zi'l-ka'de sene 320 târih ve yüz kırk yedi adedli tahrîrât mülkiye dâiresinde kırâ'at olundu

Hulâsa-i meâlî bin iki yüz altmış dokuz târihli Sisam cezîresi fermân-ı âlîsinin dördüncü maddesinde vergü ve rusûm-ı sâirenin tahsîliyle mesârifât-ı vâkıanın tefîş ve nezâreti meclis-i idâre a'zâ-yı mûmâ ileyhimin Beğ ile nizâmât-ı mahalliyeye karşı mesûl bulunduğu mestûr olmasına ve yedinci maddesinde dahi affif ve müstakim adamlara tevdi' olunacağı muharrer olarak mekâtib-i mezkûre ile müessisât-ı sâire-i cezîre sandukları idâresi müstesnâ tutulmasına nazaran fermân-ı âlî-i mezkûr mücebince me'mûriyet-i mâliyenin yani rusûmât me'mûrlarıyla sâirenin ta'yîn olunmasını talep etmeğe meclisi idârenin hâiz-i selâhiyet olmadığı anlaşılıp halbûki bu gibi memûriyetin meclis-i mezkûrun teklîfi üzerine Beğ tarafından nasb ve ta'yîn olunması usûlden bulunduğu ve iş bu usûlün devâm-ı tatbîkinde mahzûr olmadığından fermân-ı âlîye müstenid olmayup mühzâ bir nevî' müsâade olmak vukû' bulacak teklifâtın kabûl veya reddi hakkı Beğ âid bulunmak şartıyla me'mûriyet-i mâliyenin intihâb olunması husûsunda meclis-i mezkûre terk edilmesinde bir be'is olmadığı ve bir de meclis-i mezkûr a'zâsı ba'zen bir madde hakkında iki fırkaya taksîm olunarak her iki taraftan teklif vâkî' olmakda ve bû

sûretle tekun ihtilâfdan dolayı idâre-i mahalliye bi'l-tabî' ta'tîl idilememekte bulunduğundan ma'kûl olan tarafın re'yi kabûl edilerek hal ve tesviye-i maslahat idildiği cihetle fermân-ı âlî-i mezkûr ahkâmına muhâlif olmayan iş bu usûlün dahi kabûlü tabîi bulunduğu beyândan ibâret bulunmuşdur cezîrenin idâresi fermân-ı âlî hükm-ı münîfine müstenid olmak lâzimedden olmasıyla Beğ cânibinden dahi ol dâirede ve şimdiye kadar cârî usûl ve muâmeleye tevîkan ve bir gün ihtilâfaü mahal bir akçacık sûretde hüsn-ı idâre-i maslahat olmasının teblîği bi't-tezekkür tahrîrâta mezkûre leffen takdîm kılındı olbâbda emr u fermân hazret-i menlehü'l-emrindür.¹⁸²

Fî 9 Safer sene 1321 ve Fî 24 Nisan sene 319

Âzâların isimleri ve bulunup bulunmadıkları:

¹⁸² BOA, İrade-i Eyâlât-ı Mümtâze, nr. 2/19

B.O.A İRADE KATALOGLARININ İNCELENMESİ

İrade Kataloglarının Yapısal Özellikleri

İrade-i seniyyeleri ihtiva eden İrade Tasnifi, çeşitli zamanlardaki gruplaştırılmaları ve sistemleri yönünden beş grupta mülahaza edilmiştir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade Kataloglarının özellikleri aşağıda şu şekilde çıkarılmıştır;

1. 1255-1309/1839-1891 arasındaki iradeler gurubu Katalogları:

Dahiliye, Hariciye, Meclis-i Vala, Meclis-i Mahsus ve Şurâ-yı Devlet İradeleri, 1255 tarihinden başlayıp 1309 tarihinde sona ermekte ve iradeler beş bölüm altında toplanmaktadır. Beş bölüme ait olan belgeler, ayrı ayrı guruplaştırılarak kaydedilmiştir. Toplam 55 defterden müteşekkildir. Bu katalogların 1288 yılına kadar olanları hem eski harfli ve hem latin harflidir. Kataloglarda indeks kısmı yoktur. Defter muhtevaları şu şekilde tanzim edilmiştir;

Sıra No: Hükümler için verilen sıra numaralarıdır.

Tarih: İradelerin sadır oluş tarihlerini belirten kısımlardır.

Aded: Bu kısımda iradeyi oluşturan evrakların adedi miktar olarak belirtilmektedir.

Nevi: Bu kısımlarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Hülasa: Bu kısımda ise iradeye konu olan malzemelerin hülasası yani özeti çıkarılmıştır.

Mülahazat: Bu kısımda iradeye konu olan husus hakkında ve yapılan işlem hakkında bilgi verilmektedir.

Karton: Katalogun en son kısmı olan bu hanede herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

Defterin üst kısmının ortasında iradenin nereye ait olduğu ve yıl olarak tarihi verilmiştir. Sayfanın sağında ise sayfa numaraları verilmiştir. Katalogun arkasında bir indeks kısmı bulunmaktadır. Bu indekste şahıs ismi, yer ve kavram adları bulunmaktadır. Birden otuz altıya kadar olan kataloglar Latin harflerine çevrilmiş olmasına rağmen otuz altıdan elli beşe kadar olan kataloglar eski harflidir. Muhteva bakımından şu şekilde farklılıklar arz etmektedir;

Nümero Evrak: Bu kısımda evrak numarası verilmiştir.

Nümero Adedi: Amedi odası tarafından verilen bir numara mevcuttur.

Tarih: Bu kısımda ise iradenin tarihi hicri olarak verilmiştir.

Hülasa: Tarih kısmına paralel olarak yazılmıştır. Hülasa kısmı Latin harfleriyle yazılan hülasalardan daha kısadır. Her bir satıra bir iradenin hülasası yazılmıştır. Eski harfli irade katalogları yatay olarak yazılmıştır.

Eski harfli irade kataloglarında şekil olarak bir standartlaşma görülmemektedir. Defterin sol kısmında Hane kısmı bulunmakta ve bu kısım altında ise evrakın gelen-giden veya türü hakkında tek kelimelik bir açıklama mevcuttur. En sol kısmında ise; iradenin leff kısmı bulunup bu kısımda evrak adedi belirtilmektedir. Fakat her irade için yazılmamıştır. (36. defter) Defterin sonlarına doğru Amedi odası tarafından verilen

Nümero Adedi kısmı atıldığı görülmektedir. Nümero hanesi ise alt alta iki sayıdan oluştuğu görülmektedir. (1309 tarihli 55 Numaralı defter) İrade kataloglarında tarihler ilerledikçe kataloglar daha ayrıntılı bir hal almaktadır. Bunu 55 numaralı irade kataloguna baktığımızda anlamaktayız. Defterin üst orta kısmında defterin hangi daireye ait olduğuna dair bir yazı bulunmaktadır.

- 1.Nümero: En sağda ve alt alta iki adet sayıdan teşekkül etmektedir.
2. İrade-i seniyyenin arabi tarihi: Fi 2 Ca sene 1309
3. İrade-i seniyyenin rumî tarihi: Fi 15 Haziran sene 1308
4. İrade-i Seniyyenin arz tarihi: Fi 2 Ca sene 1309
5. Nevi: Hariciye
6. Melfufi: 1
7. Hülasesı: İradenin kısaca özeti
- 8: Tarih-i Teslimi: İradenin teslim tarihi yazılmaktadır.

Bu kataloglar rika hattıyla yazılmıştır. Mülahazat kısmı diye bir hane olmamasına rağmen bazı irade hülasalarının yanına parantez içinde (Evkaf, Maliye, Defterhane.....vs) şeklinde notlar bulunmaktadır.

Tarih-i teslim kısmı evrakın hazine-i evraka teslimi tarihidir. Parantez içinde yazılan yerler ise her hangi bir kalemden gelen ve hangi nezarete görüşülmesi gerekiyorsa oraya gönderilen yani evrakı gönderen kalemin adı yazılmaktadır.

2. 1310-1334/1892-1916 arasındaki iradeler gurubu İrade-i Hususiye Katalogları:

1310/1892 yılında Cevad Paşa'nın sadrazamlığı sırasında iradeler vekalet ve mühim dairelere göre tasnif edilmeye başlanmış, müstakil kataloglar yapılmış bu durum 1918 yılına kadar devam etmiştir. 1334'de dosya usulü ile iradelerin tanzimine geçilmiş, belgeler konularına göre gruplandırılmıştır. İradeler 32 bölüm altında toplanmıştır. Vekaletler ve devlet dairelerinin hepsi için ayrı ayrı müstakil kataloglar tanzim edilmiş, meydana getirilen sekiz ana grupta kendi aralarında bölümlere ayrılmıştır. Eski harfli yazı ile 1255-1334 (1839-1918) yıllarına ait tam olarak katalogu mevcut olup yeni yazı ile katalogların yazılması devam etmektedir. İrade-i Hususiye Kataloglarının muhteviyatı ise şu şekildedir;

Genel No:
Hususi No:
Tarih:
Ek:
Hülasa:
İndeks:

3. İrade-i Mesail-i Mühimme gurubu Katalogları:

Bu kataloglar toplam üç adet defterden oluşmaktadır.

Hazine-i evrakın kuruluşu sırasında yapılan ilk tasnif talimatnamesi esaslarına göre arşiv malzemelerinin devletin kuruluşundan h. 1255- m.1839'a kadar olanları, h.1255-1265/ m.1839-1849 tarihleri arası ve bu tarihten sonra teşekkül edecek olanlar

olmak üzere üç ana gruba ayrılmıştır. Yapılacak tasnif çalışmalarına esas ve örnek olmak üzere ikinci grup olan h. 1255-1265 arasındaki evrakın tasnifi gerçekleştirilmiş ve buna "Mesaîl-i Mühimme İradesi" adı verilmiştir. Bu tasnifte konu esas alınmış ve Abdülmecid'in tahta çıkış tarihinden itibaren h.1265 yılına kadar olan mühim meselelere dair iradeli evrak takımlara ayrılarak gruplandırılmıştır. Hazine-i evrakta yapılan ilk tasnif bu olup orjinal kataloglar ile günümüze intikal etmiştir.

Evrakın başındaki numarası fihristeki sıra numarası olup katalogun depodaki sıra numarasıdır. Sayfa no ise irade grubunun katalogun içinde hangi sayfada bulunduğunu göstermektedir.

Eski harfli olarak yazılan özetin sağ başındaki numara vesika numarasıdır. Mesail-i Mühimme katalogunda yer alan hükümler konu bazında ele alınmışlardır. Üç kısımdan mürekkebe olan katalogların muhtevaları şu şekildedir;

1. Nümero: Hüküm numaralarını ihtiva etmektedir.

2. Hülâsa: Bu bölümde evrakların hülâsaları verilmiştir. Bu hükmün altında evrak, arzuhal, mazbata, layiha şeklinde bir ibare bulunup bunların altı çizilmiştir. Ayrıca sayılar bulunmaktadır. Muhtemelen evrak aded sayılarıdır. Hülâsanın bittiği yerde arabi bir tarih bulunmaktadır.

3. Melfuf: Bu kısımda ise, ekler sayı olarak belirtilmiştir. Defterin son sayfalarına doğru ise "Nümero-Neve-Hülâsa-Melfuf" gibi bazı haneler eklenmiştir. Defterlerde standart bir yapı mevcut değildir. Yine defterdeki arka sayfalarda iki adet tarih verilmeye başlanmıştır. Bunlardan biri irade için arz, ikincisi ise iradenin sudur tarihidir.

Neve hanesi ile Nümero haneleri ara sıra yer değiştirmektedir. Mesail-i Mühimme İradeleri katalog defterleri konularına göre bölümlere ayrılmasına rağmen evrak sayıları müteakiptir.

4. Dosya Usulü İradeler Tasnifi Katalogu (1334-1341)

Konularına göre dosya usulüne uyularak teşekkül ettirilmiş bir irade türü katalogudur.

H.1310 tarihinden itibaren iradelerin tasnifi belli başlı gruplara göre değil de nezaret ve mühim dairelere göre başlanmış ve her biri için müstakil kataloglar tertip olunmuştur. Bu usül 9 Ca 1334 tarihinde terk olunarak dosya usulünün takibine başlanmıştır. Bu sisteme göre irade dosyaları ihtiva ettikleri konulara göre gruplandırılmıştır. Bu şekilde sekiz ana grup tespit edilmiş ve her bir grup için müstakil kataloglar tertip edilmiştir. Dosyaların tasnifi esnasında orjinal sıralama muhafaza edilmeye çalışılarak dosya ve gömlek sıra numarası verilme yoluna gidilmiştir. Bu nedenle bir dosya içerisinde birkaç konu başlığı altında toplanan vesikalar var ise ihtiva ettikleri gömlekleriyle birlikte ana gömlek tabir olunan bir tek gömlek içerisine alınmış, sıra numarası verilirken de bu ana ara gömlek düzeni göz önünde tutulmuştur.

İradelerin orjinal kataloglarındaki kayıtlarında irade teslim tarihinin sıralamaya esas teşkil ettiği görülmüştür. İradenin sadır olduğu tarihle teslim tarihi arasında önemli tarih farklılıkları mevcuttur. Yeni düzenlemede orjinal kataloglardaki sıralama takip edilerek yapıldığından vesikalar kronolojik sırada değildir. Ancak araştırmacıya kolaylık

olması için katalogtaki tarih sütununda, gömlekler içerisindeki en büyük ve en küçük tarihli vesikaların tarih verilmiş söz konusu olan tek gömlek ise ihtiva ettiği en büyük tarihli vesikanın tarihini taşımaktadır. Katalogun muhteviyatı ise şu şekildedir;

Dosya No:
Sıra No:
Tarih:
Adet:
Konu: (İsim olarak)

5. Eyâlât-ı Mümtâze İrade Katalogları:

Mısır, Girit, Yunan, Bulgar, Sisam meselelerine ait iradeler katalogu Tanzimat'tan itibaren sadır olan iradeler taranarak tertip olunmuştur. Tanzimattan, Osmanlı Devletinin çöküşüne kadar olan iradelerden oluşmaktadır. Herbirine ait büyük boy, eski harflerle yazılı kataloglar mevcuttur. Mısır katalogu iki adet, diğerleri birer adettir.¹⁸³ Katalogun muhteviyatı bir önceki katalogla hemen hemen aynıdır.

İradelerdeki toplam belge miktarı 161.468 adettir.

¹⁸³ Atilla Çetin, Başbakanlık Arşiv Kılavuzu, İstanbul 1979, s.22

SONUÇ

Tanzimat Dönemi bir çok açıdan reform ve gelişme dönemidir. Yeni nezaretlerin ihdasıyla yeni kurum ve daireler teşekkül etmiş ve bunların muameleleri neticesinde çok miktarda evrak birikmiştir. Tanzimattan önce tek bir evrak üzerinde görülen işlemler tanzimatla yerini her dairenin kendisiyle ilgili muameleleri yine kendilerine ait başlıklı evraklara, cevaplarını yazmasıyla leff dönemi başlamış ve haliyle bürokraside evrak yoğunluğu yaşanmıştır. Tanzimattan önce bürokratik işlemlerin yapıldığı mekanlarla, bu bürokratik işlemler neticesinde meydana gelen evrakların muhafaza edildiği mekanların farklı olması hasebiyle bürokrasi yavaş işliyor, bazen de aranılan evrak bulunamıyor ve işlemler aksıyordu.

1846 Yılında Hazine-i Evrak'ın kurulmasıyla dağınık olarak bulunan mahzenlere yeni bir düzen verilmiş ve merkezi bir mahalde evrakların muhafaza edilmesi sağlanmıştır. Kurulan Hazine-i evrak merkezîyetçi bir yapının habercisi olarak görülebilir. Bununla birlikte bürokrasiye tam bir işlerlik kazandırmıştır. Yeni tasnif şekilleri ortaya çıkmış ve devlet hangi tür evrakları muhafaza edip hangilerinin ayıklanması gerektiğini bu konudaki nizamnamelerle ortaya koymuştur. Nizamnamelerle hazine-i evrakta görev alacak memurların kadro durumları, çalışma şartları, bürokratik yapıdaki sorumlulukları ve hatta burada uygulanacak tasnif şekillerine kadar her şey düşünülmüştür. Bütün bu çalışmaların yapılmasında yurt dışında görev yapmış elçilerin büyük payı var. İnşa edilen hazine-i evrak batı tarzında inşa edilmiş zamanın en modern arşiv kompleksidir.

Tanzimat Döneminde önemli bir değişiklikte daire ve ofislerde çalışacak memurların çıraklıktan değil bundan böyle mekteplerde yetiştirilmeye başlanmasıdır. Bürokrasideki yeniliklerden biri de nezaretlerin görevleri belirlenmiş ve herkes kendi işleriyle uğraşacaktı. Ferman, berat, arzın yerini irade alıyordu. İradelerde kullanılan daha doğrusu bütün yazışmalarda yazı olarak rika usulü benimsenmişti. Bu yazının kullanılmasının sebepleri ise; yazılması ve okunması kolay olması, işlerin artmasıyla yazıların hızlı ve okunaklı yazılması gerekmekteydi. Muamelelerde kullanılan evrak artmaya başlamış ve tek bir evrak üzerinde icra edilen muameleler yerini lef usulüne bırakmıştır. Lef usulünde daireler kendilerine ait muameleyi kendi antetli kağıtlarına yazmışlardır.

Evrak üzerinde yapılan değişiklikler bununla da kalmamış imza, tarih ve numara yazılmayan evraklara, imza, tarih ve numara verilmeye başlanmıştır. Kağıt boylarında ve şekillerinde bir standartlaşmaya doğru gidilmiştir. Yazıların evraklar üzerine yazılmasına bir düzen getirilmiştir. Kullanılan dilde ve üslûbta sadeliğe gidilmiştir. Uzun olarak evrakların baş kısımlarını oluşturan elkap kısımları kısaltılmıştır. Evraklara tarih ve numara atılmasıyla birlikte bunların kayıtlarını yapmak üzere amed-reft, varide-sadira şeklinde isimlendirilen evrak kayıt defterleri kullanılmaya başlanmıştır.

Tanzimat döneminde yapılan bu bürokratik değişimler, ayrıca arşivlik malzemelerin merkezi bir yerde toplanması, bu evrakların belirli kurallara göre tasnif edilmesi, arşivlerdeki belgelerden faydalanılması için yapılan katalog çalışmaları, hem

hem tanzimat dönemi bürokrasinin daha hızlı ve düzenli işlemesi açısından hemde günümüz arşiv ve evrak sistemine geçişte bir yol gösterici rolü üstlenmesi bakımından önemlidir.

Kataloglar, bilindiği üzere herhangi bir konu hakkında yapılacak olan araştırmaya öncülük ve rehberlik eden defterlerdir. Bunların düzenli ve sistematik bir şekilde tutulması ve hatta yeni metodlara göre tekrar gözden geçirilmesi araştırmacı için büyük önem taşır. İradelerle ilgili olarak yapılan kataloglar arasında bir standardizasyon görülmemektedir. Bu durum, iradeler arasındaki konu ve defter farklılıklarından kaynaklansa da araştırmacının aklını karıştırmaktadır.

Kataloglarda bulunan bazı hanelerin doldurulmaması veya eksik bırakılması, eksik bilgiye sahip olunmasına ve en ufak bir meseleyi öğrenmek için gereksiz olarak belgelerin depodan istenilmesi gibi sorunlara neden olmaktadır ki bu da hem araştırmacının vaktini çalmakta hem de arşivde çalışan kişilerin zamanlarını almaktadır. Diğer bir hususta, irade kataloglarının arkalarında indeks maddelerinin bulunmaması yada bazılarında bulunup bazılarında bulunmamasıdır. İndeks maddeleri her yönden araştırmacının yardımcısıdır. Özellikle belli bir zaman sınırlaması bulunan konularda araştırmacıya büyük kolaylıklar sağlamaktadır. Aksi halde bütün bir fonun taranması gerekmektedir ki bu da haftalar hatta aylar sürmektedir. Bunun önlenmesi ve araştırmacıya en kısa yoldan belge ve bilgilere ulaşması hususunda kolaylıklar sağlanması en büyük dileğimizdir.

BİBLİYOGRAFYA

A. ARŞİV BELGELERİ

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri

a. İradeler

1255-1309 İradeleri

Dâhiliye

Hâriciye

Meclis-i Vâlâ

Meclis-i Mahsûs

Şûrâ-yı Devlet

Divân-ı Ahkâm-ı Adliye

1310-1334 Yılları İradeleri

1. Dosya Usulü İradeler

2. Eyalat-ı Mümtâze İradeleri

3. Mesail-i Mühimme İradeleri (İrade numaraları dipnotlarda gösterilmiştir)

b. Defterler

İrade Kayıt Defterleri

Maliyeden Müdevver Defterler

Hatt-ı Hümayun Katalokları

Bab-ı âli Evrak Odası, Resen İrade Katalokları

Mühimme Defteri (Defter ve belge numaraları dipnotlarda gösterilmiştir.)

B. KAYNAK ESERLER VE İNCELEMELER

AKYILDIZ, ALİ, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, İstanbul 1993.

....., *Hazine-i Evrakın Kurulması ve İlk Tasnif Usulleri (1846-1856)*, *Türklük Araştırmaları Dergisi (Hakkı Dursun Yıldız Armağanı)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995.

....., *Tanzimat Döneminde Belgelerin Şekil, Dil ve Muhteva Yönünden Geçirdiği Bazı Değişiklikler (1839-1856)*, *Osmanlı Araştırmaları XV. (The Journal of Ottoman Studie XV.)*, İstanbul 1995.

....., *İradelerin Üzerinde Bulunan Bazı Rumuzlar ve Diplomatik Hususiyetler (1840-1856)*, *Osmanlı Türk Diplomatîği Semineri*, İstanbul 1995. s.44-66.

ALİ SEYYİDİ, *Gülbeste-i Bedâyi*, İstanbul 1327, s.30-31.

BİNARK, İsmet, *Arşiv ve Arşivcilik Bilgileri*, T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayın Nu:3, Ankara 1980.

....., *Osmanlı-Türk Diplomatikas El Kitabı*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayın Nu:10, İstanbul 1993.

....., *Türk Arşivlerinin Kısa Tarihçesi ve Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğünün Faaliyetleri*, T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayın Nu:4, Ankara 1994.

....., *Arşivcilik Bibliyografyası, (Türkçe ve Yabancı Dillerde Yayınlanmış Kaynaklar) 1979-1994*, c.1, Ankara 1995, s.331.

CARTER, Findley, "19.yy'da Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Gelişme" (Çev. Ahmet Günlük), *TCTA*, İstanbul 1985, c.1, s.259-261.

ÇADIRCI, Musa, *Tanzimattan Cumhuriyete Ülke Yönetimi*, *TCTA*, c.1, s.212. İstanbul 1985.

ÇETİN, Atilla, *Osmanlı Arşivlerinin Tarihçesi, Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu*, İstanbul 1985, s.63-70.

....., *Osmanlı Arşiv Kılavuzu*, İstanbul 1979.

Düstur, c.I, s. 712.

GENCER, Ali İhsan, *Nezaret Meclislerinin Osmanlı Diplomatikasındaki Yeri ve Önemi, Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri-Bildiriler*, İstanbul 1988. s.141-144.

HEPER, Metin, *19. yy'da Osmanlı Bürokrasisi*, *TCTA*, c.1, s. 256, İstanbul 1985.

İPŞİRLİ, Mehmet, "Bâb-ı Meşihat", *DVİA*. c.IV, s. 362-363

KARAL, Enver Ziya, *Selim III. 'ün Hatt-ı Hümayunları*, Ankara 1942.

....., *Osmanlı Tarihi*, c. VI, s.116-120, Ankara 1994.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat, *Osmanlı Belgelerinin Dili; Diplomatik*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 1994.

....., "Arz" *DVİA* c.III, s.438-440.

ORHUNLU, Cengiz, *Osmanlı Tarihine Ait Belgeler: Telhisler (1579-1607)*, İstanbul 1970.

ORTAYLI, İlber, Osmanlı Kançılıyasında Reform; Tanzimat Devri Osmanlı Diplomatiğasının bazı Yönleri, *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri-Bildiriler*, İstanbul 1988. s.153-167

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara 1988.

....., *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Ankara 1988.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c I, II, III, İstanbul 1946.

SERTOĞLU, Midhat, *Osmanlı Tarih Lügati*, İstanbul 1986.

SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, Tanzimatın Ön Hazırlıkları ve Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliyenin Kuruluşu (1838-1840), *Sultan II. Mahmut Reformları-bildiriler*, İstanbul 1990, s.132-139.

ŞEMSEDDİN SAMİ, *Kamus-ı Türki*, İstanbul 1317.

T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlıca Yayınlar Daire Başkanlığı, *Osmanlı Arşiv Bülteni I*, İstanbul 1990, s. 72

BELGELERİN LİSTESİ

Belge No:1

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade-i Dahiliye, nr.5152

Belge No:2

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mühimme Defteri 183, s.4, hüküm nr.11

Belge No:3

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade-i Mesâil-i Mühimme, nr. 658

Belge No:4

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade-i Mesâil-i Mühimme, nr. 659

Belge No:5

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade-i Dahiliye, nr. 7066

Belge No:6

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade-i Meclis-i Vâlâ, nr. 4093

Belge No:7

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade-i Hariciye, nr. 20652

Belge No:8

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade-i Meclis-i Mahsus, nr. 4782

Belge No:9

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Âmedî Kalemî, nr. 40 (Tezkire)

Belge No:10

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade-i Meclis-i Vâlâ, nr. 1869

Belge No:11

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade-i Meclis-i Mahsus, nr. 4984

Belge No:12

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade-i Şûrâ-yı Devlet, nr. 5861

Belge No:13

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade-i Divan-ı Ahkam-ı Adliye, nr. 34

Belge No:14

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade-i Eyalât-ı Mümtâze, nr. 2/19

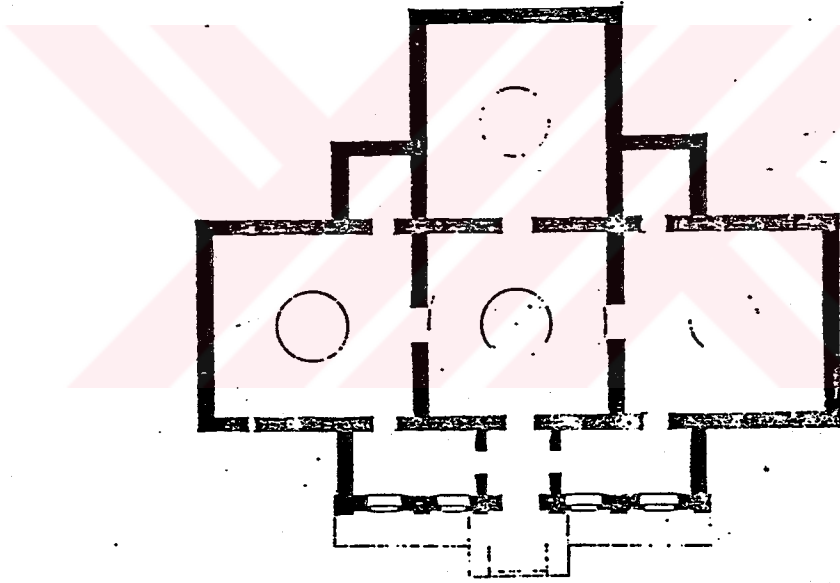
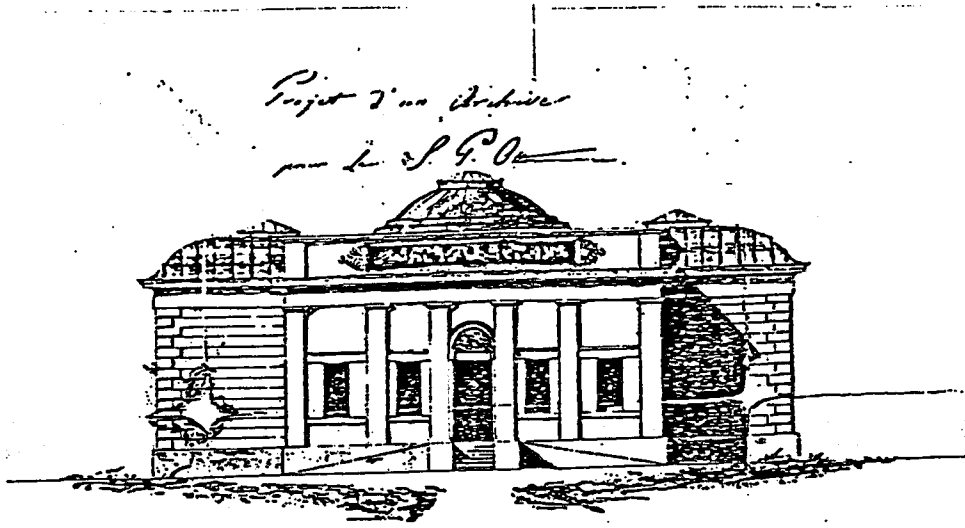
Belge No:15

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dosya Usulü İrade Tasnifi, nr. 24/5

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

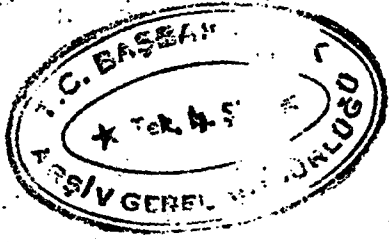
EKLER

Hazine-i Evrak binâsının mimar Fossati tarafından çizilen plânı
BOA. İrade Mesâil-i Mühimme, 659

مجلس اولادہ ختم النوبہ منظور عالمی طور پر ایجنڈہ عصر و تقسیم قلم و مہذبہ مادہ مستعار اولدینی و عزم و ولادہ عظم
 عورتی معتدی مقرر اولادہ الیہ الحکمہ قاتقلم و مقصدی عمارت کندی و کور و قرضی حکمہ طوزورہ و صیاح و قلم
 بودکری کی رعایت استعارہ رضی قانعہ ایجاب بر وجود علم تجربہ ابو کوزرہ بھوش کنت اوران و ناخبر و رضیب
 صحتی مریض انصاف و عید اصول مقررہ ایجابہ اولدینی و تہنات عجمہ یا سید لوطی شرافت قیامت
 اعظام مذہب و اقتضائہ بودینی اورہ الیہ الحکمہ مقررہ علمہ و استناد ایجابہ مادی و رعایت
 بارہ روز معتدہ بودینی اہل و الینہ استعارہ اوران مواد معروفہ ایلیت مجتہدہ مدد لہ و مذاک ^{مد} لہ و مد
 واریہ ^{کامہ} و اما بوجہ ذوق طہنہ با حیات و بعضہ رعایت آریا لہی و قضا مہرک رضی روضہ الہیہ
 قاتقلمہ و رعایتہ و استعارہ ایلیت ایلیت مجتہدہ مدد لہ و مذاک ایلیت کندی
 جیسی و رعایتہ کنتی ایلیتہ یقینہ اولادہ محدود تصویبات و اقصی طوزورہ قیامت جلیبہ ایلیت
 سید اور صیب در طوزورہ فوری اعجاز برام و قوعنہ قاتقلمہ طہنہ مجلس و بعضیہ رعایتہ استعارہ برابر
 و اما ایلیت رضی رعایتہ مال لہی و ولادہ عظم و تقوید کرام طہنہ رضی شمدی جویہ ایلیت
 صورت برام بر قیام علمہ یا رضیب اور مہم علیہ و دو توجہ اولادہ کافہ رعایتہ ایلیت با عیابہ و مواد علمہ
 و رضیب علیہ و بعضیہ مالکہ نفعہ مالکہ و الحاصلہ لہ مالکہ رضیب اولدینی مقامہ استعارہ کنت
 کنت اور قریبہ عرف لہ صہ وقت و وقت و اتہ بعضیہ عرف اولدینی طہنہ کافہ مقررہ قیامت
 و استعارہ قلمی تک طہنہ ایلیت و بعضیہ ایلیت جنبہ مادی و بعضیہ ایلیت طہنہ لہ رضیب

دولتو ایشتم ^{حکومتی} سولای دولت و فید زاره نیک لغو فرود عرصه و تقسیم قشانه مضطرب کننده متباد اولین اوزره استبوله باهیا اری انقلک واقع ایکی نوتو کدی کدی سولک
خراب اولو کملر نیک کتف و منافقسی بویجه مجیدی اوده طغوز هر دو سیلیم بی بی یک کز نور خودی طرف و مقصدی معرخی ابرو تغییر و آنا آنه زاره
بجریجه نقره اولونه وقتیکه کتف آتیش باجره نقصانی کورلیگی حالک شعریه اکل ایسه بیلک اوزره معارف مرفوون نیک شهرمانته عاشر اولوب
زاره بجریجه عینی ایملک بولنده قیامید حاصلتند زجرای مسول ابرو ایفای معاملات تقضیسی تکمیل اولوند اولیجه لغو اولور اوزره
مناب بارشکی شرفقادی بویور ابرو منلوبه عینی نفاذ ایدر بویجه بیله تنگه تاوری تبرقم لایق ایشتم ایله اوردو اولور ایچیر اولور
صه زعلم
کاکم

صورتی حاکم ابرو
ایسده دست فایلم اوردو بلوغتده منظره عا بر بویور
نکره ساینه صاینا لیدی اوزره نوتو اوزره نوتو فایلم
فایلم نوتو شرفقادی بویور ابرو منلوبه عینی نفاذ ایدر بویجه
صورتی حاکم ابرو
نوتو

